

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Alican ÖZKAVRUK

“KİLİSE İÇİNDE KİLİSE” LİKYA BÖLGESİ GEÇ ANTİK ÇAĞ BAZİLİKALARININ
İÇİNE İNŞA EDİLEN ORTA ÇAĞ KİLİSELERİ

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Alican ÖZKAVRUK

“KİLİSE İÇİNDE KİLİSE” LİKYA BÖLGESİ GEÇ ANTİK ÇAĞ BAZİLİKALARININ
İÇİNE İNŞA EDİLEN ORTA ÇAĞ KİLİSELERİ

Danışman

Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Alican ÖZKAVRUK'un bu çalışması, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç .Dr. Lale ÖZGENEL (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi. Şevket AKTAŞ (İmza)

Tez Başlığı: “Kilise İçinde Kilise” Likya Bölgesi Geç Antik Çağ Bazilikalarının İçine İnşa Edilien Orta Çağ Kiliseleri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 13/06/2019

Mezuniyet Tarihi : 27/06/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ “Kilise İçinde Kilise” Likya Bölgesi Geç Antik ağ Bazilikalarının İçine İnşa Edilien Orta ağ Kiliseleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Alican ÖZKAVRUK

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Alican ÖZKAVRUK
Öğrenci Numarası	20165247001
Enstitü Ana Bilim Dalı	Sanat Tarihi
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN
Tez Başlığı	“Kilise İçinde Kilise” Likya Bölgesi Geç Antik Çağ Bazilikalarının İçine İnşa Edilen Orta Çağ Kiliseleri
Turnitin Ödev Numarası	114526668

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 51 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 20/06/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 3

alıntılar dahil % 3 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

21/06/2019

(imzası)
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÇE

1.1. Orta Çağ Likya Tarihi	2
1.2. Hristiyanlık Tarihi	7

İKİNCİ BÖLÜM

KATALOG

2.1. Arykanda Büyük Bazilika ve Kilisesi	11
2.2. Kyaneai B Bazilikası ve Geç Dönem Kilisesi	14
2.2.1. Kyaneai E Bazilikası ve Kilisesi	16
2.3. Patara Kent Bazilikası ve Şapeli	18
2.3.1. Patara Liman Bazilikası ve Geç Dönem Kilisesi	21
2.3.2. Patara Doğucasarı Bazilikası ve Kilisesi	23
2.4. Sura Akropol Bazilikası ve Kilisesi	25
2.5. Xhantos	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

3.1. Özgün Tarihsel Bağlamda Mimari ve Mekân Düzeni Bakımından Değerlendirme ..	31
3.2. Çağdaş Topografya ve İşleve Göre Değerlendirme	35

SONUÇ	40
KAYNAKÇA	42
EK 1- Tablolar	45
EK 2- Çizimler	47
EK 3- Fotoğraflar	64
ÖZGEÇMİŞ	142

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	: Bakınız
Çev	: Çeviren
Ed.	: Editör
Hzl	: Hazırlayan
M.	: Metre
İ.Ö.	: İsa'dan Önce
İ.S.	: İsa'dan Sonra

ÖZET

Bu çalışmada, Likya Bölgesindeki Arykanda, Kyaneai, Patara, Sura ve Xanthos kentlerinde yer alan “Kilise içinde Kilise” olarak adlandırdığımız Geç Antik Çağ bazilikaları içine inşa edilen Orta Çağ kiliseleri incelenmiştir.

Katalogumuzda sekiz adet bazilika ve bu bazilikaların içerisinde bulunan sekiz adet geç dönem kilisesi yer almaktadır. Yapıların mimari özelliklerinin değerlendirilmesi, işlevleri, iki yapı arasındaki ilişki, kentler içerisindeki konumları ve tarihlendirmeleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Likya, Geç Antik Çağ Bazilikası, Orta Çağ Kilisesi.

SUMMARY
“CHURCH IN CHURCH” MEDIEVAL CHURCHES BUILT IN LATE ANTIQUE
BASILICAS OF LYCIA REGION

This thesis aims at evaluating the medieval churches to have been built within the Late Antique basilicas, thus referred by us as ‘church-in-church’ at such Lycian cities as Arycanda, Cyaneai, Patara, Sura and Xanthos.

The catalogue consists of eight late churches to have been constructed in the way that is mentioned above, along with the basilicas within which they were placed. The text tries to shed light on the development of the late religious edifices in terms of architectural characteristics, exact functions, the relationship with the basilicas, the locations within the town and dating.

Keywords: Lycia, Late Antique Basilica, Medieval Church.

ÖNSÖZ

Anadolu'nun güneyinde yer alan Likya Bölgesi, günümüz Teke Yarımadasını kapsamaktadır. Batısında Telmessos, doğusunda Phaselis ile sınırlanan bölgenin kuzeyini Akdağ (Massykitos) sınırlamaktadır.

Bu çalışmada Likya Bölgesinde yer alan Geç antik çağ bazilikalarının içine inşa edilmiş olan Orta Çağ kiliselerinin mimari özellikleri, işlevleri, erken dönem bazilikalarıyla olan bağları ve kentler içerisindeki konumları Patara, Xanthos, Sura, Kyaneai ve Arykanda kentleri özelinde incelenmiştir. Özellikle Orta Likya ve Batı Likya üzerinde yoğunlaşarak bu bölgelerdeki örnekler ele alınmıştır.

Bu çalışmada konunun belirlenmesi ve çalışma boyunca görüş ve yönlendirmeleriyle destek olan sayın danışmanım Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN'a teşekkürlerimi sunarım. Araştırma dönemi boyunca gerek kaynak yardımı gerekse görüşleriyle desteğini esirgemeyen sayın Dr. Araş. Gör. Orçun Erdoğan'a da teşekkür ederim. Tez dönemim boyunca beni yalnız bırakmayan arazi çalışmalarında bana yardımcı olan babam Ali Rıza ÖZKAVRUK'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Alican ÖZKAVRUK

Antalya, 2019

GİRİŞ

Likya ve komşu bölgelerinde örneklerine sıklıkla rastlanılan “kilise içinde kilise” olarak tanımlanan Geç antik çağ bazilikalarının içine inşa edilen küçük ölçekli Orta Çağ yapıları çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İlk olarak bu yapıların neden erken dönem bazilikalarının içlerine inşa edildiğini ve hangi işlevler için kullanıldığının sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. İkinci aşamada kentlerin durumu ve yapıların kentler içindeki durumuna bakılmıştır. Geç dönem kiliselerinin mimari özellikleri, ilk yapıyla olan bağları da tartışılan bir diğer konu olmuştur.

Bölge genelinde kırk adet kilise içinde kilise uygulaması tespit edilmiştir. Tez kapsamında Orta ve Batı Likya’da yer alan Patara, Xanthos, Arykanda, Sura ve Kyaneai kentleri içerisinde yer alan örnekler incelenmiştir. Bu kentler, kazı çalışmalarının yeterince yapılmış olması ve bu bağlamda kilise içinde kilise örneklerinin kentlerde hangi yapılarda görüldüğü ve neden seçildiği üzerine daha verimli bir değerlendirme yapmaya olanak sağlaması açısından seçilmiştir. Bunun dışında bölgede bildiğimiz diğer örnekler değerlendirme karşılaştırma olarak özellikle tablolar içerisinde ele alınmıştır. Bu yapılar hakkında bazı görüşler ileri sürülse de bugüne kadar bu yapılar üzerine detaylı bir çalışma bulunmaması ve yapıların mimari özellikleriyle sınırlı kalması, kiliselerin neden kentlerdeki bazı erken dönem bazilikalarının içine inşa edildiği ve hangi amaçla kullanıldıkları gibi soruların cevapsız kalması konunun araştırılmasında etken olmuştur.

Çalışmaya başlarken Likya Bölgesi Orta Çağ tarihi ve yapılar üzerine kaynak taraması yapılmıştır. Çalışmada ağırlıklı olarak yayınlardaki malzemelerden faydalanılmıştır. Kiliselerin belirlenmesinde yararlanılan başlıca kaynaklar olarak Hellenkemper ve Hild tarafından Likya bölgesi kentleri ve Bizans dönemi yapıları üzerine kapsamlı bir yayın olan *Tabula Imperii Byzantini*¹ ve R.M. Harrison’un² çalışmalarından faydalanılmıştır. Orta Çağ bölge tarihi açısından C. Foss’un³ yayınları kullanılan başlıca kaynak olmuştur. Bunun yanı sıra yapılar yerinde incelenerek yapıların ölçüm fotoğraflama gibi belgeleme çalışmalarıyla arazi çalışmaları tamamlanmıştır. Konu kapsamında Patara, Xantos, Sura, Kyaneai, Arykanda kentleri içerisinde yer alan sekiz erken dönem bazilikası ve geç dönem kilisesi mimari özellikleri, işlevleri, kentler içindeki konumları ve tarihsel veriler açısından incelenmiştir.

---

¹ Hellenkemper ve Hild, 2004a.; Hellenkemper ve Hild, 2004b.

² Harrison, 1963: 117-51.

³ Foss, 1994: 1-52.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÇE

1.1. Orta Çağ Likya Tarihi

Anadolu'nun güney bölümünde yer alan Likya Bölgesi ormanların sık olduğu dağlık alanlarla kaplıdır. Bölgenin dağlık coğrafi koşulları ve toprağın verimsiz oluşu nedeniyle tarım yapmak bazı bölgelerle sınırlı kalmıştır. Dağlık bölgelerde tarım yapabilmek için teraslar oluşturulmuştur⁴.

Kıyı kesimlerinde ise elverişli limanlara sahiptir. Likya için her alanda denizcilik birincil derecede rol oynamıştır. Bölgede kara ulaşımı coğrafi koşullar dolayısıyla zordur ve bölgenin başlıca geçim kaynağını gemi yapımında kullanılan kereste için elverişli ormanları ve doğu-batı ticaret rotası üzerinde bulunan limanları oluşturmaktadır⁵.

Geç Antik Çağ Likya'sına hâkim olan refah ortamı, elverişli limanlara sahip olmasının yanı sıra bölgesel ve uluslararası ticaretle ilişkilendirilmiştir.

İ.S. 5.yy.'da imparator II. Theodosios döneminde (408-450) yapılan düzenlemeyle Myra kenti, Likya Bölgesi'nin Metropolis'i olmuştur. Likya'nın başkenti Patara'dan dinsel merkez olarak yükselen Myra'ya geçmiştir⁶. İ.Ö. 2.yy.'da Onioanda kentindeki Demostheneia agonu kuruluş yazıtından öğrenilen Polis, Choma ve Chora düzeninin İ.S. 6.yy'da da devam ettiği Sionlu Nikolaos'un *Vita*'sından anlaşılmaktadır⁷.

Geç Antik Çağ' da bölgeye refah ve huzur ortamının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Fakat İ.S. 6. yüzyılla birlikte Likya için olumsuz gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. İ.S. 529 yılında meydana gelen Myra merkezli deprem başta Patara, Xhantos olmak üzere kıyı kesimdeki birçok kente zarar vermiştir⁸. Gerçekleşen deprem neticesinde zarar gören Myra'daki St. Nikolaos kilisesi İmparator I. Justinianus tarafından tekrar inşa ettirilmiştir⁹. İ.S. 542 yılında Mısır ve Filistin üzerinden bölgeye ulaşan veba salgını başta başkent Myra olmak üzere tüm bölgede felakete yol açmıştır¹⁰. Öyle ki bu salgın neticesinde bölgenin dış ticareti büyük zarar görmüş ve sonucunda bölgede ekonomik çöküntü meydana gelmiştir¹¹.

Özellikle depremler, veba salgını ve kıtlık bölge nüfusu üzerinde olumsuz etki yaratmıştır.

⁴ Çevik, 2015: 19-20.

⁵ Harrison, 1963: 118.

⁶ Işık, 2011; 22.

⁷ Sionlu Nikolaos'un *Vita*'sı için bk.: Ševčenko ve Ševčenko, 1984.

⁸ Duggan, 2014: 131.

⁹ Foss, 1994: 22.

¹⁰ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 115.

¹¹ Işık, 2011: 23.

İ.S. 7.-8. yüzyıllarla birlikte bölgede Pers ve Arap akınları görülmeye başlanmıştır. Bu akınlar bölgeyi ve özellikle kentleri olumsuz etkilemiştir. İ.S. 7. yüzyılda Pers savaşları döneminde Xhantos'un Büyük Bazilikası yıkılmış ve uzun yıllar bu durumda kalmıştır. Ayrıca son dönemde Letoon bazilikası terk edilmiştir¹². İ.S. 642 yılında Mısır Araplar tarafından işgal edilmiştir¹³. Bu durum başkent Constantinopolis'i olumsuz etkilemiştir. İ.S. 642'de Mısır'ın Araplar tarafından alınmasına kadar, başkent Constantinopolis'in tahıl ihtiyacının büyük bölümü bu bölgeden sağlanmıştır. Deniz yoluyla taşınan tahıllar için Patara, Andriake gibi tahıl depolarına sahip Likya limanları önemli ara istasyonlar olarak rol oynamıştır¹⁴. Bölgenin ekonomik hayatında kilit bir öneme sahip olan deniz ticareti İ.S. 7. yüzyılda önce Perslerle girişilen mücadeleler ve daha sonrasında Arap akınları nedeniyle gerilemiştir.

Pers tehlikesinin ortadan kalmasından sonra bölgede yeni bir aktör olarak Araplar kendilerini göstermeye başlamıştır.

İ.S. 655 yılında Likya'nın Finike sahillerinde tarihe "Gemi Direkleri" olarak geçen ilk büyük Bizans-Arap deniz savaşı meydana gelmiştir. İmparator II. Constans tarafından yönetilen Bizans donanması, Araplar tarafından yenilgiye uğratılmış ve bu savaşın neticesinde Bizans'ın Doğu Akdeniz hâkimiyeti yok olmuştur¹⁵. 7. yüzyıldan itibaren Likya, Pers ve Arap akınlarına karşı önemli bir deniz savunma üssü olsa da bu dönemden itibaren özellikle Arapların kıyılara yaptığı baskın ve saldırılar sonucunda şehirlerde yaşam gerilemiş, kıyı yerleşimlerin birçoğu ya terk edilmiş ya da yeni surlarla küçülmüştür. Xhantos, Arykanda, Andriake ve Telmesos gibi kentler erken dönem akropollerine çekilmiştir.

İ.S. 7.-8.yüzyıllar boyunca bölgeye Arap akınlarının devam ettiği görülmektedir. İ.S. 671-72 senesinde Constantinopolis kuşatmasına hazırlanan Araplara ait donanma kış mevsimini Kilikya ve Likya sahillerinde geçirmiştir¹⁶. İ.S. 715 yılında gemi yapımında önemli bir malzeme olan sedir ağaçlarını toplamak için Araplar Finike sahillerine gelmiştir¹⁷. Bunun üzerine İmparator II. Anastasios (713-15) Arapları durdurmak için donanmasındaki en iyi adamları ve Opsikion Theması askerlerini, başlarına atadığı Papa Ionnes komutasında Rodos'a çağırmıştır. Fakat Opsikion askerlerinin Rodos'ta çıkardığı isyan sonucu bu girişim gerçekleştirilememiştir.

¹² Foss, 1994: 26.

¹³ Pryor ve Jeffreys, 2006: 24.

¹⁴ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 115.

¹⁵ Pryor ve Jeffreys, 2006: 25. ; Ostrogorsky, 2015: 108-109.

¹⁶ Pryor ve Jeffreys, 2006: 26.

¹⁷ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 116-117.

Girit'in İ.S. 823-961 arası Arapların kontrolü altına geçmesiyle bölgeye Girit üzerinden Araplar tarafından baskınlar düzenlenmeye devam etmiştir. Arap akınlarının sonuçları bölgede bazı değişiklikleri meydana getirmiştir. Lebisos gibi geç antik dönemde ortaya çıkan zengin kıyı yerleşimlerinin birçoğu terk edilmiş, Xhantos, Patara, Tlos, Telmesos gibi kentler yeni surlarla çevrilerek küçülmüş ve güvenli tepelere çekilmiştir. Lebisos gibi önemli bir ticari merkezde İ.S. 6.yy.-12.yy. arası yaşam faaliyetinin görülmemesi Arap akınlarının bölgeye olan olumsuz etkisini göz önüne sermektedir¹⁸. Bununla birlikte İmparator II. Anastasios (713-15) döneminde kıyı kentlerinde savunmaya yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır. Telmesos, İmparator II. Anastasios tarafından surlara yapılan takviyenin ardından Anastasiopolis olarak anılmıştır¹⁹.

Mısır ve Levant'ta kaybedilen topraklar, yayılmakta olan Araplara karşı, İ.S. 7. yüzyılda sivil idarenin ikincil bir konumda bulunduğu thema adı verilen askeri bölgeleri ortaya çıkarmıştır. Likya başlangıçta *Anatolikon* teması içerisinde yer almıştır. Fakat Bizans deniz gücünün yetersizliğinin anlaşılması sonucunda İmparator III. Leon tarafından merkezi Attaleia'da bulunan bir donanma teması "Cibyrrhaeots" kurulmuştur. Araplarla girişilen sürekli mücadelede bu Thema 8.yy.-11.yy. arasında Likya sahillerinin Araplar tarafından kalıcı olarak ele geçirilmesini engellemiştir²⁰.

Makedon hanedanlığı döneminde (867-1056) Bizans devleti yeniden güçlenmiş ve denizlerde güven ortamı sağlanmıştır. İmparator Nikephoros Phokas'ın 965 yılında, Bizans kontrolünden çıkmış olan Kilikya ve Kıbrıs'a yeniden hâkim olması Likya üzerinde Arap baskısını azaltmıştır. Küçük Asya'nın güney sahilleri için, imparatorluğun güney ve doğudaki yenilenmiş gelişmesi, yeni bir politik ve ekonomik hareketliliği getirmiştir. Bu dönemde Fatimi devleti ile Bizans imparatorluğu arasında ticaret zirveye ulaşmıştır²¹.

9. yüzyıldan 11. yüzyılın ikinci yarısına kadar Likya'da iktisadi hayat yeniden canlanmıştır²².

10. yüzyıl sonuna doğru Fatimi donanmasının zayıfladığı, Bizans-Fatimi ilişkilerinin daha sakin ve barışçıl bir sürece girdiği dönem olmuştur. 1035 yılında Arap korsanlar tarafından Myra'ya düzenlenen bir saldırı dışında Arap kaynaklarında Fatimi donanmasının operasyonlarından bahsedilmemektedir. 1062-1094 yılları arası Fatimilerin iç karışıklıkları bu durumu etkilemiştir²³.

¹⁸ Foss, 1996: 27.

¹⁹ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 117-118.

²⁰ Zimmerman, 2016: 70.

²¹ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 125.

²² Erdem, 2006: 244.

²³ Pryor ve Jeffreys, 2006: 87-88.

Arapların çekilmesinden sonra, 11. yüzyılla birlikte bölgede yeni bir güç olarak Türkler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1055 yılında Bağdat'ın Tuğrul Bey tarafından fethinden sonra, beraberindeki Türkmenler Anadolu'ya yönelmiştir²⁴. Michael Syrius'un aktardığına göre İmparator Michael IV. döneminde, 1056-57 senesinde Anadolu'nun Hristiyan halkı, Türkmen korkusu sebebiyle kıyı bölgelerden, tahkim edilmiş güvenli bölgelere çekilmiştir.

1071 Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'ya gelen Türkmenler Likya'nın dağlık bölgelerine ulaşmıştır. Türkmenlerin bölgede etkin olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. 1087'den sonra Nikephoros'un çevirisinden aktarıldığına göre, Myra halkı Türk korkusundan, Myra'nın antik akropolündeki kaleye sığınmıştır²⁵. Türklerin bu ilk dönem fetihleri esnasında başta Myra kenti olmak üzere bölge tahrip olmuş ve sonucunda Likya'da kargaşa ortamı oluşmuştur²⁶.

İmparator Dukas'ın Emir Çaka'ya karşı giriştiği mücadeleden galip çıkması sonucunda Bizans'ın elinden çıkan batı Likya sahilleri, 1097/98 yılında tekrar Bizans hâkimiyeti altına girmiştir²⁷. Avrupalı Hristiyanların hac güzergâhı üzerinde oluşu ve levant ticaret rotasındaki stratejik konumu sebebiyle imparatorluk Likya kıyılarını koruma gereksinimi duymuştur²⁸.

Kommenoslar dönemiyle birlikte bölgede yeni faaliyetlerin görülmeye başlandığı bir dönem başlamıştır. 1190 yılında Symrna'dan Attaleia'ya kadar harap durumda olan sahil kesiminin İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) tarafından yeniden onarımı ve yaşadıkları bölgeleri terk eden halkın eski yerlerine dönmesi amacıyla çalışmalar başlatılmıştır²⁹.

İmparator bu görev için 1095-1112 arası Cyprus dux'u olan Eumathios Philokes'i görevlendirmiştir. Eumathios Philokes, Attaleia'yı Kibyrrhation deniz teması'nın merkezi olarak güçlendirmiş ve Likya sahillerinde Makre, Patara, Myra, Aperlai Komnenos dönemi kalelerini inşa ettirmiştir³⁰.

Türklerin bu dönemden kıyıdan iç kesimlere doğru itildiği Thessolonike piskoposu Eustathius tarafından belirtilmektedir. Ancak I. Aleksios zamanında geri alınan bölgelerin kıyı kesimlerle sınırlı olduğu iç kesimlerde Türk tehdidinin hala devam ettiği anlaşılmaktadır.

²⁴ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 126.

²⁵ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 127.

²⁶ Erdem, 2006: 244.

²⁷ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 127.

²⁸ Erdem, 2006: 245.

²⁹ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 128.

³⁰ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 128.

Bununla birlikte Likya ve Pamphilya'nın dağlık kesimlerinde Rumların da varlığı Andida, Phogla gibi piskoposluk merkezlerinden anlaşılmaktadır³¹.

Türkmenler Likya kıyılarına baskınlar düzenlemişler, Myra ve bölgenin sahil kentleri Türklerin akınlarına maruz kalmıştır³². 1113 yılında Türkler tarafından gerçekleştirilen kısa süreli bir kuşatmanın ardından Stamirra (Myra) şehri alınarak şehirden köle ve ganimetler toplanmıştır. 1160 senesinde dağlık Likya'da bulunan Phileta piskoposluk kenti Türkler tarafından yağmalanmış ve Türkmen baskınları kıyı şeridinde kadar ulaşmıştır³³. Türklerin bölgedeki etkileri 1178 yılı civarında Myra metropoliti olarak görevlendirilen Eustathios'un göreve başlamasının, Myra ve çevresindeki Türk tehdidinden dolayı ertelenmiş olmasıyla kendini göstermektedir³⁴.

I. Haçlı seferinin (1096-1099) bir sonucu olarak Doğu Akdeniz'de Venedik, Genova ve Pisa İtalyan deniz devletleri etkili bir biçimde görülmeye başlamıştır³⁵. Likya kıyılarında faaliyet göstermeye başlayan Genova ve Pisa devletlerinin en eski Limanı, 1200 civarında Likya'nın doğu sahilinde Phonix'in ağzında yer alan "Portus Pisanarum" olmuştur. Venedikliler ise "Porto Benetzingo" olarak adlandırılan limana sahiptiler³⁶. Likya sahilleri aynı zamanda haçlı krallarının batıya gidiş gelişleri sırasında uğradıkları yerler olmuştur. Antakya Prensi II. Bohemund, 1126 yılında İtalya'dan çıktığı yolculuğu esnasında askerleriyle Patara'ya gelmiş ve bir süre kentte kalmıştır³⁷.

Bu dönemde Likya kıyıları korsanlar tarafından yağmalanarak tahrip edilmiştir³⁸. Bu yağmaların bir sonucu olarak 1087 senesinde Barili tüccarlar tarafından St. Nikolaos'un kemikleri İtalya'ya taşınmıştır³⁹.

1204 yılında başkent Constantinopolis'in Latinler tarafından işgali sonrasında Anadolu kıyılarında Bizans hâkimiyeti son bulmuştur. Telmesos ve çevresi Bizans elinde kalsa da 1204'ten sonra tüm Likya Türk hâkimiyeti altına girmiştir⁴⁰.

Osmanlılar tarafından fethine kadar Likya tarihi, Türk hükümdarları, İtalyan denizci şehir devletleri Kıbrıs krallığı arasındaki çeşitli mücadelelere sahne olmuştur. 1260 civarında Karia sahillerinde büyümeye başlayan Türk Menteşe beyliği 14. yüzyılda Telmesos/Makre'den Phoenix'e kadar Batı Likya üzerinde hâkimiyetini genişletmiştir. Hemen hemen

³¹ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 129.

³² Vyrionis, 1971: 151.

³³ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 131.

³⁴ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 134.

³⁵ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 135.

³⁶ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 132.

³⁷ Erdem, 2006: 246.

³⁸ Foss, 1994: 3.

³⁹ Bean, 1997: 132.

⁴⁰ Foss, 1994: 3.

aynı zamanlarda Hamitoğulları Beyliği, Anadolu Selçuklu ve Moğolların Anadolu'da hâkimiyetlerinin gerilemesi üzerine Doğu Likya ve Attelia'da hâkimiyeti ele almıştır⁴¹. Rhodiapolis kilisesinde ele geçen 1322 tarihli sikke bölgede Hamitoğulları varlığını kanıtlamaktadır⁴².

1340 yılında Kıbrıs kralı bölgedeki tüm limanlar üzerine vergi koymuştur. Bu durum sonucunda Kıbrıs kralı I. Peter'e karşı bir Türk ittifakı düzenlenmiş fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 14. yüzyıl sonlarına doğru, 1390 civarında Sultan I. Bayezid döneminde bölgede Osmanlı hâkimiyeti kendisini göstermeye başlasa da 1402'de Timur ile Bayezid arasındaki savaş sonucunda beylikler kendilerini yeniden göstermeye başlamıştır⁴³.

Osmanlıların, Türk beylikleri ve İtalyan denizci devletleriyle bölge hâkimiyeti için giriştiği mücadelelerin sonucunda 1479 senesinde Anadolu'nun güney sahilleri Osmanlı denetimi altına girmiştir⁴⁴.

1.2. Hristiyanlık Tarihi

Likya'da Hristiyanlığın başlangıcı net olarak bilinmese de Havari Paulus'un ilk misyonerlik gezisiyle bağlantılı olmasının muhtemel olduğu düşünülmektedir⁴⁵. Bölgede Hristiyanlığın yayılması, daha erken dönemlerde İ.Ö. 140'larda Phaselis gibi Likya kentlerinde varlıkları bilinen Yahudi toplulukları vasıtasıyla gerçekleşmiştir⁴⁶. İ.S. 57 yılında üçüncü misyonerlik gezisi yolculuğunda Paulus'un Kudüs'e geri dönüşü esnasında Patara limanında gemi değiştirdiği ve İ.S. 59 yılında tutuklu olarak Roma'ya götürülürken Andriake limanından geçtiği bilinmektedir⁴⁷.

Bölge Hristiyanlığı hakkında içerisinde bilgiler barındıran *Acta Pauli*'de Paulus'un ilk misyonerlik gezisinin sonunda Likya'ya geldiği belirtilmektedir. İ.S. 48 yılında Pisidia Antiocha'sına doğru yola çıktığı ve oradan Sidon'a giden bir gemi bulmak için Myra'ya geldiği *Acta Pauli*'de anlatılmıştır. Bunun yanı sıra aynı kaynakta Paulus'un Myra'da öğretilerini anlatacak kadar zaman bulduğu ve İkoniumlu Azize Thecla'nın Paulus'u Myra'da bulup bu kentte vaftiz olduğu aktarılmıştır⁴⁸.

Likya'daki Hristiyan varlığının en eski kanıtı Hagiografik gelenekten oluşmaktadır. Buna göre İ.S 1. yüzyılda Nikandros'un Myra piskoposu olarak görev yaptığı sırada Diakon

⁴¹ Zimmerman, 2016: 73.

⁴² Çevik, 2017: 47.

⁴³ Zimmerman, 2016: 73.

⁴⁴ Çevik, 2015: 47.

⁴⁵ Bennet, 2015: 260.

⁴⁶ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 139.

⁴⁷ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 140.

⁴⁸ Bennet, 2015: 261-262.

Hermaios ile birlikte şehit edildiği belirtilmektedir⁴⁹. Bu kaynaklara göre Nikandros ve Hermaios Likya'nın bilinen ilk martırları olmuştur⁵⁰. Decius (İ.S. 201-51), Diocletian (284-305) ve Maximian dönemlerinde Myra ve Patara gibi kentlerde başka martırlardan bahsedilmiştir. Hristiyanlara karşı yapılan zulümler sırasında 20 Haziran 312'de şehit edilen Patara piskoposu Methodios Likya'nın kayıtlara geçen ilk piskoposu olmuştur⁵¹.

Likya kilisesi ilk kez 323 İznik konsülünde görülmektedir. Likya adına Patara piskoposu konsüle katılan tek piskopos olmuştur. Myra Likya'nın dini merkezi olarak yükselse de Myra piskoposuna ilk kez 381 Constantinopolis konsülü kayıtlarında rastlanmaktadır⁵². Likya kilisesi, komşu Pamfilya, Lidya, Caria, Lyconia, Pisidya, Frigya ile birlikte Asya Piskoposluk bölgesi içerisinde yer almıştır⁵³.

Metropolisi Myra olan Likya bölgesinde, Adrianupolis, Akalissos, Akanda, Antiphellos, Aperlai, Araxa, Arneai, Arykanda, Balbura Bubon, Choma, Eudokias, Hagioudula, Kandyba, Kaunos, Komba, Kordylla, Kyaneai, Lebissos, Limyra, Lornaia, Makre, Markiane, Mastaura, Meloeton, Nysa, Oinoanda, Olympos, Palaiton, Panarmos, Patara, Phasellis, Phellos, Phileta, Phoinix, Pınara, Podeleia, Rhodiapolis, Sidyma, Tata, Tergasos, Tlos, Xhantos, Zenuopolis kentleri piskoposluk merkezleri olmuştur⁵⁴.

Aperlai, Arneai, Arykanda, Komba, Kyaneai, Lebissos, Mastaura, Meleoton, Nysa, Plaioton, Tata, ve Zenuopolis kentleri kentleri 7. yüzyıldaki Notitiaete Episcopatum'dan önceki erken konsül ve sinodlarda listede yer almamıştır⁵⁵.

Likya'nın Hristiyanlık tarihi içerisinde oldukça önemli bir değere sahip olan en ünlü şahsı Myra piskoposu Patara'lı Aziz Nikolaos'tur. Etrafı efsanelerle çevrili olan Aziz Nikolaos'un İ.S 270 yılında Patara'da doğduğu ve İ.S 343/345 yılında Myra'da öldüğü düşünülmektedir⁵⁶. Myra'da Azizin adını taşıyan kilisesi erken dönemlerden itibaren tüm Hristiyan mezhepleri için önemli bir kült merkezi olmuştur⁵⁷. Azize verilen önem kilisenin yaşanan deprem ve yıkımlarından sonra bizzat imparatorluk ilgisiyle yeniden inşa ve onarımlarından anlaşılmaktadır. İ.S. 529 Myra depreminden sonucunda I. Justinianus kiliseyi yeniden inşa ettirmiş ve 11. yüzyılda imparator IX. Konstantin Monomakhos azizin kilisesini onartmıştır. Bölgenin önemli bir diğer figürü ise İ.S. 6. yüzyılda yaşamış olan Sion'lu Aziz Nikolaos'tur. Azizin hayatının anlatıldığı *Vita Nikolaos* adlı eser Likya manastırları ve bölge

⁴⁹ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 140.

⁵⁰ Bennet, 2015: 262.

⁵¹ İşkan, 2016: 159.

⁵² Hellenkemper ve Hild, 2004a: 141.

⁵³ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 109.

⁵⁴ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 143.

⁵⁵ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 143.

⁵⁶ Demirci, 2016: 558.

⁵⁷ Vryionis, 1971: 36.

hakkında bilgiler içermektedir. Likya birçok Hristiyanlık mezhebinin var olduğu bir bölge olmuştur. Bölgede Aryanizm, Monofizitizm ve Ortodoksluk inançlarının varlığı bilinmektedir⁵⁸. Kaisareia'lı Basileios, İconionlu Amphilochus'a yazdığı mektupta Likya'ya bir adam göndermesini ve Likya'nın Ortodoks piskoposlarıyla Aryanizm'e karşı ortak hareket etmeleri konusunda tavsiye ve davette bulunmuştur. Bu durum Aryanizm'in bölgede oldukça destekçisi olduğunu göstermektedir. 449 Efes Synod'unda Myra metropoliti Romanus Monofizitizmi desteklemiştir. 6. yüzyılda Monofizit rahipler Likya da etkinlik göstermekteydiler⁵⁹.

10. yüzyıl başlarından itibaren Likya piskoposluk listelerinde sıralama, isim ve piskoposluk sayılarında dikkate değer bir değişiklik olmuştur. Listelerden on iki piskoposluk kaybolurken sekiz yeni piskoposluk listelere dâhil edilmiştir. Akalissos, Antiphellos, Aperlai, Arneai, Bubon, Limyra, Olympos, Phasellis, Rhodiapolis, Tata, Telmesos ve Zenuno polis listelerde silinen piskoposluklar olurken, sekiz yeni eklenen piskoposluk Hogiodula, Lornaia, Makre, Philate, Phoinix, Pınara, Piriene ve Tergasos olmuştur. Bu piskoposluklardan Bubos/Bubon, Priene ve Telmesos/Makre yerel piskoposlukların isim değiştirmiş halleri olarak görülmektedir⁶⁰. Kıyı yerleşimlerin listelerde gerilediği önemini yitirdiği iç kesimlerdeki yerleşimlerin öneminin arttığı anlaşılmaktadır.

Patara 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar 31. ve 32. Sıralarda kayıtlara geçmiştir. Diğer Likya liman kentleri gibi Patara da tarım alanına sahip değildi yaşamını deniz ticareti ve denizcilik faaliyetlerinden sağlamıştır. İ.S. 642'de Araplar tarafından Mısır'ın fethi Patara'nın denizcilik faaliyetlerini etkilemiştir. 7. yüzyılda *Notitia Episcopatum* ilk kez ortaya çıktığında bu durum listelerde kendini göstermiştir. Patara'nın 10. yüzyılda yeniden değer kazandığı ve 10. sıraya yükseldiği anlaşılmaktadır⁶¹.

Arykandos vadisindeki dağlık yerleşim Arykanda önemli bir ormancılık merkezi olmuştur. Buradan gemi yapımında kullanılan kereste Phoinix tersanesine gidiyordu. 7. sırada yer alan Arykanda 10. yüzyılda 4. sıraya yükselmiştir⁶². Xhantos, 381, 455, 692 konsül kayıtlarında 17. sırada yer alırken 10. yüzyılda 7. sıraya yükselmiştir. 10. yüzyılda listelerde yükselen diğer bir kent ise Kyaneai olmuştur. Daha önceki listelerde 36./37 sırada yer alan kent 10. yüzyılla birlikte 8. sıraya yükselmiştir⁶³.

⁵⁸ Zimmerman, 2016: 75.

⁵⁹ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 145.

⁶⁰ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 143.

⁶¹ Hild, 2004: 2-3.

⁶² Hild, 2004: 5-6.

⁶³ Hild, 2004: 8-10.

Tarımsal üretim ve ormancılık bakımından zengin olan bölgelerdeki piskoposluklar ilk kayıtlardan itibaren *Notitia Episcopatum* listelerinde eski Likya şehirlerinden daha yüksek seviyeye ulaşmışlardır.

Piskoposluk merkezlerinin silinmesi muhtemelen bu bölgelerdeki nüfus azalmasına işaret etmektedir. Özellikle Doğu Likya piskoposluklarının kayboluşu Doğu Likya için bu durumu göstermektedir. Fakat Likya'nın batısı bu durumdan etkilenmemiş gibi gözükmektedir.

13. yüzyılın ilk yarısından itibaren Likya kilisesi, bölgede kalıcı Müslüman yöneticilerin altında yaşamaya başlamıştır. Kilisenin çoğu artık Constantinopolis'teki imparatorluğa bağlı olmayıp yabancı güçlerin politik eğilim ve hedefleri altında kalmıştır. 1399 yılında kayıtlarda Myra metropolitinden bahsedilmiştir ancak 15. yüzyılda bölgenin metropolü Myra ve kilise *Notitia Episcopatum* listelerinden kaybolmuştur⁶⁴.

---

⁶⁴ Vyrionis, 1971: 296.

İKİNCİ BÖLÜM

KATALOG

2.1. Arykanda Büyük Bazilika ve Kilisesi

Elmalı-Finike arasında deniz seviyesinde yüksek bir konumda yer alan kent, antik dönemde karadan ulaşımın zor olduğu bölgede Likya kıyıları ile iç bölgeleri birbirine bağlayan önemli bir yol üzerinde konumlanmaktadır. Antiphellos'tan Melanippe'ye kadar olan kıyı şeridindeki kentlerde üretilen malların İç Anadolu'ya bağlantısı bu yol üzerinden sağlanmaktadır⁶⁵. Kentin en önemli kaynağı gemi yapımında kullanılan sedir ağaçlarıdır.

Arykanda'da Hristiyanlığın varlığı İ.S. 4. yüzyıldan itibaren görülmektedir. 787 yılında Diakon Petros Arykanda'yı temsilen Nikai Konsülüne katılmıştır. Adı bilinen bir diğer din adamı 879 yılındaki Konstantinopolis konsülüne katılan Theodoros'tur⁶⁶.

Kent *Notitia Episcopatum* listelerinde Orykanda, Arykanda gibi isimlerle yer almaktadır. 7. yy.-9. yy. aralığındaki dönemi kapsayan 1.-4. Listelerde kent 7. Sırada yer alırken, 10.-12. yüzyıllar arasındaki dönemin listelerinde 4. Sıraya yükselmiştir⁶⁷.

Erken Bizans döneminde yerleşimin Büyük Bazilika çevresinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Fakat daha geç bir dönemde yerleşimin surlarla çevrili yaklaşık 10 dönümlük bir alana kaydığı anlaşılmaktadır. Günümüz çatallar mahallesi yakınındaki yerleşim alanında sıkışık bir düzene sahip olmasına karşın beş altı kilise yapısı bulunmaktadır. İ.S. 8. yüzyılda Arykanda'nın nüfusunun azaldığı, nüfusun bir kısmının geç devir yerleşiminde yaşadığı köy durumunda olduğu anlaşılmaktadır⁶⁸.

Kentte bilimsel araştırmalar ve kazı çalışmaları 1971 yılından itibaren Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu tarafından başlatılmış ve daha sonrasında Doç. Dr. Macit Tekinalp tarafından kazı çalışmaları ve araştırmalar sürdürülmüştür. Konu kapsamındaki Büyük Bazilika 1982-83 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır⁶⁹.

Farklı kotlarda yapıların bulunduğu kentte büyük bazilika alt kotlarda, akropolis'in güneydoğusunda roma dönemi kamu yapılarının ve tapınaklarının bulunduğu bölgeye yakın ve merkezi bir konumda yer almaktadır. Büyük bazilikanın kentin piskoposluk kilisesi olabileceği düşünülmektedir.

⁶⁵ Tekinalp, 2006: 789.

⁶⁶ Hellenkemper ve Hild, 2004b: 458.

⁶⁷ Hild, 2004: 14.

⁶⁸ Bayburtluoğlu, 2003: 45.

⁶⁹ Bayburtluoğlu, 1983.

Yapı, doğu-batı doğrultuda 25 x 30 m ölçülerinde üç nefli bazilikal planda inşa edilmiştir (Ek 2- Çizim 1.). Erken dönem bazilikanın, kendisinden önceki Apollon veya Artemis'e adanmış bir tapınağın üzerine inşa edildiği belirtilmektedir⁷⁰ (Ek 3- Fotoğraf 1.).

Güneybatı köşeden 0,50-0,55 m genişlikte merdivenlerle inilerek erken dönem bazilikanın atrium ve giriş bölümüne geçiş sağlanmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 4.).

Giriş kısmından bazilikanın naos bölümüne geçiş üç giriş açıklığıyla sağlanmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 7.-5.). Günümüze naos'a geçişi sağlayan kapılardan sadece orta nef'e açılan 1,42 m genişlikteki devşirme portal ulaşabilmiştir (Ek 3- Fotoğraf 6.). Ana kapının görülen söveleri 0,70 m en ölçüsüne sahiptir. Erken dönem bazilikanın yan neflerine açılan diğer girişlere ait kapı eşikleri ve izler görülebilmektedir (Ek 3- Fotoğraf 7.). Nef ayrımları 0,55 m genişlikte stylobatlar ile sağlanmış bazilikanın, orta nef'i kuzey ve güney yan nefler'den daha geniş tutulmuştur (Ek 3- Fotoğraf 3.). Bazilikanın taşıyıcı sistemiyle ilgili herhangi bir sütun veya mimari plastik parça yapılan çalışmalarda ele geçmemiştir. Yapının nef ayrımlarında taşıyıcı olarak ahşap sütunların kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁷¹.

Büyük bazilikanın en doğu ucunda yarım daire formunda dışa taşkın 5,87 m derinlikte apsis bölümü yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 10.). Yapı'nın apsisinde 0,25 x 0,20 ölçüsünde üç basamaktan oluşan synthronon bölümü bulunmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 10.). Apsis bölümünün önünde zeminden yüksekliği 0,13 m olan dikdörtgen altar tabanı bulunmaktadır. Taban üzerinde altar masasının ayaklarının oturduğu anlaşılan 0,15 x 0,15 m ölçülerinde kare yuvalar yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 21.).

Büyük bazilikanın zemininin mozaik kaplı olduğu anlaşılmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 32.). Yapının kuzey ve güney yan neflerinde zemin mozaikleri korunmuş durumdadır. Bazilikanın 4,10 m genişlikteki güney nefinde üç farklı renkten oluşan *tesserae* kullanılarak dairesel formda oluşturulmuş zemin döşeme mozaiği yer almaktadır. 5,35 m genişlikteki kuzey nefte ise taban geometrik motiflerden oluşan zemin mozaiği ile kaplanmıştır (Ek 3- Fotoğraf 31.). Orta nefin tabanının da mozaik kaplı olduğu fakat geç dönem yapısının inşası zamanında mozaik kaplı zemin döşemesinin zarar gördüğü anlaşılmaktadır⁷². (Ek 3- Fotoğraf 33.)

Yapının zeminin iki farklı döneme ait taban mozaiği ile kaplı olduğu belirtilmektedir. İlk dönem mozaığının ikinci taban mozaığına göre 15 cm daha derinde olduğu ve iri panolar halinde geometrik ve bitkisel motiflerden meydana geldiği yapılan çalışmalar sonucunda anlaşılmıştır. Mozaik yapım tekniği ve kullanılan motifler M.S. V. yüzyıl özelliği

⁷⁰ Bayburtluoğlu, 2003: 77.

⁷¹ Bayburtluoğlu, 2003: 79.

⁷² Bayburtluoğlu, 2003: 79.

taşımaktadır⁷³. İlkine oranla daha ufak *tesseralı* ikinci taban motif olarak örgü bantlar halinde oluşturulmuş bir tasarıma sahiptir⁷⁴.

Büyük bazilikanın ne zaman terk edildiği konusunda kesin bir veri bulunmamakla birlikte olasılıkla bir deprem veya yangın sonrasında yıkıldığı düşünülmektedir⁷⁵.

Bazilikanın kullanım dışı kalması sonrasında yapının orta nefine büyük bazilikanın stylobatları arasına 5,38 x 10,63 m ölçülerinde doğu-batı doğrultuda üç nefli⁷⁶ bir kilise inşa edilmiştir (Ek 2- Çizim 1.-2.). Kilisenin günümüzdeki durumundan nef ayrımları anlaşılammamaktadır. Erken dönem bazilikanın stylobatları ile geç dönem kilisesinin beden duvarları arasında yaklaşık 2,03 m'lik bir mesafe bulunmaktadır. Kiliseye giriş, İlk yapının girişiyle aynı doğrultuda konumlandırılmış batı yönde 1,12 m'lik bir kapı vasıtasıyla sağlanmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 2.), (Ek 3- Fotoğraf 3.), (Ek 3- Fotoğraf 14.). Giriş bölümünün doğusunda kilisenin naos kısmına yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 15), (Ek 3- Fotoğraf 3.). İkinci kilisenin beden duvarlarının büyük kısmı günümüze ulaşmamıştır (Ek 3- Fotoğraf 12.). Yapının en doğu ucunda önceki bazilikanın altar tabanı üzerine oturtulmuş üçlü düzende apsis bölümü yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 1.), (Ek 3- Fotoğraf 21), (Ek 3- Fotoğraf 22.). Ortada yer alan ana apsis, kuzey ve güney yan apsislere oranla daha geniş tutulmuştur. Ana apsis içerisinde 0,41 m genişlikte 0,30 m derinlikte synthronon'a ait bir basamak yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 16.), (Ek 3- Fotoğraf 17.), (Ek 3- Fotoğraf 18.) (Ek 3- Fotoğraf 19.). İlk yapının apsisi ile geç dönem kilisesi apsisi arasında 1,41 m'lik bir mesafe bulunmaktadır.

Kilisenin zemininin çok renkli *tesserealardan* oluşturulmuş bir döşemeye sahip olduğu bilinmektedir.

Erken dönem bazilikanın beden duvarları büyük ölçüde devşirme malzeme ve moloz taş kullanılarak oluşturulmuştur (Ek 3- Fotoğraf 6.-8.). Traianus (İ.S 98-117) ve Hadrianus (İ.S. 117-138) dönemi bezeme özelliklerine sahip kıvrım yapraklı, aslan ve kuşların bulunduğu yapraklardan oluşan sima blokları yapının inşasında kullanılmıştır. Yapıda kullanılan devşirme malzeme Büyük Bazilikadan daha önceki tapınaktan elde edilmiştir. Erken dönem bazilikanın apsisinin synthronon basamakları da devşirme malzemedir, erken döneme ait kitabe parçalarının kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

İkinci evre yapısı da erken dönem yapısının malzemesinin kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Yapının beden duvarlarında düzgün kesme taş ve moloz taş malzeme ile birlikte

⁷³ Bayburtluoğlu, 1983: 179.

⁷⁴ Bayburtluoğlu, 2003: 79.

⁷⁵ Bayburtluoğlu, 2003: 79.

⁷⁶ İkinci yapının üç nefli olduğu belirtilse de bu durum net değildir. Bk. Bayburtluoğlu, 2003: 80.

birçok arşitrav, sütun parçası gibi devşirme mimari plastiklere rastlanılmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 23.), (Ek 3- Fotoğraf 24.), (Ek 3- Fotoğraf 25.), (Ek 3- Fotoğraf 26.), (Ek 3- Fotoğraf 27). Kilisenin apsis bölümünde iç yüzeyde düzgün kesme taş malzeme kullanılırken dış cephede moloz taş malzemenin kullanımı görülmektedir (Ek 3- Fotoğraf 11.), (Ek 3- Fotoğraf 13.), (Ek 3- Fotoğraf 19.).

Beden duvarları üzerinde sıva izlerine rastlanılmaktadır. İkinci kilisenin iç yüzeyinin fresklerle bezenmiş olduğu ve kilisenin bir resim programına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fresko izlerinin varlığı yapılan kazı çalışmalarıyla tespit edilmiştir. Mor, kahverengi, kırmızı sarı ve yeşil renklerden oluşturulan, içleri belirli bir renkle doldurulmuş dış bordürü farklı bir renk ile tasarlanmış dikdörtgen panoların varlığı saptanmıştır⁷⁷.

2.2. Kyaneai B Bazilikası ve Geç Dönem Kilisesi

Kyaneai Orta Likya bölgesinde, Myra'nın 16 km batısında yer almaktadır. Orta Likya bölgesi kentleri arasında Myra'dan sonraki en büyük kent olarak öne çıkmaktadır. Dağlık coğrafyasıyla kıyından uzak iç kesimde yer alan kentin kıyıyla bağlantısı Tristomon adındaki küçük bir liman yerleşimi vasıtasıyla sağlanmaktadır.

Geç antik dönemde kent ürünlerini Tristomon limanı üzerinden dışarıya satmaktadır⁷⁸. İki tepe üzerine kurulmuş olan Kyaneai kentinin, batıda tiyatro, doğudaysa 4,4 hektarlık bir alanı kapsayan surlarla çevrili ana yerleşim merkezi olan akropolis'i yer almaktadır⁷⁹.

Hristiyanlık döneminde piskoposluk merkezi olan kent 7. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar *Notitia Episcopatum* listelerinde yer almaktadır. 7. yüzyıldan İ.S. 896 yılına kadar olan dönemi kapsayan 1.-4. *Notitia Episcopatum* listelerinde kent 36. ve 37. olarak son sırada listelenirken, 907 yılında 12. yüzyıla kadarki aralığı kapsayan 7.-12. yüzyıl arasında büyük bir sıçrama göstererek 8. sıraya yükselmiştir⁸⁰.

Kentin piskoposlarından bazıları tarihi kayıtlara geçmiştir. 897 yılında Kyaneai piskoposu Daniel Constantinopolis konsülüne katılmıştır. Kyanea'nin ismi bilinen bir diğer Piskoposu ise Meryem kilisesine ait inşa kitabesinde ismi yer alan Synesios'tur⁸¹. 1315 yılında Kyaneai'nin bir piskoposluk merkezi olarak varlığı kayıtlara geçmiştir. 1315 yılı Constantinopolis patriklik kayıtları Kyaneai'yi Myra'nın yanında tek merkezi piskoposluk olarak adlandırmaktadır⁸². Bununla birlikte kentte 7-9. yüzyıl sikke buluntularında ve

⁷⁷ Bayburtluoğlu, 1983: 178.

⁷⁸ Foss, 1994: 19-20.

⁷⁹ Foss, 1994: 20.

⁸⁰ Hild, 2004: 14-15.

⁸¹ Kolb, 2008: 377.

⁸² Kolb, 2008: 377.

Hristiyanlık dönemi yazıtlarında büyük bir sessizlik hâkimdir⁸³. Antik dönemde refah seviyesinin yüksek olduğu kentte İ.S. 9. Yüzyıldan sonra kentsel yaşam gerilemeye başlamıştır. Kentsel alan daha savunmasız yeni bir surla 3,9 hektara gerilemiştir⁸⁴.

Surlarla çevrili akropolis'in güney ucunda, sur duvarlarına yakın dar bir patikanın doğusunda B bazilikası yer almaktadır. Kentte bulunan üç erken dönem bazilika yapısı arasında en küçük ölçülere sahip olan bazilikadır (Ek 2- Çizim 3.). Bazilikanın bulunduğu alana inşa edilebilmesi için zemin toprak dolguyla kuzey doğuya doğru uzatılmıştır.

Kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda dikdörtgen, üç nefli bazilikal planda 23,20 x 15,50 m olarak inşa edilen bazilikanın, günümüzde güney bölümü yıkılmış durumdadır (Ek 2- Çizim 4.).

Atrium bölümü mevcut olmayan bazilikanın en batı ucunda 15,25 x 3,47 m ölçülerinde narteks bölümü yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 34.). Narteksin batısında herhangi bir girişe rastlanılmamıştır (Ek 3- Fotoğraf 36.). Narteks'e giriş kuzey ve güney yönden sağlanmaktadır. Narteks'in batı duvarında 1,9 m genişlikte kuzey-güney doğrultuda enlemesine beş kemerden oluşan bir kemer dizisi yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 37.). Batıdaki bu kemer dizisine dik, doğu-batı doğrultuda kemer dizisi olduğu anlaşılmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 34.).

Naos'a açılan ana kapının kuzeyinde doğu-batı doğrultudaki bir kemere ait kalıntılar mevcuttur (Ek 3- Fotoğraf 35.), (Ek 3- Fotoğraf 38.). Beş kör kemerli düzenlemenin narteksin doğu duvarı içinde geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Portal'ın kuzeyinde aynı düzenlemeye ait izler mevcuttur. Bu düzenlemeden ve kemere ait izlerden bazilikanın narteks bölümünün üst örtüsünün tonozla örtülü olduğu ve beş birime ayrıldığı anlaşılmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 37.). Narteks bölümünün yapıya sonradan eklendiği belirtilse de ne zaman eklendiği konusunda bir tarih verilememektedir⁸⁵. Bazilikanın en doğu ucundaki apsis bölümü yıkılmış durumdadır (Ek 3- Fotoğraf 42.). Apsis bölümünün üç cepheli olduğu ve üç adet pencere açıklığının bulunduğu belirtilmektedir⁸⁶. (Ek 2- Çizim 5.) Bazilikanın pastophorium odaları bulunmamaktadır. Yapının kuzey bölümünde bir sarnıcı mevcuttur.

Yapının iki evreli olduğu anlaşılmaktadır. Üç nefli olarak inşa edilen bazilikanın daha sonraki bir dönemde tek nefli bir kiliseye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

⁸³ Kolb, 2008: 376-77.

⁸⁴ Tietz, 2016: 364.

⁸⁵ Kolb, 2008: 378.

⁸⁶ Kolb, 2008: 378.

Orta nef'in arkadlı nef ayrımlarının duvarla kapatılmasıyla bazilikanın orta nefi, tek nefli yapının naos bölümü halini almıştır ve erken dönem yapısının orta nef ölçülerini korumuştur (Ek 3- Fotoğraf 51.), (Ek 3- Fotoğraf 49), (Ek 3- Fotoğraf 50.).

Kuzey duvar üzerinde kilisenin orta nefiyle bağlantılı olabilecek bir geçiş bulunmamaktadır (Ek 3- Fotoğraf 48.). Güney duvar üzerinde ise bir giriş açıklığı mevcuttur. Erken dönem bazilikanın portali ikinci evre kilisenin de ana girişini oluşturmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 40.). İkinci evre kilisenin apsis kısmının ve üst örtüsünün nasıl olduğu yapının harap durumdan dolayı tespit edilememektedir. Fakat bu evrede ikinci bir apsisin olabileceği düşünülmektedir.

Erken dönem bazilikanın beden duvarlarında düzgün kesme taş malzeme ile harçlı moloz taş malzemenin kullanıldığı gözlemlenmektedir (Ek 3- Fotoğraf 50.). Kesme taş malzeme ağırlıklı olarak bazilikanın nef duvarlarında narteks bölümündeki ve kuzey nefteki kemerlerde kullanıldığı görülmektedir (Ek 3- Fotoğraf 35.), (Ek 3- Fotoğraf 47.), (Ek 3- Fotoğraf 49), (Ek 3- Fotoğraf 51.). Yapıda kullanılan kesme taş malzeme ve sütunların kiliseden önce bir tapınaktan getirildiği düşünülmektedir. Ayrıca portal üzerinde devşirme olarak kullanılmış volütlerle bezenmiş kapı lentoları yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 39.). Bazilikanın yıkıntıları arasında sütun başlıkları ve sütun parçaları görülmektedir (Ek 3- Fotoğraf 55.). Sütun başlıklarının birinin küçük boyutları, başlığın bir altar veya apsis pencerelerini birbirinden ayıran bir sütuna ait olabileceğini düşündürmektedir (Ek 3- Fotoğraf 54.). Kilisenin ikinci evre malzemesi ilk dönem yapısının malzemesiyle aynıdır.

2.2.1. Kyaneai E Bazilikası ve Kilisesi

Sur içerisinde kentin merkezini teşkil eden agoranın kuzeyinde E bazilikası yer almaktadır (Ek 2- Çizim 3.). Bazilika Meryem'e adanmıştır. Bazilikanın agoranın kuzey ucundaki merkezi konumu kentin piskoposluk kilisesi olduğunu düşündürmektedir. Yapının banisinin Piskopos Synesios olduğu ve kilisenin Meryem'e adandığına dair bir kitabe bulunmaktadır⁸⁷. Erken dönem bazilika kendisinden önceki işlevi tespit edilemeyen antik dönem kamu yapısı üzerine inşa edilmiştir.

E bazilikasına ait izler bazilikanın yıkılmış vaziyette oluşu ve yoğun bitki örtüsünün alanı kaplaması sebebiyle günümüzde seçilememektedir. Bazilika kuzeydoğu- güneybatı doğrultuda üç nefli 25 x 16 m ölçülerinde bazilikal planda tasarlanmıştır (Ek 2- Çizim 6.).

⁸⁷ Kolb, 2008: 377-78.

Yapının nef ayrımları arkadlı veya arşitravlı sütunlarla sağlanmaktadır. En doğu ucunda içten yarım dıştan üç cepheli apsis bölümü yer almaktadır⁸⁸.

Yapıya giriş batı yönden iki kapıyla sağlanmaktadır. Orta nef'e açılan büyük ana giriş üzerinde yukarıda bahsedilen kitabe yer almaktadır. Batı yöndeki diğer giriş daha küçük boyutta olup kilisenin kuzey nefine açılmaktadır. Ana portal'in volütlü bezemelerinden başka bir yapıdan devşirme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yıkıntıların arasında tespit edilen iki sütun ve sütun başlıklarından bazilikanın inşasında devşirme malzemedan yararlanıldığı anlaşılmaktadır⁸⁹.

Bazilikanın içine apsis duvarına bitişik olarak inşa edilen E kilisesi nispeten iyi durumdadır.

Kilise, doğu-batı doğrultuda 6,41 x 4 m ölçülerinde tek nefli plan tipinde inşa edilmiştir. Ölçüleriyle kentteki kilise yapıları arasında en küçük boyutlu olan yapıdır. Kilise iki bölümden oluşmaktadır (Ek 2- Çizim 7.), (Ek 3- Fotoğraf 57.), (Ek 3- Fotoğraf 59.).

Yapıya giriş batıdan 1,02 m'lik bir giriş açıklığı ile sağlanmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 59.). Girişin doğusunda 1,97 x 2,74 m ölçülerinde bir ön mekân/narteks? yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 61.). Bu bölümden 2,30 m genişlikteki bir açıklıkla naos bölümüne geçilmektedir. 1,90 x 2,74 m'lik alanın doğusunda 1,40 m genişlikte 0,63 m derinlikte yarım daire formunda apsis bölümü yer almaktadır. (Ek 3- Fotoğraf 60.), (Ek 3- Fotoğraf 66.), (Ek 3- Fotoğraf 62.), (Ek 3- Fotoğraf 63.).

Yapının beden duvarları 0,63 m genişlikte 2,16 m yükseklikte günümüze ulaşmıştır. Kilisenin beden duvarları devşirme olarak kullanılan düzgün kesme taş, moloz taş ve aralarda tuğla ve harç parçalarının kullanımıyla oluşturulmuştur. Kilisenin bir sıra tuğla bir sıra taş kullanılarak almasıık duvar tekniğinde düzenlenmiş olabileceğine dair izler mevcuttur. Kuzey duvar, tuğla ve taşların birer sıra arayla kullanılmasıyla oluşturulmuştur (Ek 3- Fotoğraf 64.), Ek 3- Fotoğraf 65.), (Ek 3- Fotoğraf 66), (Ek 3- Fotoğraf 67.).

Şapelin içinin resim programıyla süslendiği anlaşılmaktadır. Apsis ve kuzey duvarlarında yer yer sıva üzerine kırmızı, sarı ve lacivert renklerin az da olsa seçilebildiği fresko izleri yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 68.). Yapının üst örtüsü bilinmemektedir. Diğer iki kilise yapısı surlara daha yakın konumlandırılmışken, E kilisesi sur içinde kent merkezine yakın bir konumda yer almaktadır.

⁸⁸ Kolb,2008: 378.

⁸⁹ Kolb,2008: 378.

2.3. Patara Kent Bazilikası ve Şapeli

Bir liman yerleşimi olarak kurulan kent, Fethiye kalkan arasında eşen çayının güneybatı ucunda yer almaktadır. Likya bölgesi kentleri arasında önemli bir liman kenti olmasıyla öne çıkan Patara, Likya'nın iç kesimleriyle Akdeniz arasında ticaretin sağlandığı durak noktalarından birisidir⁹⁰. Mısır'dan gelen tahıl ürünlerinin Constantinopolis'e sevkiyatı sırasında ara istasyon noktalarından biri olarak önem kazanmaktadır. Patara, II. Theodosios (İ.S 408-50) döneminde başkentlik Myra'ya geçene kadar, Likya bölgesinin başkenti olma unvanı taşımıştır.

Önemli bir piskoposluk merkezi olan Patara'da Hristiyanlığın kentte erken dönemlerinden itibaren etkisi görülmektedir. Patara da Hristiyanlık dünyası için önemli yer tutan Aziz kültleri bulunmaktadır. Patara piskoposu olduğu dönemde İ.S. 312 senesinde şehit edilen Methodios Likya bölgesinin ilk piskoposu olma özelliğini taşımaktadır⁹¹. Ayrıca Patara dünyaca ünlü Aziz Nicolaos'un doğduğu kent olarak bilinmektedir. İ.S. 381 yılında gerçekleşen Konstantinopolis konsülüne Patara'yı temsilen II. Eudemos katılmıştır⁹².

İ.S. 7-8. yüzyıllarda gerçekleşen Arap akınları kenti olumsuz yönde etkilemiştir. Talana açık liman kentlerinde yaşayan sakinler dağlık bölgelere çekilmiştir. Bu akınlar neticesinde Patara, Kent Bazilikasını dışarda bırakan surlarla küçülmüştür⁹³.

Kentteki gerileme *Notitia Episcopatum* listelerinde de kendini göstermektedir. 7. yüzyıldan İ.S. 869 yılına kadar olan aralığı kapsayan 1.- 4. Listelerde Patara son sıralarda 32. sırada listelenmiştir⁹⁴.

İ.S. 12. yüzyılda kent limanın güneyine, çift sur sistemiyle korunan yeni yerleşimle bir kez daha küçülmüştür⁹⁵.

Küçülmesine rağmen yine de önemli bir liman kenti olma özelliğini sürdürmüştür. Kent ve limanı 12. yüzyıl Arap coğrafyacılarının ve III. Haçlı Seferleri kayıtlarına geçmiştir⁹⁶.

Kent Bazilikası, Gelemiş köyünden sahile inen yolun batısında yer almaktadır. İ.S. 5. yüzyıl ve Orta çağ surunun dışında yer alan yapı, şehrin antik dönem kamu yapılarına yakın

⁹⁰ Foss, 1994: 14.

⁹¹ Işık, 2011: 22.

⁹² Işık, 2011: 22.

⁹³ Işık, 2011: 23.

⁹⁴ Hild, 2004: 14-16.

⁹⁵ Işkan, 2016: 148.

⁹⁶ Özgener, 2015: 53.

ve merkezi bir konumda bulunmaktadır (Ek 2- Çizim 8.). Yapıyla ilgili araştırmalara 1989 yılında başlanmıştır⁹⁷.

Kent bazilikası, 60 x 30 m ölçülüsünde doğu-batı doğrultuda üç nefli haç transept planlı olarak inşa edilmiştir (Ek 2- Çizim 9.). Yapı plan özellikleri açısından Perge A bazilikasıyla benzer özellikler göstermektedir. Kent bazilikası Patara'da yer alan kilise yapıları arasında en büyük ölçekli kilise yapısı oluşu ve konumuyla öne çıkmaktadır. Bazilika kuzey-güney doğrultudaki sütunlu ana caddeye paralel olarak konumlanmaktadır.

Yapıya giriş kuzey yönden beş kapı ile sağlanmaktadır. Bazilikanın en batı ucunda perisitilli, zemini mozaik kaplı atrium bölümü yer almaktadır. Perisitil sütunları birbirine kemerlerle bağlanmaktadır⁹⁸.

Atriumdan bazilikaya geçişi sağlayacak batı yönde bir kapı bulunmamaktadır. Atriuma geçiş iki anıtsal girişle sağlanmaktadır. Kuzey yönden sağlanan girişlerden biri narteks diğeri ise kuzey portikoya açılmaktadır. Atriumun doğusunda açık planlı zemini taş plakalarla kaplanmış narteks bölümü yer almaktadır. Narteks'ten naos bölümüne geçiş orta ve yan neflere açılan üç girişle sağlanmaktadır. Bazilikanın orta nef'i yan neflere oranla daha geniş tutulmuştur. Kilisenin nef ayrımları, üzerinde sütunların bulunduğu stylobatlarla sağlanmıştır. Bazilikanın kuzey ve güney yan nefleri transept mekânını sararak "L" biçimli koridorlar oluşturmaktadır. Uzatılmış yan koridorlar transept alanından üzerinde sütunların bulunduğu stylobatlarla ayrılmaktadır. Yapının orta ve yan neflerinin zeminin mozaik kaplı olduğu yapılan kazı çalışmaları neticesinde anlaşılmıştır. Naos'un doğusunda bazilikanın bema bölümü yer almaktadır. Bema U planlı bir templon ile sınırlanmaktadır. Templona ait stylobat izleri mevcuttur. Bemanın zemini mermer ve *opus sectile* ile kaplanmıştır. Altıgen, kare, üçgen ve küçük mermer parçalardan oluşturulmuş zemin birkaç kez onarım görmüştür. Başka bir onarımda bazilikanın transept zemini tuğlayla kaplanmıştır.

Bemanın doğusunda içten ve dıştan yarım daire formunda apsis yer almaktadır. Apsiste beş basamaklı synthronon bölümü bulunmaktadır. Synthronon'unda mermer kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

Apsisin güneyinde Trikonkhos planlı, işlevi tam olarak belirlenemeyen fakat yapılan çalışmalar sonucunda pastophorion olarak kullanılmış olabileceği düşünülen ek mekân yer almaktadır. Trikonkhos planlı mekân, bazilikanın kullanım dışı kaldığı daha sonraki bir dönemde şapele çevrilerek kullanılmıştır⁹⁹.

⁹⁷ Yapıyla ilgili araştırma ve kazı çalışmaları için Bkz.: Işık, 1991: 37-38.; Işık, 1995: 257.; Işık, 1996: 170-171.; Işık, 1997: 200-2001.; Işkan vd., 2016: 366-368.; Ceylan ve Erdoğan, 2017: 50-54.; Ceylan ve Erdoğan, 2017: 130-132.; Foss, 1994: 14-16.; Koch, 2007: 291.; Özkan, 2015: 451-461.; Hellenkemper ve Hild, 2004: 780-788.

⁹⁸ Ceylan ve Erdoğan, 2017: 52.

⁹⁹ Ceylan ve Erdoğan, 2016: 212.

Trikonkhos'un ne zaman kullanım dışı kaldığı arkeolojik bir veri bulunmamakla birlikte 11. Yüzyıldan önce terk edilmiş olduğu düşünülmektedir. Apsisin doğusunda, kuzey yönde aynı eksen üzerinde yerleştirilmiş iki mekân yer almaktadır. Transepte doğrudan bağlanan bu mekânların litürjik bir işleve sahip olduğu olasılıkla pastophorion olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Kilisenin güneyinde, güney duvar boyunca uzanan ek mekânlar yer almaktadır. *Episkopeion* (Piskoposluk Sarayı) olarak değerlendirilen bölümün zemini, kilisenin zemininden daha alt bir seviyede yer almaktadır. *Episkopeion*, güneyinde yer alan bir sokağın üzerine inşa edilmiştir¹⁰⁰. Peristil bir avlununda bulunduğu bu bölüm bazilikanın güneyi boyunca birbirine eklenmiş mekânlardan oluşmaktadır. Peristil avludan bir kapı ile doğusundaki dar bir salona geçilmektedir. Kiliseyle bağlantısı naos ve narteks bölümüne açılan birer kapıyla sağlanmaktadır. Bu ek mekânın duvarlarının fresko ve mermer kaplı olduğu, zeminin ise taş ve mozaikle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Buluntular ışığında *Episkopeion*'un 6. yüzyıl da inşa edildiği fakat 6. yüzyıl sonu 7. yüzyıl başı gibi bir tarihte bir deprem sonucunda kullanım dışı kaldığı anlaşılmaktadır¹⁰¹.

Ahşap bir çatıyla örtülü olan bazilikanın apsis bölümünde tuğladan bir yarım kubbesinin bulunduğu, güney transeptteki dış koridorun ise tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Bazilikanın kuzey nefine geç bir evrede doğu-batı doğrultuda 10 x 5,58 m ölçülerinde tek nefli bir şapel inşa edilmiştir (Ek 2- Çizim 2.3.3.). Şapelin güney duvarı bazilikanın kuzey stylobatı üzerine oturacak şekilde tasarlanmıştır (Ek 3- Fotoğraf 69.), (Ek 3- Fotoğraf 70.). Kilisenin kuzey duvarı olarak bazilikanın kuzey duvarının bir kısmının da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazilikaya ait kuzey duvar üzerindeki kapı örülerek kapatılmıştır (Ek 3- Fotoğraf 72.), (Ek 3- Fotoğraf 74.). Kilisenin en batısında 3,12 x 4,56 ölçülerinde narteks bölümü yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 78.), (Ek 3- Fotoğraf 80.), (Ek 3- Fotoğraf 81.). Şapele giriş batısındaki, narteks bölümüne açılan 1,85 m genişliğindeki bir giriş açıklığıyla sağlanmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 76.), (Ek 3- Fotoğraf 77). Ayrıca narteksten, Bazilikaya açılan güneybatı köşeden 0,69 m genişliğinde bir açıklıkta bulunmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 79.). Narteks kısmının doğusunda 6,22 x 4,56 m ölçülerinde naos bölümü bulunmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 84.), (Ek 3- Fotoğraf 85), (Ek 3- Fotoğraf 86.). Narteks bölümünden, kilisenin naos bölümünde 0,85 m genişliğinde bir giriş açıklığıyla geçilmektedir (Ek 3- Fotoğraf 82.). En doğu uçta ise yarım daire formunda apsis kısmı yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 88.), (Ek 3- Fotoğraf 95.). Kilisenin naos bölümü yerden 0,24-0,31 m arasında değişen yükseltilmiş, 0,56 m

¹⁰⁰ Ceylan ve Erdoğan, 2017: 53.

¹⁰¹ Ceylan ve Erdoğan, 2017: 53.

genişlikte sekilerle batı, kuzey ve güney olmak üzere üç yönden sarılmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 85.), (Ek 3- Fotoğraf 86.), (Ek 3- Fotoğraf 87.). Kilisenin İkonastasis veya Templona sahip olduğu apsisin batısında zeminde yer alan oyuk izlerinden anlaşılmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 88.), (Ek 3- Fotoğraf 89.). Kilisenin zemini tuğla döşemeye sahiptir (Ek 3- Fotoğraf 90.), (Ek 3- Fotoğraf 91.).

Şapelin içinin resim programına sahip olabileceğine ait izler mevcuttur. Apsis kısmında sıva üzerine kırmızı ve lacivert renklerin görüldüğü fresko izleri görülmektedir (Ek 3- Fotoğraf 92.).

Kilisenin beden duvarları erken dönem kilisesinde de görülen devşirme malzemenin yanı sıra ağırlıklı olarak moloz taş ve tuğlanın yoğun bir harç ile birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Ek 3- Fotoğraf 94.), (Ek 3- Fotoğraf 77.), (Ek 3- Fotoğraf 93.).

2.3.1. Patara Liman Bazilikası ve Geç Dönem Kilisesi

Liman Kilisesi, Tepecik olarak isimlendirilen alanın batı eteğinde İç liman olarak tanımlanan bölgenin kuzeyinde İ.S. 5. yy. ve Orta Çağ kent surlarının dışında yer almaktadır (Ek 2- Çizim 8.).

Kilise 1988 yılı yüzey araştırmalarında tespit edilmiş arazinin bataklık olması ve büyük oranda bitki örtüsüyle kaplı oluşu nedeniyle çalışmalar yapılamamıştır. 1990 senesinde yaşanan kuraklık sonucunda suların çekilmesiyle kilisenin kazı çalışmalarına başlanmıştır¹⁰².

Günümüzde yapı tekrar bataklığın ve sazların altında kaybolmuş durumdadır ve takip edilememektedir.

Liman kilisesinin yapılan çalışmalar sonucunda birkaç evreli olduğu anlaşılmıştır. Kilisenin, kendisinden önceki bir tapınağın üzerine yapıldığı düşünülmektedir¹⁰³. Yapının bir tapınağın üzerine inşa edildiğine dair bazı veriler bulunmaktadır. Kilisenin beden duvarlarında devşirme olarak kullanılan sütun başlıkları ve mermer portal gibi yapı elemanlarının bezeme özelliklerinin İ.S. 3. yy. özellikleri taşıması ve kilisenin güneybatı köşesinde yer alan krepisi ve mermer basamak bu düşüncüyü güçlendirmektedir¹⁰⁴.

Erken dönem kilisesi 33,5 x 17, 5 ölçülerinde doğu-batı doğrultuda bazilikal planda apsis bölümü tepenin eteğine dayandırılmış biçimde üç nefli olarak inşa edilmiştir¹⁰⁵. (Ek 2- Çizim 11.), (Ek 2- Çizim 12.). Yapının batı ucunda yer alan giriş bölümü 3,55 m genişlikte ve 1,88 m yüksekliktedir. Mermer malzemedен inşa edilen portal üzerindeki lento ve kapı sövelerinin kalınlığı 1,50 m'dir. Çapı 0,50 m ila 0,25 m arasında değişen, giriş kısmının 2,50

¹⁰² Işık, 1992: 241.

¹⁰³ Işık, 2011: 98.

¹⁰⁴ Işık, 2011: 98.

¹⁰⁵ Işık, 2011: 98.

m batısından başlayıp doğu yönde devam eden toplam yedi sütun tespit edilmiştir¹⁰⁶. (Ek 3- Fotoğraf 96.), (Ek 3- Fotoğraf 101.).

Kilisenin en doğu ucunda 6,10 m genişlikte ve 3,50 m derinlikteki apsis bölümü yer almaktadır¹⁰⁷. (Ek 3- Fotoğraf 101.).

İlk yapının içinin freskolarla bezendiği anlaşılmaktadır. Apsisin güneyinde yer alan duvar üzerinde lacivert, kırmızı ve beyaz renklerin kullanıldığı geometrik desenlerden oluşturulmuş fresko izleri bulunmaktadır¹⁰⁸. Üst örtüsü hakkında bilgi bulunmayan yapının üstünün ahşap bir çatıyla kapatılmış olduğu düşünülmektedir. Bu erken dönem yapısı İ.S. 5. yy. sonu 6. yy. başına tarihlendirilmektedir¹⁰⁹.

Erken dönem kilisesinin ne zaman ve ne şekilde kullanım dışı kaldığı bilinmemektedir.

Birinci evre kilisenin apsisinin 9,50 m batısında yapılan kazı çalışmaları sonucunda ikinci bir yapıya ait apsis kalıntısı tespit edilmiştir¹¹⁰. İlk yapının kullanım dışı kalması sonrasında kilisenin orta nefine 12 x 9 m ölçülerinde doğu-batı doğrultuda bazilikal planda üç nefli ikinci bir kilise inşa edilmiştir¹¹¹. (Ek 3- Fotoğraf 98.), (Ek 2- Çizim 11.).

İlk yapının sütunlarının ekseninin ikinci yapıda korunduğu anlaşılmaktadır. Yapının nef ayrımları sütunlar ve ayaklarla sağlanmıştır (Ek 3- Fotoğraf 96.). Kiliseye giriş batı yönde yer alan bir kapı vasıtasıyla sağlanmaktadır. Yapının 2,60 m genişlikteki orta nefi, 2,30 m genişlikteki yan neflere oranla daha geniş tutulmuştur¹¹². Yan neflerin doğu uçlarında 0,50 m derinlikte küçük nişler yer almaktadır. İşlevleri bilinmeyen nişlerin pastophorion olarak kullanılmış olabileceği düşünülebilir.

Kilisenin en doğu ucunda dıştan beş cepheli apsis kısmı yer almaktadır. Apsis üzerinde üç adet pencere açıklığı tespit edilmiştir¹¹³. Dışa doğru 1,50 m taşkın olan apsis 2,70 m genişlikte 1,50 m derinliktedir¹¹⁴. Kilisenin içten yarım daire formundaki apsisini kuşatan üç basamaklı synthronon bölümü ve apsisin batısında tabanı taş levhalarla döşenmiş bir altar yer almaktadır¹¹⁵.

¹⁰⁶ Özkan, 2015: 452.

¹⁰⁷ Özkan, 2015: 452.

¹⁰⁸ Özkan, 2015: 453.

¹⁰⁹ Özkan, 2015: 452.

¹¹⁰ Işık, 1992: 241.

¹¹¹ Işık, 2011: 98.

¹¹² Işık, 1992: 241.

¹¹³ Işık, 2011: 98.

¹¹⁴ Özkan, 2015: 453.

¹¹⁵ Işık, 2011: 98.

Yapının 1,10 m genişlikteki beden duvarları, payandalarla desteklenmiştir¹¹⁶. Kilisenin kuzey ve batı duvarlarında dokuz adet duvar payesi yer almaktadır. Bunlardan beşi kuzey duvar üzerinde dört tanesi batı duvar üzerinde yer almaktadır¹¹⁷. İkinci evre yapısının, 0,80 m x 0,80 m ölçülerinde iki ayak ve dört sütun tarafından taşınan üst örtüsünün tonoz olduğu düşünülmektedir. Tonozlu üst örtünün belli bir seviyeye kadar geldiği ve bir kubbeyle tamamlanmış olabileceği düşünülmektedir¹¹⁸.

Yapının güney nef'i geç bir dönemde daraltılmıştır¹¹⁹. Teknik ve işçilik bakımından diğer duvarlardan ayrılan duvarın onarım amaçlı olduğu anlaşılmaktadır¹²⁰. Kilisenin güney duvarının yıkılması sonucunda kilise içerisindeki sütunların da duvara dahil edilmesiyle oluşturulan 0,90 m kalınlığında bir duvar örülmüştür. Bu duvara bitişik olarak işlevi bilinmeyen bir merdiven tespit edilmiştir¹²¹.

Kilisenin yapımında devşirme malzemenin yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk kilisenin kapı, sütun, sütun başlıkları gibi mimari elemanlarının İ.S. 3. yüzyıl dönemine ait özellikleri kullanılan malzemenin Roma döneminde ait bir tapınaktan sağlandığını göstermektedir¹²². İlk kilisenin apsisi de devşirme büyük blok taşlardan oluşturulmuştur. Apsisi kısmında yer alan profilli taşların kentin tiyatrosundan sökülerek yapıda kullanıldığı düşünülmektedir. Civardan getirilen devşirme sütunların kesilerek yapıda kullanıldığı anlaşılmaktadır¹²³.

İkinci kilisenin beden duvarlarının moloz taş ve ilk kilisede olduğu gibi büyük oranda devşirme malzeme kullanılarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır¹²⁴.

Kilisenin etrafına gömülerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapının güneyin de duvar hizasında iki adet ve doğuda bir tane olmak üzere üç mezar tespit edilmiştir¹²⁵.

2.3.2. Patara Doğucasarı Bazilikası ve Kilisesi

Kentin erken dönem surları içerisinde yüksek bir tepe üzerinde yer alan bazilika kentteki erken döneme ait dört bazilikadan biridir (Ek 3- Fotoğraf 100.), (Ek 3- Fotoğraf 101.). Patara kazısı kapsamında Max Kunze ve Burhan Varkıvanç tarafından 1999-2000

¹¹⁶ Işık, 1992: 241.

¹¹⁷ Özkan, 2015: 241.

¹¹⁸ Işık, 1992: 241.

¹¹⁹ Işık, 2011: 98.

¹²⁰ Işık, 1992: 241.

¹²¹ Özkan, 2015: 454.

¹²² Işık, 2001: 98.

¹²³ Özkan, 2015: 452-54.

¹²⁴ Özkan, 2015: 453.

¹²⁵ Işık, 2011: 98.

yıllarında Doğucasarı tepesinde yüzey araştırmaları gerekleřtirilmiřtir¹²⁶. Yapının mevcut durumu yoğun bitki örtüsünden dolayı takip edilememektedir.

Yapının bulunduğu tepenin fiziksel koşulları bazilikanın inşası sırasında düzenleme yapmayı zorunlu kılmıştır. Kuzey-güney doğrultudaki arazinin, doğu-batı doğrultudaki bazilikanın inşa aşamasında yapıya yer sağlamak için, doğu yöndeki kent surlarının kaldırılarak yaklaşık 10 m'lik bir teras eklenmesiyle bazilikaya alan saęlanmıřtır¹²⁷. Bazilikanın bir tapınağın üzerine inşa edilmiş olabileceği düşünölmektedir¹²⁸.

30,50 x 15,70 m ölçülerindeki bazilika doğu-batı doğrultuda üç nefli olarak inşa edilmiřtir¹²⁹ (Ek 2- Çizim 13).

Bazilika batısında bir atrium, atriumun doğusunda bir naos ve en doğu uçta bema apsis bölümlerinden oluşmaktadır (Ek 2- Çizim 13).

Atriuma girişin, bazilikanın batı yönde yamala sınırlanması sebebiyle ve yüzey buluntularına dayanan gözlemler neticesinde güney yönden olduğu düşünölmektedir¹³⁰. Yüzeyde takip edilebilen izlerden atriumun stylobatlarla üç birime ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bazilikanın atriumun'dan orta nef'e geçiş 1,60 m genişlikte bir kapıyla sağlanmaktadır. Bazilikanın nef ayrımları üst örtüyü taşıyan 1,60 m aralıklarla yerleştirilmiş tuğla ve devşirme malzemelerden örölmüş dikdörtgen ayaklarla sağlanmıştır.

Bazilikanın en doğu ucunda, 6,75 m çapında 2,50 m derinlikte trikonkhos planlı bema ve apsis kısmı yer almaktadır¹³¹. Apsis bölümü doğudaki surun kaldırılmasıyla ve surun malzemesiyle inşa edilmiřtir¹³².

Yapıya geçişi sağlayan biri kuzeyden diğeri güneyden olmak üzere iki giriş açıklığı daha bulunmaktadır. Girişlerden güney yöndeki bazilikanın trikonkhos planlı bema bölümüne açılırken kuzey yöndeki giriş kuzey yan nef'e açılmaktadır.

Bazilikanın iinin freskolarla süslendiği anlaşılmaktadır. Yapının kuzey beden duvarının iç kısmında fresko izlerine rastlanılmıştır.

Doğucasarı bazilikasının trikonkhos beması içerisine orta apsisi kullanarak daha geç bir dönemde eklenen doğu batı doğrultudaki duvarlarla trikonkhos bema tek nefli bir şapele dönüştürölmüştür.

¹²⁶ Işık, 2000: 84.; Işık, 2001: 404.

¹²⁷ Bruer ve Kunze, 2010: 38-39.

¹²⁸ Işık, 2011: 99.

¹²⁹ Bruer ve Kunze, 2010: 39.

¹³⁰ Bruer ve Kunze, 2011: 40.

¹³¹ Işık, 2011: 98.

¹³² Işık, 2001: 84.

Ayrıca bazilikanın bulunduğu düzlüğün güney bölümünde Orta Çağ surlarıyla çevrili alan içerisinde bir sarnıç ve bazilikanın bema planına benzer trikonkhos planlı bir kilise yer almaktadır¹³³.

Bazilika üzerine yapılan çalışmalar yüzey araştırması seviyesinde kaldığından ve yüzeydeki verilerin yetersizliğinden yapının tam olarak tarihlendirme ve mimari kurgusunun anlaşılması ancak bir kazı çalışmasıyla anlaşılabilir.

2.4. Sura Akropol Bazilikası ve Kilisesi

Deniz seviyesinden yaklaşık 125 m yükseklikte verimli bir plato üzerinde kurulu olan kent, Myra'nın 4 km batısında günümüz Sura mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Ek 2- Çizim 14.). Antik dönemde yerleşimin bir limanı olduğu fakat zamanla limanın dolması sonucu kapandığı anlaşılmaktadır. Sura hiçbir dönemde bağımsız bir kent olmamış Myra'nın etkisi altında varlığını sürdürmüştür.

Sura'nın önemi tarihe balık kehaneti olarak geçen Apollon kehanet merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. Kent Myra ve çevresinin kehanet merkezi olmuş ve Apollon adına bir tapınak inşa edilmiştir¹³⁴.

Kentte bugüne kadar arkeolojik kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. Sura'nın Hristiyanlık elimizde şu ana kadar detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Kent erken dönem piskoposluk listelerinde ve daha sonra 7.-13. yüzyıl arasındaki dönemin kayıtları olan *Notitiae Episcopatum* listelerinde yer almaktadır¹³⁵. Bu durumun nedeni Metropolis Myra ile olan konumundan kaynaklanmış olmalıdır.

Sura'nın Hristiyanlık döneminin izleri olarak günümüze ulaşmış biri liman bölgesinde diğerleri ise akropolde olmak üzere kilise ve bazilika kalıntıları bulunmaktadır. Konumuz kapsamında değerlendirilecek olan bazilika-kilise Sura'nın akropolü olarak tanımlanan bölgede sur içerisinde, Rahipler kutsal alanı olarak belirtilen alanın kuzeyinde yer almaktadır.

Sura'nın Hristiyanlık döneminin izleri olarak günümüze ulaşmış biri liman bölgesinde diğerleri ise akropolde olmak üzere kilise ve bazilika kalıntıları bulunmaktadır. Konumuz kapsamında değerlendirilecek olan bazilika-kilise Sura'nın akropolü olarak tanımlanan bölgede sur içerisinde, Rahipler kutsal alanı olarak belirtilen alanın kuzeyinde yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 106.).

¹³³ Işık, 2001: 85.

¹³⁴ Bean, 1997: 135.

¹³⁵ Hild, 2004: 14-15.

Yapıyla ilgili ilk çalışma H. Rott tarafından yapılmıştır. Rott¹³⁶ yapıyı bir manastır olarak tanımlamıştır. Daha sonra R. M. Harrison¹³⁷ yapıyı incelemiş ve yapının bir planını yayınlamış, yapının birkaç evrelili olduğunu görmüştür. Fakat bu evreler hakkında tarih O. Feld, R. M. Harrison'un yayınlamış olduğu plan üzerinde eklemelerde bulunmuştur. Yapıyla ilgili diğer bir yayında Hellenkemper-Hild¹³⁸ tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda kiliselerin tarihlendirilmesi, tasarımı yapım evrelerinin gelişimi konusunda farklı görüşler bildirilmiştir.

Bazilika bey konağı olarak tanımlanan yapının kuzey doğusunda, rahipler kutsal alanının kuzeyinde, Likya lahitlerinin bulunduğu alanda yer almaktadır (Ek 2- Çizim 14.). Harap durumdaki bazilikanın beden duvarlarının büyük kısmı yıkılmış durumdadır.

Yapı doğu-batı doğrultuda 21,97 x 17,25 m ölçülerinde üç nefli bazilikal plan tipinde inşa edilmiştir (Ek 2- Çizim 15.).

Yapının bir atriumu olduğuna dair izler bulunmaktadır. Bazilikanın Naos bölümünün batısında beş girişi olduğu belirtilmektedir¹³⁹. Günümüzde kapılara ait olabilecek izler mevcut olsa da yapıya ait tek sağlam kapı 1,82 m olup bazilikanın en batısında yer almaktadır. (Ek 3- Fotoğraf 138.) Üç nefeli bazilikanın nef ayrımlarının birbirinden stylobatlarla sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Nefleri ayıran stylobatların üzerinde sütunların bulunup bulunmadığı yapının şu anki durumundan anlaşılamamaktadır. Yapının en ucunda içten yarım daire dıştan üç cepheli forma sahip apsis bölümü yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 133.), (Ek 3- Fotoğraf 134.). Bazilikanın pastophorium hücreleri ve yapıya ait başka ek mekânlar yer almamaktadır.

Bazilikanın güney beden duvarının kuzeyinde, küçük kilisenin 2,28 m güneyinde bazilikanın güney stylobatı üzerinde 10,75 m uzunlukta 0,67 m genişlikte bir duvara ait izler görülmektedir (Ek 3- Fotoğraf 137.). Duvar üzerinde 1 x 1,2 m'lik bazilikanın orta nefine açılan bir giriş açıklığı ve 1,20 m yükseklikte 0,50 m derinlikte kapı sövesi yer almaktadır.

Bazilikanın naos bölümünde daha sonraki bir dönemde inşa edilmiş doğu-batı doğrultuda 9.81 x 6,45 m ölçülerinde küçük bir kilise yer almaktadır (Ek 2- Çizim 15.), (Ek 2- Çizim 16.). Kiliseye giriş batısındaki 1,84 m'lik bir kapı vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bugün yıkılmış durumdaki kapıya ait 0,95 m boy, 0,63 m genişlikte söve kilisenin batı duvarı üzerinde gözükmektedir (Ek 3- Fotoğraf 112.), (Ek 3- Fotoğraf 113.), (Ek 3- Fotoğraf 114.). Girişin doğusunda 8,41 x 5,55 m ölçüsünde naos, naos'un doğusunda apsis bölümü yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 108.), (Ek 3- Fotoğraf 115.), (Ek 3- Fotoğraf 116.), (Ek 3-

¹³⁶ Feld, 1975: 411.

¹³⁷ Harrison, 1963: 143.

¹³⁸ Hellenkemper ve Hild, 2004b: 865-866.

¹³⁹ Harrison, 1963: 143.

Fotoğraf 117.). Ortada bir merkez, merkezdeki ana apsinin kuzey ve güneyinde yan apsisleri bulunan üçlü düzene sahip olan apsis¹⁴⁰ kısmının günümüze sadece 1,43 m genişlikte, 0,80 m derinlikte ana apsisine ulaşmıştır (Ek 3- Fotoğraf 123.), (Ek 3- Fotoğraf 124.), (Ek 3- Fotoğraf 125.). Kilisenin ana apsisinde bir adet pencere açıklığı yer almaktadır. Dışa yarım daire biçiminde taşkın apsinin duvar kalınlığı 0.70 m'dir. Kilisenin 0,68 m kalınlığındaki kuzey duvarının 5,95 m'lik bölümü günümüze ulaşabilmiştir (Ek 3- Fotoğraf 109.), (Ek 3- Fotoğraf 110.), (Ek 3- Fotoğraf 130.), (Ek 3- Fotoğraf 131.). Yapının iç mekân kuzey duvarı birbirine 0,92 m genişlikte doğu-batı doğrultuda kemer dizisiyle bağlanan bir düzene sahiptir. Doğubatı doğrultudaki kemer dizisi arasında 0,76 m genişlikte kuzey-güney doğrultuda bir kemere ait iz görülmektedir. Kuzey-güney doğrultudaki bu kemer izinin tam altında 0,87 m boy, 0,70 m genişlikte bir paye yer almaktadır (Ek 3- Fotoğraf 117.), (Ek 3- Fotoğraf 119.), (Ek 3- Fotoğraf 120), (Ek 3- Fotoğraf 121.), (Ek 3- Fotoğraf 122.). Kuzey duvar üzerinde görülen bu düzenlemenin orijinal olmadığı muhtemelen tonozla ilgili yapılan bir düzenleme esnasında bu şablonun oluşturulduğu düşünülmektedir¹⁴¹. Kemer bu paye üzerine oturmaktadır. Kilisenin batı iç duvarında da aynı düzenleme görülmektedir. Bu tasarımdan yapının üst örtü sisteminde tonoz kullanıldığı ve plan tasarımı açısından kapalı yunan haçı planlı olabileceğini düşündürmektedir.

Kilisenin apsisinin 1,21 m doğusunda 0,85 m duvar kalınlığına sahip apsis benzeri bir kalıntı yer almaktadır. Bu kalıntının işlevi tespit edilememektedir. Başka bir evreye ait olup olmadığı ancak kazı çalışması neticesinde tespit edilebilir.

Kilisenin günümüze yaklaşık 2,20 m yükseklikte, 0,70 m kalınlıkta ulaşan beden duvarları, ilk kilisede de görülen yer yer devşirme olarak kesme taş, moloz taş tuğla ve oldukça kalın harç karışımından oluşmaktadır. Yapının duvarlarının dış cephesi ve iç mekâna bakan yüzeyleri daha düzgün taşlarla kaplanırken duvarın iç ve dış cephesi arasında kalan kısım küçük moloz taş tuğla ve harç karışımından oluşturulmuştur. Cepheye bakan duvarlarda taş sıraları arasında tuğla parçaları görülmektedir. Dikdörtgen düzgün kesme taş malzeme ağırlıklı olarak yapının batı duvarı üzerinde kullanılmıştır. Beden duvarlarında harç ve sıva izlerinin varlığı gözükmemektedir fakat herhangi bir fresko izine rastlanılmamıştır (Ek 3- Fotoğraf 109.), (Ek 3- Fotoğraf 110.), (Ek 3- Fotoğraf 127.), (Ek 3- Fotoğraf 128.), (Ek 3- Fotoğraf 129.), (Ek 3- Fotoğraf 131.). Kilisede kullanılan malzeme kendisinden önceki bazilikanın malzemesiyle aynıdır. Bu durum yapının duvarlarında ilk evrenin malzemesinden yararlanıldığını düşündürmektedir.

¹⁴⁰ Feld, 1975: 411.

¹⁴¹ Grossmann ve Severin, 2003: 16.

2.5. Xhantos

Batı Likya'da deniz kıyısından iç kesimde yer alan kent, Eşen çayının Toroslardan getirdiği alüvyonlu toprakların doldurduğu tarıma elverişli bir ova üzerinde yer almaktadır. Xanthos vadisinde yer alan yerleşimler arasında en büyük yerleşim olarak öne çıkmaktadır.

Roma ve geç antik dönemde kentin refah seviyesinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. İ.S. 5.-7. yüzyıllar arasında kentte Hristiyanlık dönemine ait görkemli bazilikalar ve konutların inşa edilmesi kentin zenginliğinin göstergeleri olmuştur. Bu dönemde kentin nüfusunun Likya akropolü olarak adlandırılan kentin doğu kısmında yoğunlaştığı görülmektedir¹⁴².

Xanthos'un İ.S.7. yy. itibarıyla Pers ve Arap akınlarından oldukça ağır biçimde etkilendiği anlaşılmaktadır. İ.S. 7.-8. yüzyıl arasında savaşlar ve akınların etkileri kentte fiziksel olarak kendini göstermiştir. Agoradaki bazilika yıkılmış ve yeniden inşa edilmemiştir¹⁴³. Aynı yüzyılda kentin Likya akropolünde tahkimat duvarları inşa edilerek kentin bu bölümü korunmaya alınmıştır¹⁴⁴. Karanlık çağlar olarak adlandırılan bu dönem de sikke buluntularındaki sessizlikte bu durumu desteklemektedir. Birkaç yüzyıl boyunca sessizliğin hâkim olduğu kentin depremler ve felaketler sonucunda tahrip olan kentin 11. yüzyılda ufak çaplı iskân edildiği anlaşılmaktadır.

Hristiyanlık döneminde bir piskoposluk merkezi olan kent, ilk kez 381 Constantinopolis konsülünde listelerde yer almıştır. *Notitia Episcopatum* listelerinde kentin 7. yüzyıldan-9. yüzyıla kadar olan dönemi kapsayan listelerde 17. Sırada yer aldığı görülmektedir¹⁴⁵.

Kentin Hristiyanlık döneminde önemli bir merkez olduğu biri Roma akropolünde manastır veya hac kilisesi olarak tanımlanan diğeri ise Doğu Agorasına yakın konumlanan kentin katedral kilisesi olarak belirtilen büyük ölçekli ve bezeme yönünden gösterişli bazilika yapılarından anlaşılmaktadır.

1988 ve 1989 yılları arasında A. Zumsteeg ve J.L. Wendling tarafından başlatılan 1993 yılında P. Lebouteiller tarafından tamamlanan topografik çalışmalarda bazilika ve çevresindeki yapıların konumları belirlenmiştir¹⁴⁶.

Bazilika tüm kente hâkim yüksek bir tepede surlarla çevrili alan içerisinde doğu-batı doğrultuda üç nefli olarak inşa edilmiştir (Ek 2- Çizim 17.), (Ek 2- Çizim 18.), (Ek 3- Fotoğraf 139.).

¹⁴² Foss, 1994: 9.

¹⁴³ Foss, 1994: 11.

¹⁴⁴ Des Courtils, 2003: 65.

¹⁴⁵ Hild, 2004: 14-16.

¹⁴⁶ Canbilen vd., 1996: 201.

Bazilikanın işlevi tam olarak bilinmemektedir. Manastır kilisesi olarak tasarlandığı yönünde görüşlerin yanı sıra bir hac kilisesi olarak işlev gördüğü düşüncesi de bulunmaktadır¹⁴⁷. Bazilikanın toplam uzunluğu doğusuna eklenen mekânlarla birlikte yaklaşık 90 m'dir. Kentte yer alan bazilika yapıları arasında en büyük ölçülere sahiptir. Bazilikanın en doğu ucunda eni 0,53 m ile 0,74 m arasında değişen stylobatlarla çevrili kare bir atriumu bulunmaktadır. Atriumun çevresinde bir koridor oluşturacak şekilde batı- kuzey ve güney yönde U biçiminde bir duvar sırası bulunmaktadır. Bu duvar sırası kuzey ve güney yöndeki koridorlara açılmaktadır (Ek 2- Çizim 18.).

Atriumun batısında dikdörtgen bir narteks yer almaktadır. Yapının narteks bölümünden orta ve kuzey güney yan neflere açılan birer giriş açıklığı bulunmaktadır. Orta nef'e geçişi sağlayan kapı 1,98 m kuzey ve güney yan neflere açılan giriş açıklıkları ise 1,38 m'lik genişliğe sahiptir. Yan nefler kuzey ve güneylerinde yer alan koridorlarla geçişi sağlayan açıklıklarla birbirine bağlantı sağlamaktadır. Orta nefi yan neflere göre daha geniş olan bazilikanın en doğu ucunda içten ve dıştan yarım daire formunda bir apisi bölümü yer almaktadır. Kilisenin nef ayrımlarında stylobatların üzerine yerleştirilmiş 0,70 x 0,70 m ölçülerinde dikdörtgen sütun parçaları kullanılmıştır.

Pastophorium hücreli bulunmayan bazilikanın apsis bölümünün doğusunda ek mekânları bulunmaktadır. Apsisin kuzey doğusunda birbirine bağlantılı işlevleri bilinmeyen odalar yer almaktadır. Güney koridorun devamından ise trikonkhos planlı bir ek mekân bulunmaktadır. Bazilikanın kuzey doğusunda ve atriumun güney batısında olmak üzere iki adet kayaya oyulmuş sarnıcı bulunmaktadır¹⁴⁸.

Bakımsızlık sonucu yıkılmış olabileceği düşünülen bazilikanın orta nefine daha geç bir evrede, erken dönem bazilikasının bema kısmına yakın bir konumda 6,81 m x 3,08 m ölçülerinde duvar kalınlığı 0,67 m olan tek nefli küçük bir kilise yapısı eklenmiştir (Ek 2- Çizim 18.), (Ek 2- Çizim 19.). Günümüzde moloz yığını ve bitki örtüsünün yoğunluğu sebebiyle geç dönem kilisesi büyük oranda görülememektedir. Kiliseye ait bazı duvar izleri kısmen takip edilebilmektedir (Ek 3- Fotoğraf 140.), (Ek 3- Fotoğraf 141.), (Ek 3- Fotoğraf 142.), (Ek 3- Fotoğraf 143.). Tek nefli yapının batı bölümünde narteks olarak işlev görmüş olabileceği düşünülen dikdörtgen bir ön mekân bulunmaktadır. Geç kilisesinin moloz yığını arasında giriş kısmının hemen önünde devşirme olarak kullanıldığı anlaşılan 2,15 m genişlikte bir arşitrav parçası yer almaktadır (Ek 2- Çizim 19.), (Ek 3- Fotoğraf 146.).

Büyük bazilikanın beden duvarlarının yer yer devşirme blok taşlar ve harçlı moloz taşın birlikte kullanımıyla oluşturulduğu görülmektedir.

¹⁴⁷ Des Courtils, 2003: 124.

¹⁴⁸ Des Courtils, 2003: 123.

İkinci kullanım yapısının da oldukça sıradan bir duvar örgüsü olduğu anlaşılmaktadır. Moloz taş ve harçtan oluşan duvar örgüsünün içine ilk yapının sütun parçaları ve sütunlara ait kaidelerin devşirme olarak kullanıldığı görülmektedir (Ek 3- Fotoğraf 148.), (Ek 3- Fotoğraf 149.).

Bazilikanın batısında surlara yakın bir konumda erken döneme tarihlenen 8 x 4,60 m ölçülerinde bir kilise yapısı daha yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DEĞERLENDİRME

3.1. Özgün Tarihsel Bağlamda Mimari ve Mekân Düzeni Bakımından Değerlendirme

Konu kapsamında toplam sekiz erken dönem bazilikası ve bazilikaların içine daha geç bir dönemde inşa edilmiş sekiz şapel incelenmiştir.

İlk olarak erken dönem yapılarını plan tasarımları açısından değerlendirecek olursak, bazilikaların boyutları 23,20 x 15 m ile 60 x 30 m arasında değişmektedir. Çoğunlukla üç nefli olarak inşa edilen yapıların bazilikal, transept ve trikonkhos plan olmak üzere üç tipte bazilika tasarımı görülmektedir.

Arykanda Büyük Bazilika, Patara Liman Kilisesi, Xhantos Akropol Bazilikası, Kyaneai B ve Sura Akropol bazilikaları doğu-batı doğrultuda üç nefli olarak inşa edilen yapılardır. Kyaneai E bazilikasının da bazilikal planda inşa edildiği anlaşılrsa da mevcut durumundan yapının nef sayısı tespit edilememektedir. Üç nefli olarak tasarlanan Patara Kent Bazilikası Transept planlı ve yine üç nefli inşa edilmiş Doğucasarı Bazilikası ise bema bölümünde trikonkhos tasarımlı tek örneklerdir. Bazilikaların beşinde yapıların batısında atrium bölümleri yer almaktadır. Sura Akropol, Arykanda Büyük Bazilika, Patara Kent Bazilikası, Xhantos Akropol Bazilikası ve Doğucasarı bazilikaları atrium bölümünün mevcut olduğu yapılardır.

Bazilikal planlı yapıların kurgularında çeşitlilik görülse de Likya bölgesi kentleri içerisindeki bazilika yapıları arasında tasarım açısından özel bir yere sahip olmayıp, bölge genelinde standart olarak benzer tipte yapılara sıklıkla rastlanılmaktadır. İlk dönem yapılarının hepsi 5. yy. sonu / 6. yy. başına tarihlendirilmektedir (Ek 1- Tablo 1.). Bölgedeki diğer yapılarla birlikte bakıldığında erken dönem yapı planının ikinci kiliselerin inşasında belirleyici olmadığı anlaşılmaktadır.

İkinci evre kiliselerinin plan tasarımlarında nadir olarak farklı tipler bulunsa da çoğu doğu-batı doğrultuda tek nefli olarak inşa edilmiştir. Xanthos Akropol, Patara Kent Bazilikası, Kyaneai E ve B, Doğucasarı bazilikalarındaki şapeller incelenen yapılar arasında tek nefli şapel örnekleridir (Ek 1- Tablo 2.). Bölge genelinde “kilise içinde kilise” uygulamalarında da en çok kullanılan tek nefli yapı örneklerinin benzerleri Devekuysu, Asarcıkdoğu, Dikmen, Istlada, Yukarı Beymelek ve Yılanbaşı kiliselerinde de görülmektedir¹⁴⁹ (Ek 2- Çizim 19.), (Ek 2- Çizim 20.), (Ek 2- Çizim 21.). Arykanda Büyük Bazilika şapelinin üç nefli olabileceği

¹⁴⁹ Benzer örnekler için bk.: Harrison, 1963: 124-136.; Grossmann ve Severin, 2003: 49-91.

yönünde görüş belirtirse de¹⁵⁰ yapının mevcut durumu şapelin tek nefli olabileceğini düşündürmektedir ve kesin bir yorum yapılamamaktadır. Sura akropol bazilikası içerisinde yer alan geç dönem kilisesinin duvarlarında yapının üst örtüsüne ait bazı izler kilisenin kapalı yunan haçı tasarımında olabileceğini düşündürse de mevcut durumundan plan tipi hakkında kesin bir yorum yapılamamaktadır. Ele alınan yapılar arasında Liman Kilisesi şapeli naos bölümü taşıyıcılarla ayrılan, üç nefli olarak tasarlanmış plan kurgusuyla tek örnektir. Bölge genelinde de plan tasarımıyla nadir örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir (Ek 1- Tablo 2.).

Yapıların büyük kısmında narteks bölümünün var olup olmadığı anlaşılamamakla birlikte tespit edilmiş olanlar vardır. Patara Kent bazilikası, Liman kilisesi ve Kyanei E kilisesi, narteks bölümünün mevcut olduğu yapılardır. Kyaneai B bazilikasının bir narteksi mevcut olsa da ikinci dönem yapısında kullanımda olup olmadığı bilinmemektedir¹⁵¹. Mastaura, Batı Asarcık, Dikmen ve Yılanbaşı şapelleri bölgede narteks uygulaması görülen diğer yapı örneklerdir. Kiliselerin doğu kısmındaki bema mekânlarıyla ilgili bilgilerde sınırlıdır. Liman kilisesinde ele geçen mimari plastik parçalardan ve kent bazilikasının apsisin batısında zeminde yer alan templon veya İkonostasis'e ait olduğu anlaşılan oyuktan bu yapılarda bema bölümlerinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Ek 3- Fotoğraf 103.). Diğer yapılarda kiliselerin bemalarına ait herhangi bir veri tespit edilememektedir.

Kiliselerin boyutları 6,41 x 4 m ile 23,20 x 15,50 m arasında değişmektedir. Yapılar arasındaki en küçük ölçekli şapel Kyaneai E en büyük ölçekli yapı ise Kyaneai B bazilikasıdır. Bölgedeki diğer kilise içinde kilise uygulamalarında da şapellerin ölçülerinin de yaklaşık 5 m ile 10 m arasında değişen ölçülere sahip olduğu, oldukça küçük ölçekli olduğu tez kapsamında incelenen yapılarla paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ölçeklerine bakılarak, bu kiliselerin küçük bir topluluğu ortalama 10-20 arası insan içine alabilecek ölçülere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci evre kiliselerin inşasında iki farklı yöntem gözlemlenmektedir. Gözlenen ilk yöntem, erken dönem kilisesinin bir bölümünün kullanımıyla oluşturulan ikinci evre yapılarıdır. Bu uygulama erken dönem yapısının apsis, beden duvarı ve stylobat gibi elemanlarının ikinci evre yapının inşasında kullanımıyla oluşmaktadır. Patara kent bazilikasında erken dönem yapısının kuzey beden duvarı üzerindeki giriş açıklıklarının kapatılmasıyla ikinci evre kilisenin kuzey beden duvarının oluşturulduğu görülmektedir. Doğucasarı kilisesinde, erken dönem yapısının trikonkhos apsisine eklenen duvarlarla erken dönem yapısının apsis bölümünün kullanıldığı gözlemlenmektedir. Sura akropol kilisesi

¹⁵⁰ Bayburtluoğlu, 2003: 80.; Hellenkemper ve Hild, 2004b: 457-58.

¹⁵¹ Tartışma için bk.: F. Kolb, 2008: 378-79.

örneğinde ise erken dönem kilisenin kuzey stylobatı üzerine geç dönem kilisenin kuzey beden duvarının yerleştiği anlaşılmaktadır. İlk yöntemin görüldüğü bir diğer örnek olan Kyaneai B kilisesinde, erken dönem yapısının nef ayrımlarının duvarlarla örülmesiyle ikinci evre kilisenin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Gözlemlenen ikinci yöntem, erken dönem yapısıyla organik bir bağ kurmadan ilk evre kilisenin içine inşa edilen geç dönem kiliseleridir. Bu yöntemde erken dönem yapılarının naos, bema bölümlerine geç dönem kiliselerinin inşa edildiği görülmektedir. Arykanda, Xanthos, Patara liman kilisesi, Yılanbaşı, Dikmen, Devekuyusu kiliseleri ikinci yöntemin gözlemlendiği örneklerdir. İkinci kiliselerin yer seçimi erken dönem yapısının fiziksel durumuyla bağlantılı olmalıdır. Çoğu örnekte ikinci evre kiliselerin, erken dönem yapısının naos bölümüne veya bemasına yakın konumlandığı görülmektedir. Kiliseler de doğu bölümü İsa'nın tahtı olan kathedra, ve kendini insanlar için kurban ettiği sembolü olan altar masasıyla ökaristi ayininin gerçekleştiği yer olması sebebiyle en kutsal alanıdır¹⁵². Geç dönem kiliselerinin, Erken dönem yapılarının doğu bölümüne yerleşmesinde bir diğer etmen de bu kutsallığın etkisi olmalıdır¹⁵³. Tez kapsamında ele alınan yapılar arasında Arykanda örneğinde görüldüğü gibi geç dönem kilisesinin apsisinin erken dönem yapısının altar tabanı üstüne oturacak şekilde inşa edilmesi kutsal alana yerleşme dürtüsünden kaynaklanmış olmalıdır. Erken dönem yapısının kullanılmayacak kadar harap olduğu örneklerde geç dönem kilisesi ilk yapıyla bir bağ kurmadan inşa edilmiş olmalıdır. Erken dönem yapısıyla organik bir bağ kuran örneklerdeyse, ilk yapının nispeten daha sağlam bölümlerinin olduğu ve pratik nedenlerle ikinci evre kiliselerinin bu yöntemde inşa edildiği düşünülmektedir.

Şapellerin üst örtüleri hakkında birçoğunun kazısı yapılmadığı için kesin bir yorum yapılamamakla beraber duvar kalınlıkları göz önüne alındığında çoğunun ağır bir tonozu kaldıramayacağı ve bu sebeple muhtemelen ahşap bir üst örtüye sahip olabileceği düşünülmektedir. Xanthos, Kyaneai E ve B, Arykanda, Doğucasarı şapellerinin üst örtüleri bilinmemektedir. Üst örtüsü hakkında fikir sahibi olduğumuz yapılar da bulunmaktadır. Patara Kent Bazilikası şapelinin kiremit buluntularından yapının üst örtüsünün kiremit kaplı olduğu anlaşılmaktadır¹⁵⁴. Bu nedenle şapelin kırma çatılı olması ihtimali yüksektir. Patara Liman Kilisesin üst örtüsünde tonoz kullanıldığı bilinmektedir. Sura şapelindeyse üst örtüde tonoz kullanıldığına yapının beden duvarlarında izler mevcuttur. Bölge genelindeki kilise içinde kilise yapılarındaysa çoğunluğunun üst örtüsü bilinmemekle birlikte ahşap çatılı olabileceği incelenen yapılarla olan oran benzerlikleri sebebiyle düşünülebilir.

¹⁵² Ceylan ve Erdoğan, 2019. (basımda)

¹⁵³ Ceylan ve Erdoğan, 2019. (basımda)

¹⁵⁴ Ceylan ve Erdoğan, 2018: 130.

Kiliselerin çoğunun beden duvarlarında malzeme olarak yoğun harç, tuğla, moloz taşla birlikte ilk yapılarda da görülen devşirme malzemenin kullanımı görülmektedir. Kyaneai B bazilikasında tuğla kullanımının çok az olduğu blok taşlarla beraber harçlı moloz taşın kullanımı gözlenmektedir. Bölgedeki diğer yapıların da malzeme kullanımında benzer özellikler mevcuttur.

Kiliselerin ne zaman inşa edildiğine dair net bir tarih verilemese de bölgedeki bazı tarihi veriler, yapım etkinlikleri ve kazılardan ele geçen buluntular ışığında bazı değerlendirmelerde bulunulabilir.

Bazilikaların yıkılmasında deprem, salgın hastalıklar ve bölgede yaşanan Arap akınları gibi etkenlerin rol oynadığı düşünülmektedir. Patara kent bazilikasının 7. yüzyıl sonlarına doğru kullanım dışı kalmasından sonra bazilikanın apsisin güney doğusunda yer alan trikonkhos planlı ek mekânın geçici olarak şapel olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu geçiş evresinden sonra inşa edilen şapelin tarihi hakkında net bir şey söylenemese de kazılar neticesinde orta çağ şapelinin önünde bulunan 11. yüzyıla tarihlenen Latin sikkeleri en azından bu yüzyılda şapelin kullanımda olduğunu göstermektedir¹⁵⁵. Sura kilisesi için ise 796¹⁵⁶ yılında Orta Likya'yı etkileyen bir depremden sonrası için tarih önerilse de kesin bir veri sunulamamaktadır. İncelenen diğer kiliseler için şu andaki bilgiler doğrultusunda bir yorum yapılamamaktadır. Öte yandan tarihi gelişmelere bakacak olursak, İ.S. 7. yüzyıldan başlayıp, 10. yüzyıla kadar devam eden aralık bölge tarihinde karanlık çağların yaşandığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde birçok yapının yıkıldığı ve kaderine terk edildiği görülmektedir.

10. yüzyılla birlikte Bizans coğrafyasında kaybedilen toprakların bir kısmının geri kazanılmaya başlandığı ve Fatımi-Bizans ilişkilerinde bir sakinlik devrinin başladığı görülmektedir. C. Foss¹⁵⁷, karanlık çağlardan çıkışın 10. yüzyılda Bizans kuvvetlerinin Girit'i ve Kıbrıs'ı geri almasından sonra başladığını ve bölgede bu durum neticesinde bir toparlanma sürecinin de ortaya çıktığını, 12. yüzyıl Komnenoslar devrinde yeni kaleler ve kiliselerin inşasına başlandığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra bölgede bazı yapım etkinliklerinin varlığı anlaşılmaktadır. İ.S. 7. yüzyılda terk edilen Xanthos bazilikasının İ.S. 11. ve İ.S.13. yüzyıllarda çeşitli onarımlarla tekrar kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Eldeki veriler tarihi bilgilerle tutarlılık içinde olsa da yine de yapıların kesin tarihleri hakkında bir yorum yapılamamaktadır.

¹⁵⁵ Ceylan ve Erdoğan, 2018: 130.

¹⁵⁶ Grossmann ve Severin, 2003: 17.

¹⁵⁷ Foss, 1994: 51-52.

Geç dönem kiliselerinin İ.S. 8.- 12. yüzyıl gibi geniş bir zaman aralığında inşa edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Tarihlendirmelerle ilgili daha iyi değerlendirmeler ancak yapıların kazıları sonucunda elde edilecek bulgular ışığında daha verimli yapılabilecektir.

3.2. Çağdaş Topografya ve İşleve Göre Değerlendirme

Kentlerde erken dönem yapılarının hepsinin içine geç dönem şapellerinin inşa edilmediği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra bölgedeki bazı kentler göz önüne alındığında kilise içinde kilise uygulamasının görülmediği kentler de bulunmaktadır¹⁵⁸. Tez kapsamında incelenen kentler arasında bilinen bütün erken dönem yapılarının içinde kilise içinde kilise uygulamasının görüldüğü tek kent Patara'dır. Diğer kentlerde belli yapıların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Kentlerin Orta Çağ'daki nüfusları, erken dönem yapılarının genel durumu, kentlerin fiziksel koşulları ve konumlarının yanı sıra kiliselerin kent içindeki yerlerinin ve özel işlevlerinin kiliselerin seçiminde etkisi olmalıdır. Geç dönem kiliselerinin özel işlevleri konusunda net bir değerlendirme eldeki veriler neticesinde yapılamamaktadır. Bu yapıların oldukça küçük ölçekleri sınırlı sayıda bir topluluğa hizmet ettiklerini göstermektedir. İkinci kiliselerin işlevlerinde piskoposluklara bağlı olan kent ve khora kiliselerinin devamlılığının sağlanması, Erken dönem yapısının azizler veya martırlarla olan bağlantıları olması durumunda bir hac kilisesi olarak işlev görebileceği ya da kilisenin etrafında oluşan mezar alanları sebebiyle bir mezar kilisesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir¹⁵⁹. Geç Antik Çağ'ın büyük ölçekli bazilikalarında kalabalık bir cemaatle yapılan toplu törenleri, Orta Çağ'da yerini daha kapalı ve kişisel ibadetlerin uygulandığı ayinlere bırakmıştır. Bu dönemde küçük ölçekli aile veya kişisel şapellerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bazı ikinci dönem yapılarının bu işlevle kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir.

Kyaneai de bulunan üç erken dönem bazilikasından ikisinin¹⁶⁰ ikinci kullanımları mevcuttur. Tespit edilen iki yapı da kentin akropolünde sur içerisinde yer almaktadır. Kentin akropolünü çevreleyen erken dönem surlarına Orta Çağ'da yapılan eklemelerle Kyaneai'nin kentsel alan ve nüfus açısından gerilediği gözükmektedir.

Kent merkezinin sur içine kaydığı Orta Çağ'da yapılan yeni şapellerden anlaşılmaktadır. Erken dönemin en büyük yapısı olan sur dışındaki Nekropol bazilikası bu dönemde muhtemelen harap durumda olmalıdır. Orta Çağ koşulları göz önüne alındığında büyük ölçekli yapıları onaracak finansman ve iş gücünün yetersizliği ortadır. Muhtemelen bu

¹⁵⁸ Andriake kiliserinin bilinenlerin hiçbirinde kilise içinde kilise uygulaması görülmemektedir.

¹⁵⁹ Ceylan ve Erdoğan, 2019. (basımda)

¹⁶⁰ Nekropol bazilikasının da ikinci evresinin olduğu belirtilse de yapının ikinci evresine ait bir iz tespit edilememiştir. Bk.: Kolb, 2008: 380-381.

dönemde yıkılmış durumda olan yapı bu koşullar göz önüne alındığında tekrar kullanılamamıştır.

Sur içinde yer alan erken döneminin piskoposluk ve kent merkezindeki konumuyla katedral kilisesi olan Kyanei E bazilikasının da bu dönemde bakımsızlıktan harap durumda olduğu düşünülebilir. Orta Çağ'da kent alanı küçülse de kentsel merkezin aynı sınırlarda kaldığı ve erken dönem yapısının önemi ve konumu göz önüne alındığında bu etkenler Kyanei E bazilikasının içine inşa edilen geç dönem kilisenin, erken dönem yapısının yerinde çok daha küçük ölçekli de olsa varlığını sürdürmesinde etkili olmuş olmalıdır. Bunun yanı sıra Kyanei E kilisesinin içine yaklaşık 4-5 kişi alacak kadar küçük ölçekli oluşu yapının kişisel/ aile şapeli olarak kullanılmış olabileceğini de düşündürmektedir.

B bazilikası erken dönemde kent surları içerisinde yer alan ikinci bazilikadır. Gerek ölçüleri gerekse konumundan dolayı B bazilikasının erken dönemde sur içinde ikincil bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Fakat E bazilikasının harap olduğu bir dönemde Orta Çağ şartları göz önüne alındığında nispeten daha iyi durumda olmalıdır. Sur içindeki kiliselerin boyutlarına oranla oldukça büyük kalan ikinci kullanımla yapının Orta Çağ'da kentin yeni piskoposluk kilisesi olarak işlev gördüğü düşünülebilir.

Sura da bulunan iki kiliseden birinde kilise içinde kilise uygulaması görülmektedir. Akropolde sur içerisinde yer alan kilise kentte bilinen tek erken dönem yapısıdır. Kentin liman bölgesinde konumlanan kilisenin daha geç bir tarihte yapıldığı bilinmektedir. Erken dönem bazilikasının rahipler kutsal alanıyla yakın konumu dikkat çekmektedir.

Bir piskoposluk olarak kayıtlara geçmeyen Sura'nın erken dönem akropol kilisesinin boyutları göz önüne alındığında bölge standartlarına göre oldukça büyük sayılabilecek ölçekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu da yapının kentin en önemli dini yapısı olduğunu düşündürmektedir. Bu durum Orta Çağ kilisesinin neden buraya yapıldığını sorusuna yanıt olabilir. Eski kilisenin kent için önemi yeni kilisenin bu alana yapılmasında etkin rol oynamış olmalıdır. Ayrıca az bir nüfusa sahip olsa da bir liman kenti olarak Sura'nın Orta Çağ da bir liman yerleşimi olarak devamlılığını düşündürmektedir. Bunun yanı sıra, akropoldeki korunaklı durumu, Orta Çağ'da bölgedeki önemli sorunlardan biri olan güvenlik açısında geç devir kilisesinin buraya inşa edilmesindeki etkenlerden biri olabilir. Geç dönem kilisesinin özel işlevi hakkında bir yorum yapılamamaktadır.

Arykanda'da bulunan iki erken dönem bazilikasından yalnızca kent merkezinde konumlanan, Büyük Bazilika da bir dönüşüm görülmektedir. Arykanda'nın Katedral Bazilikası olan büyük bazilikanın kentin piskoposluk kilisesi olarak işlev gördüğü

bilinmektedir. Erken Bizans döneminde kent merkezinin kilisenin etrafında yoğunlaştığı ve geliştiği anlaşılmaktadır. Fakat Arykanda da İ.S. 8. yüzyıldan itibaren nüfusta bir düşüş olduğu ve kent nüfusunun çoğunun yeni oluşan Orta Çağ yerleşimine kaydığı bilinmektedir. Geride kalan nüfus için erken dönemden beri kentin merkezi kilisesi olan bazilikanın önemi açıkça görülmektedir. Eski yapıyı terk etmek istememişler ve yeni kiliseyi kent katedralinin orta nefine inşa etmişlerdir.

Patara da yer alan erken dönem bazilikalarının tümünde kilise içinde kilise uygulaması görülmektedir. Tüm erken dönem kilise yapıları Orta Çağ kent surlarının dışında yer almaktadır. Her ne kadar Orta Çağ'da kent küçülmüş ve nüfusta bir düşüş gözlemlense de bölgedeki diğer kentlere göre nispeten kalabalık bir nüfusa sahip olup limanının Orta Çağ boyunca kullanılmaya devam ettiği tarihi kaynaklar ve bazilika şapelinin önünde bulunan sikkelerden anlaşılmaktadır.

Kentteki erken dönem kiliselerinin ikinci kullanımlarında bu durum etkili olmuş olabilir. Liman kilisesinin kentin deniz yoluyla gelenleri karşıladığı ilk kilise olması bu yapının yeniden kullanılmasındaki etkenlerden biri olmalıdır. Ayrıca kent bazilikası şapelinin etrafında oluştuğu anlaşılan mahalleler ve birçok mezar ve konut Orta Çağ kent surlarının dışında ufak mahalleler olduğunu göstermektedir¹⁶¹. Bu durum yapının, mahallerin merkez kilisesi veya kilise etrafındaki gömülerden ve bir narteks bölümünün bulunması sebebiyle cenaze törenlerinin düzenlendiği bir yapı olması ihtimalleri düşünülmektedir¹⁶².

Doğucasarı bazilikasının gerek konumu gerekse plan tasarımıyla bir manastır olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Trikonkhos planlı yapıların martyrion/ veya kutsal kişilerin kemiklerinin saklandığı röliker olarak kullanıldığı bilinmektedir. İkinci kilisenin ilk yapının trikonkhos planlı bema bölümünün içine konumlanması burada bir aziz kültürünün olabileceğini, geç dönem kilisesinin hac kilisesi olarak kullanılmış olabileceğini ve yapının devamlılığında bu kültürün etkili olabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra kentin en yüksek ve surlarla korunan güvenli konumunda bulunması nüfusun bir kısmının belki de kıyı kesimin talan ve yağmalara açık olduğu dönemlerde bu bölgeye yerleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Xsanthos örneğinde kentte bulunan dört büyük bazilikadan birinde kilise içinde kilise uygulaması görülmektedir. Kilise içinde kilise uygulaması surlarla çevrili roma akropolü olarak adlandırılan tepe üzerinde yer alan büyük (hac) bazilikada görülmektedir. Arap akınları ve bölgede yaşanan felaketler Xsanthos'u büyük ölçüde etkilemiştir. Bölge nüfusunda da bu olumsuz etkenler sonucunda bir düşüş yaşanmıştır.

¹⁶¹ Ceylan ve Erdoğan, 2019. (basımda)

¹⁶² Ceylan ve Erdoğan, 2019. (basımda)

Halkın daha surlarla çevrili yüksek güvenli bölgelere kaçtığı bu dönemde 7. yüzyılda terk edilen bazilikanın 11. yüzyılda onarılarak kullanılmasına kadar yıkıntı halinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Roma akropolünde ve sur içinde bulunan büyük bazilikanın, sarnıçları ve doğusundaki ek mekânlarından bir manastır kilisesi olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra apsisin doğusundaki işlevi bilinmeyen trikonkhos'un bir martyrion veya röliker olarakta kullanılmış olabilir. Yapının bir hac kilisesi olarak kullanıldığı görüşü de eklendiğinde bu yapının da yıkım sürecinden etkilenmiş olduğu anlaşılrsa da güvenlik veya kutsal bir bağ doğrultusunda bir hac kilisesi olarak devamlılığının sağlanmış olduğu düşünülebilir. Öte yandan erken dönem yapılarının seçiminde kiliselerin fiziksel durumları da etkili olmalıdır. Toparlayacak olursak bu kiliselerin seçimlerinde belirli etmenlerin rol oynadığı düşünülmektedir. Öncelikle bölgede 7. yüzyılla birlikte başlayan ve 10. yüzyıla kadar süren Pers ve Arap akınları sonucu kıyı kentlerdeki nüfus için güvenlik sorunu ortaya çıkmıştır.

Toparlayacak olursak bu kiliselerin seçimlerinde belirli etmenlerin rol oynadığı düşünülmektedir. Öncelikle bölgede 7. yüzyılla birlikte başlayan ve 10. yüzyıla kadar süren Pers ve Arap akınları sonucu kıyı kentlerdeki nüfus için güvenlik sorunu ortaya çıkmıştır.

Kyaneai, Xhantos örneklerinde olduğu gibi kentlerin sınırlarının yeni eklenen surlarla küçüldüğü ve halkın kıyıda uzak, surlarla çevrili güvenli yüksek tepelere kaçtığı bu dönemde kentlerin akropollerinde yer alan kiliselerin tercih edilmesinde, bölgedeki tehlikeli durum ve güvenlik ihtiyacının etkisi olmuş olmalıdır.

Başka bir etmen olarak, kiliselerin halk gözünde kutsal bir öneme sahip olması, manastır veya bölgedeki bir aziz kültüyle olan bağları yapıların tercih edilmesindeki etkenlerden biri olmalıdır.

Bir diğer etmen olarak, görece kalabalık nüfuslu kentlerde yerleşimin kısmen orta çağ suru dışına taşıdığı ve limanın Orta Çağ boyunca kullanımda olduğunu bildiğimiz Patara'daki liman kilisesi örneğinde olduğu gibi eski kiliselerin merkezi konumları ikinci kilisenin yer seçiminde etkili olmuştur.

Kentlerin eski katedral kiliselerinin de bu bağlamda hem toplumsal hafızadaki yeri hem de kentlerdeki merkezi konumları bu yapıların terk edilmeden kullanılmasında rol oynamış olmalıdır. Bir diğer neden olarak ilk yapıların fiziksel durumlarının bu yapıların ikinci kullanımda bir rolü olmalıdır.

Son olarak bir ekleme yapacak olursak küçük ölçeklerine neden olarak Buchwald; Anadolu kentlerindeki Orta Çağ yapılarının, kişisel ibadet eden kişi ile duvarlarda betimlenmiş olan kutsal imgeler arasında birebir bir ilişki için tasarlandığını ileri sürer bu tip

bir tapınma için büyük kiliselere gerek yoktur. Yine de kentlerin önemli noktalarında neden kilise yoktur sorusunu açıklamaz¹⁶³.

---

¹⁶³ Buchwald, 2007: 73.

SONUÇ

Tez konusu kapsamında incelediğimiz geç dönem yapılarının ölçeklerinin 6 m-23 m arasında değiştiği anlaşılmıştır. Şapellerin Liman kilisesi gibi bazı istisna örnekler ve Sura akropol kilisesi şapeli örnekleri dışında plan kurgularının tek nefli olarak oldukça basit ve mütevazı yapılar olduğu görülmüştür. Erken dönem yapılarının aksine, geç dönem kiliselerinin ölçekleri bu yapıların sınırlı sayıda bir topluluğa hizmet ettiğini ve kentlerde nüfusta bir azalma yaşandığını göstermektedir. Bu küçük ölçekli yapıların özel işlevleri konusunda elde edilen verilerin yetersizliği nedeniyle kesin bir saptama yapılamamıştır. Fakat Patara örneğindeki iki kilise bazı kiliselerin daha özenli ve önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Kiliselerin bazılarında narteks mekânının varlığı saptanmışken birçoğunda narteks uygulaması görülmemektedir. Kazısı yapılmış yapılar dışında hiçbir yapının üst örtüsü tespit edilememiştir. Fakat duvar kalınlıkları ve boyutları yapıların ahşap bir üst örtüye sahip olabileceğini düşündürmüştür. İncelenen yapıların hepsinde, devşirme malzeme ve oldukça basit moloz taş tuğla ve bağlayıcı olarak harç kullanımıyla oluşturulmuş beden duvarları bulunmaktadır. Çoğunlukla erken dönem yapısında kullanılan malzemenin geç dönem kilisesinde de kullanıldığı anlaşılmıştır. Kiliselerden bazılarının bir resim programına sahip olduğu, içinin freskolarla kaplandığı anlaşılmaktadır.

İkinci evre kiliselerin çoğunun ilk yapının kutsal mekânı olan bema ya yakın inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ikinci evre yapılarının yapım aşamalarında iki farklı yöntem gözlenmiştir. Bu yöntemlerden ilki erken dönem yapısının duvar, stylobat veya apsisini kullanarak oluşturulan yapılardır. İkinci yöntem, erken dönem yapısıyla organik bir bağ kurmadan erken dönem kiliselerinin içine yerleşen yapılardır.

Küçük şapellerinin tarihleri konusunda arkeolojik ve yazınsal verilerin yetersizliğinden dolayı kesin bir yorum yapılamamaktadır. Geç dönem kiliselerinin tarihsel gelişmeler paralelliğinde ele alınmasıyla yapılan değerlendirmeler sonucunda şimdilik 8.-12. yüzyıl aralığında yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Daha detaylı bir değerlendirme ancak arkeolojik verilerin veya yazınsal verilerin çoğaltılmasıyla sağlanacaktır. Fakat Patara kent bazilikası şapeli örneğinde en azından 11. yüzyılda kullanımda olduğu arkeolojik bulgularla saptanmıştır.

Kentlerde yer alan erken dönem bazilikalarının hepsinde ikinci kullanımının mevcut olmadığı anlaşılmıştır. Geç dönem kiliselerinin kentlerde merkezi ve korunaklı bölgelerdeki erken dönem yapılarının içlerine yerleştikleri görülmektedir.

Erken dönem bazilikalarının tercih sebeplerinde, güvenlik, kentlerin önemli merkezlerine yakın konumları, bir kutsal bağ veya erken dönem bazilikalarının geçmişiyle ilgili halkın hafızalarındaki yeri gibi etmenlerin bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Geç dönem bazilikalarının neresine ve hangi yöntemle ikinci kilisenin yerleştiğinin ilk yapının mevcut durumuna göre belirlendiği düşünülmektedir. Geç dönem kiliselerinin nüfusun daha az bulunduğu yerleşimlerde surlarla çevrili akropollerin içerisinde yer aldığı, nispeten zengin ve kalabalık kentlerde sur dışına da taşmış olduğu görülmektedir. Bu durum çoğu yerleşimde kent nüfuslarının Orta Çağ'da yüksek korunaklı bölgelere çekildiğini göstermektedir. İncelenen sekiz geç dönem yapısından beşinin kentlerin akropolünde birinin kentin liman bölgesinde diğer ikisinin de kent merkezlerinde konumlandığı anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Anonim. (1984). *The Life of Saint Nicholas of Sion*. (Çev. I ve N.P. Ševčenko), Hellenic College Press, Brookline Massachusetts.
- Bayburtluoğlu, C. (1983) “Arykanda Kazıları”, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt (I): 175-181.
- Bayburtluoğlu, C. (2003). *Arykanda*. Homer Kitabevi, 2003.
- Bean, E.G. (1997). Eskiçağda Likya Bölgesi. (Çev. H. Kökten), Arion Yayınevi, İstanbul.
- Bennet, J. (2015). “Christianity in Lycia: From its beginnings to the “Triumph of Orthodoxy”. *Adalya*, Cilt (XVIII): 259-283.
- Buchwald, H. (2007). “Byzantine Town planning- does exit?”. M, Grunbart ve E, Kislinger ve A. Muthesius ve D, Stakhakopulos (Ed.). *Material Culture and Well- Being in Byzantium (400-1453)*.
- Canbilen, H. ve Pascal, L. ve Sodini, J.P. (1996). “La basilique de l’acropole haute de Xhantos”. *Anatolia Antiqua*, Tome (4): 201-229.
- Ceylan, B ve Erdoğan, O. (2016), “The Architecture and History of the City Basilica of Patara: A Preliminary Report on Four Seasons of Excavations”. E. Dünder ve Ş. Aktaş ve M. Koçak ve S. Erkoç (Ed). *Havva İşkan’a Armağan Lykiarkhissa Festschrift für Havva İşkan*. Ege Yayınları, İstanbul, 205-225.
- Ceylan, B ve Orçun E. (2019). “Kilise içinde Kilise: Lykia’daki Geç Antik Çağ Bazilikal Planlı Kiliselerin Orta Çağ’da İkinci Kullanımları”. *Cedrus*, Cilt (VII): (basımda)
- Ceylan, B. ve Orçun E. (2017) “Bazilika”, *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt (II): 49-54.
- Ceylan, B. ve Orçun E. (2017) “Bazilika”, *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt (II): 130-132.
- Courtils, J.D. (2003). *Ksanthos ve Letoon rehberi*. Ege Yayınları, İstanbul.
- Çevik, N. (2015). *Lykia Kitabı*, Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri, İstanbul.
- Demirci, K. (2016). “Myra (Demre) Piskoposu Pataralı Aziz Nikolaos”. H, İşkan ve E, Dünder (Ed.). *Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 558-63.
- Duggan, T.M.P. (2004). “A short account of recorded calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over The Past 2,300 Years-an Incomplete List, Comments and Observations”. *Adalya*, Cilt (VII): 124-162.
- Erdem, İ. (2006). “Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler (12.-15. yy.)”. K, Dörtlük ve B, Varkıvanç ve T, Kayha ve J, Courtils ve M. Doğan-Alpaslan ve R,

- Boyraz (Ed.) *III. Uluslararası Likya Sempozyumu*, Cilt I. Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri, İstanbul, 243-53.
- Feld, O. (1975). *Myra: eine lukische metropole in antiker und byzantinischer Zeit*.
- Foss, C. (1994). "The Lycian Coast in the Byzantine Age". *Dumbarton Oaks Papers* (48): 1-52.
- Gerrit Bruer, S. ve Kunze, M. (2010). *Der Stadtplan Von Patara Und Beobachtungen Zu Den Stadtmauern*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Grossmann, P ve Severin, H. G. (2003). *Frühchristliche und Byzantinische Bauten Im Südöstlichen Lykien*. Tübingen, Germany.
- Harrison, R. M. (1963). "Churches and Chapels of Central Lycia". *Anatolian Studies*, Cilt (13): 117-151.
- Hellenkemper, H. ve Hild, F. (2004a). *Tabula Imperii Byzantini* 8. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Hellenkemper, H. ve Hild, F. (2004b). *Tabula Imperii Byzantini* 8. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Hild, F. (2004). "Lykien In Den Notitiae Episcopatum". *Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinistik*, (54): 1-17.
- İşık, F. (1992). "Patara 1990 Etkinlikleri". *13. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 13(2): 235-258.
- İşık, F. (hzl.). (2011). *Patara –Lykia Soyunun Başkenti*. Scala Yayıncılık, İstanbul.
- İşkan, H. (2016). "Likya Birliği ve Eyaleti Başkenti: Patara". H, İşkan ve E, Dündar (Ed.). *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 142-165.
- Koch, G. (2015). *Erken Hristiyan Sanatı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kolb, F. (2008). *Burg-Polis-Bischofssitz*. Mainz am Rhein, Germany.
- Ostrogorsky, G. (2015). *Bizans Devleti Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özgener, L. (2015). *Bizans Devrinde Likya Bölgesi Liman Yerleşimleri* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Özkan, H. (2015). "Patara'da 1989-1990 Yıllarında Kazılan Bizans Kiliseleri". H. İşkan ve F. İşık (Ed). *Kum'dan Kente Patara Kazılarının 25 Yılı, Uluslararası Sempozyum Bildirileri* 11-13 Kasım 2013 Antalya.
- Pyryor, J. H. ve Jeffreys, E. M. (2006). *The Age of the DROMON: The Byzantine Navy ca 500-1204*. BRILL, Netherlands.
- Tekinalp, M. (2006). "Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Liturjik Taş Eserleri". K, Dörtlük ve B, Varkıvaç ve T, Kayha ve J, Courtils ve M. Doğan-

- Alpaslan ve R, Boyraz (Ed.) *III. Uluslararası Likya Sempozyumu*, Cilt I. Suna ve İnan Kır   Akdeniz Medeniyetleri, İstanbul, 789-795.
- Tietz, W. (2016). “Orta Likya: Kyaneai, Phellos, Kekova”. H, İşkan ve E, Dündar (Ed.). *Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un  lkesi*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 362-376.
- Vryonis, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. University Of California Press, London.
- Zimmerman, K. (2016). “Osmanlı Fethine Kadar Doğu Roma ve Bizans Döneminde Likya”. H, İşkan ve E, Dündar (Ed.). *Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un  lkesi*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 68-80.

EK 1- Tablolar

Tablo 1. Bazilikaların Plan ve Tarihlendirilmesi

Arykanda Büyük Bazilika	Üç nefli Bazilikal	5./6. Yüzyıl
Kyaneai E	Üç nefli Bazilikal	5./6. Yüzyıl
Kyaneai B	Üç nefli Bazilikal	5./6. Yüzyıl
Patara Kent	Üç nefli Transept	5./6. Yüzyıl
Patara Liman	Üç nefli Bazilikal	5./6. Yüzyıl
Patara Doğucasarı	Üç nefli Bazilikal Trikonkhos Apsis	5./6. Yüzyıl
Sura	Üç nefli Bazilikal	5./6. Yüzyıl
Xhantothos	Üç nefli Bazilikal	5./6. Yüzyıl

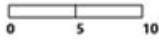
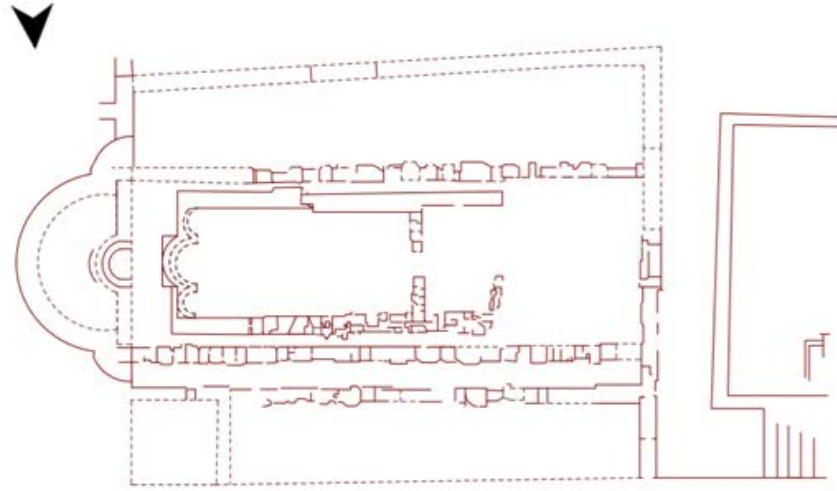
Tablo 2. Kilise İçinde Kilise Örnekleri

Yer-İsim	Erken Dönem Kilisesi	İkinci Kilise Plan Tipi	Yöntem	Konum	Tarih Önerisi/Kaynak
Arykanda Büyük Bazilika	Üç nefli bazilika	Tek nefli? /Üç nefli?	Erken yapıyı kullanmayan orta nefe	Kent Merkezi	V-VI. yüzyıl/ Bayburtluoğlu 1983, 429.
Kyaneai E Bazilikası	Üç nefli bazilika	Tek Nefli	İlk yapıyı kullanmayan Bema bölümüne	Akropol/Sur İçi	-
Kyaneai B Bazilikası	Üç nefli bazilika	Tek Nefli	Stylobatlar üzerine yeni apsis	Akropol/Sur İçi	-
Patara Kent Bazilikası	Üç nefli transept bazilika	Tek nefli	Kuzey stylobat ve beden duvarı üzerine	Kent Merkezi Orta Çağ Suru Dışı	11. yüzyıl-12. yüzyıllarda kullanımda / Ceylan – Erdoğan 2016, 213-214.
Patara Liman Kilisesi	Üç nefli bazilika	Üç nefli	Stylobatlar üzerine? Yeni apsis	Liman/ Orta Çağ Suru Dışı	VI. yüzyıl IX. yüzyıl arası ya da IX. yüzyıl? / Özkan 2015, 452- 454.
Patara Doğucasarı Kilisesi	Üç nefli bazilikal trikonkhos apsis	Tek nefli	Erken apsis ve bema kullanılarak	Akropol/Sur İçi	-/ Bruer – Kunze 2010, 38-39
Sura Bazilikası	Üç nefli bazilika	Kapalı Yunan Haçı? / Tek nefli Tonozlu?	Kuzey stylobat üzerine/ Yeni apsis	Akropol	VIII. yüzyıl-12. yüzyıl? / Harrison 1963, 143.
Xhantothos Akropol (Hac) Bazilikası	Üç nefli bazilika	Tek nefli	Erken yapıyı kullanmayan, orta nef içine	Akropol	-/ Courtils 2003, 122-124.

Tablo 3. Bölgedeki diğer Kilise İçinde Kilise Örnekleri

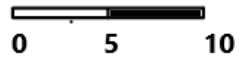
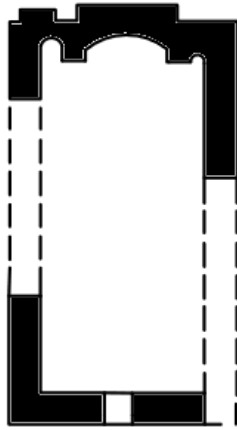
Yer-İsim	Erken Dönem Kilisesi	İkinci Kilise Plan Tipi	Yöntem	Tarih Önerisi Kaynak
Dikmen	Üç nefli bazilika?	Tek nefli	Stylobatlar üzerine? Bema üzerine yeni apsis	-/Harrison 1963; 130-131.
Istlada	Üç nefli bazilika	Tek nefli	Erken yapıyı kullanmayan? Orta nef içine	-/Hellenkemper ve Hild 2004b; 574.
Yukarı Beymelek	Üç nefli bazilika	Tek nefli/ tonozlu?	Stylobatlar üzerine? Erken apsis kullanılarak	-/Hellenkemper ve Hild 2004b; 921.
Mastaura(Dereağzı)	Üç nefli bazilika?	Tek nefli	Stylobatlar üzerine? Yeni apsis	-/Hellenkemper ve Hild 2004b; 717.
Gürses	Üç nefli bazilika	Tek nefli	Stylobatlar üzerine? Yeni apsis	-/Harrison 1963; 140-142.
Devekuyusu	Üç nefli bazilikal Trikonkhos apsis	Tek nefli	Erken yapıyı kullanmayan? Orta nef içine, yeni apsis	-/Severin ve Grossman 2003; 51.
Karabel/Doğu Asarcık	Üç nefli bazilika	Tek nefli	Erken yapıyı kullanmayan, orta nefin batısına	IX. yüzyıl?/ İşler 2009; 304.
Karabel Akropolis	Üç nefli bazilika	Tek nefli	Erken yapıyı kullanmayan?	-/Harrison 1963, 136.
Karabel/Batı Asarcık	Üç nefli bazilikal trikonkhos apsis	Kapalı Yunan Haçı planlı?	Stylobatlar üzerine? Yeni apsis.	IX.yüzyıl?/İşler 2009; 303.

EK 2- Çizimler

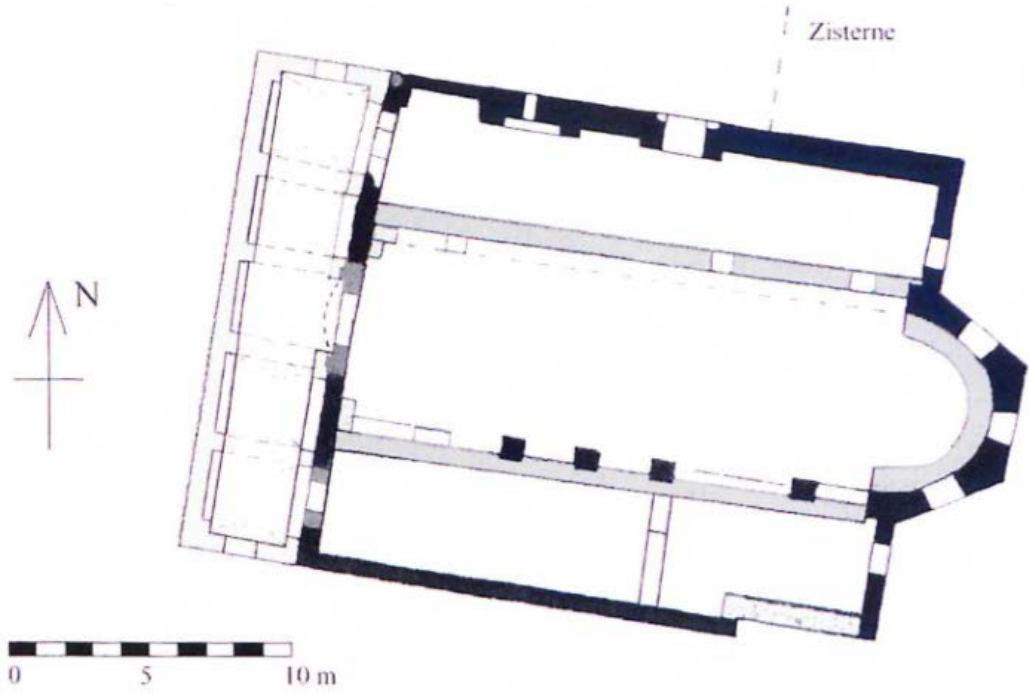
Çizim 1. Arikanda Büyük Bazilika

Kaynak: Bayburtluoğlu, 1983: 429.'dan düzenlenmiştir.

Çizim 2. Arikanda Geç Dönem Kilise

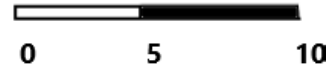
Çizim 5. Kyaneai B Bazilikası

Kaynak: Kolb, 2008: 379.

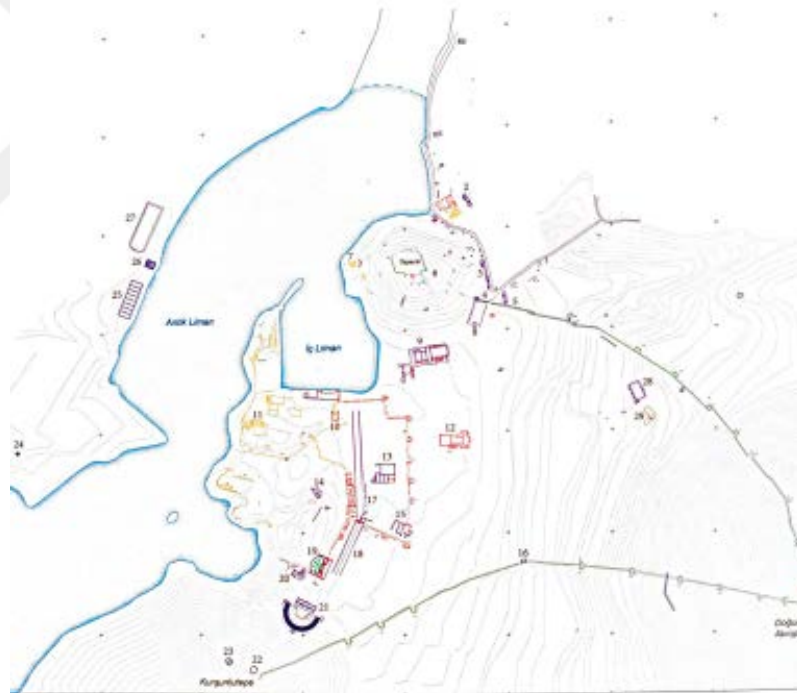

Çizim 6. Kyaneai E Bazilikası

Kaynak: Kolb, 2008: 257.'den düzenlenmiştir.

Çizim 7. Kyaneai E Şapeli

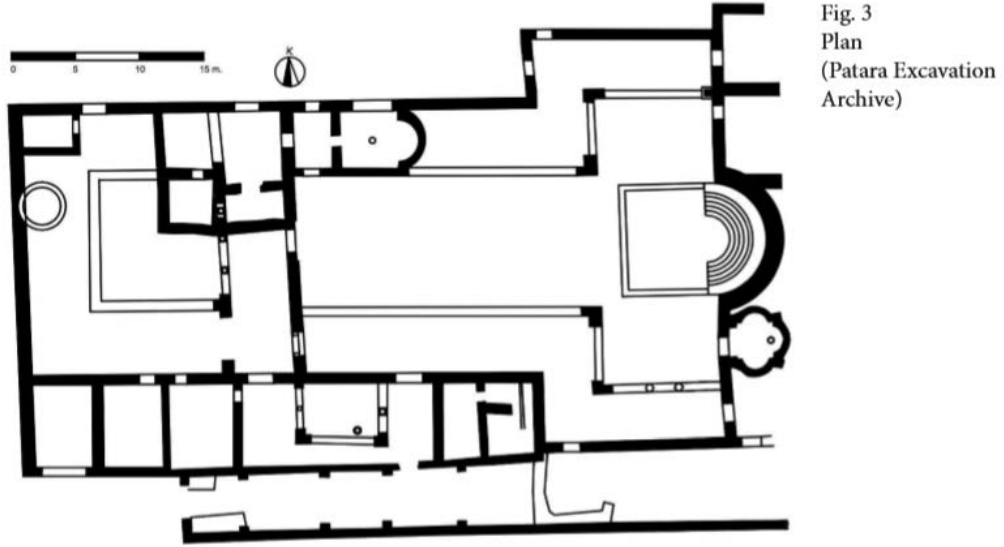
1- Mezarlık (Kaynak) Kilisesi	13- Merkez Hamamı	25- Granarium	Arkak ve Klauk Dönemler
2- Gazlık Seramik Fırınları	14- Küçük Hamam	26- Pseodoperipteros Tapınak Mezar	Hellenistik Dönem
3- Tepelik Nekropolis	15- Vespasianus Hamamı	27- Stadyum	Roma Dönemi
4- Metnus Modestus Talo	16- Mısırlık II	28- Ana Su Deposu	Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi
5- Su Yolu Ağaçları	17- Ana Caddesi	29- Kasi Evi	Orta Doğu Roma (Bizans) Dönemi
6- Tepelik Tapu Kompleksi	18- Agora Batı Partiklosu		
7- Liman Kilisesi	19- Bouleuterion		
8- Sekingeri Havuz	20- Prytanisyon		
9- Liman Hamamı	21- Tiyatro		
10- Prostylon Tapınak	22- Sarnıç		
11- Sarıçı Kilisesi	23- Anıt Mezar		
2- Bazilika	24- Deniz Feneri		

Çizim 8. Patara Kent Planı.

Kaynak: Patara Kazı Arşivi İşkan, 2016: 148.

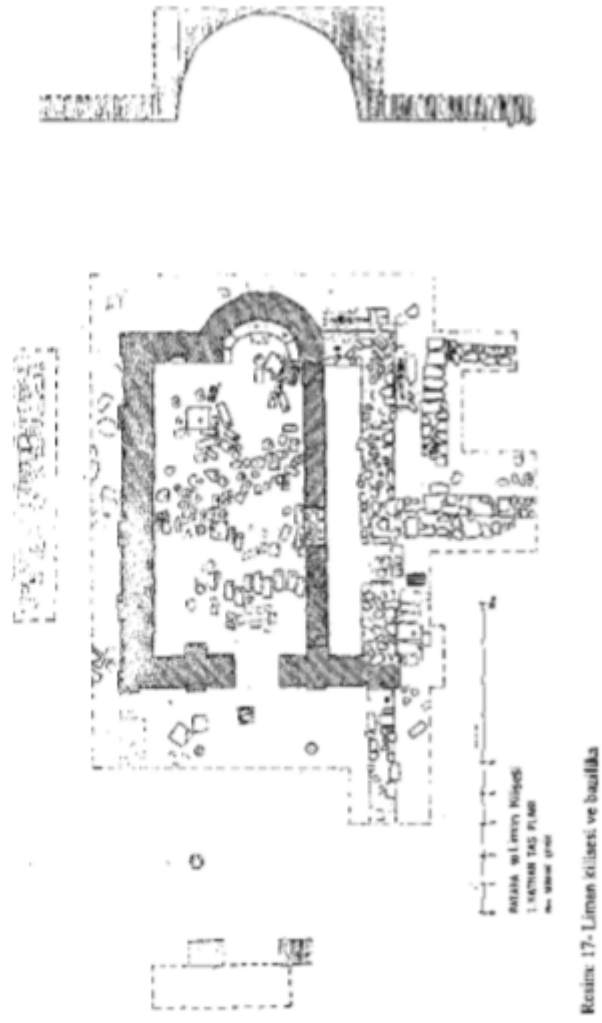

Çizim 9. Patara Kent Bazilikası
Kaynak: Ceylan ve Erdoğan, 2016: 186.

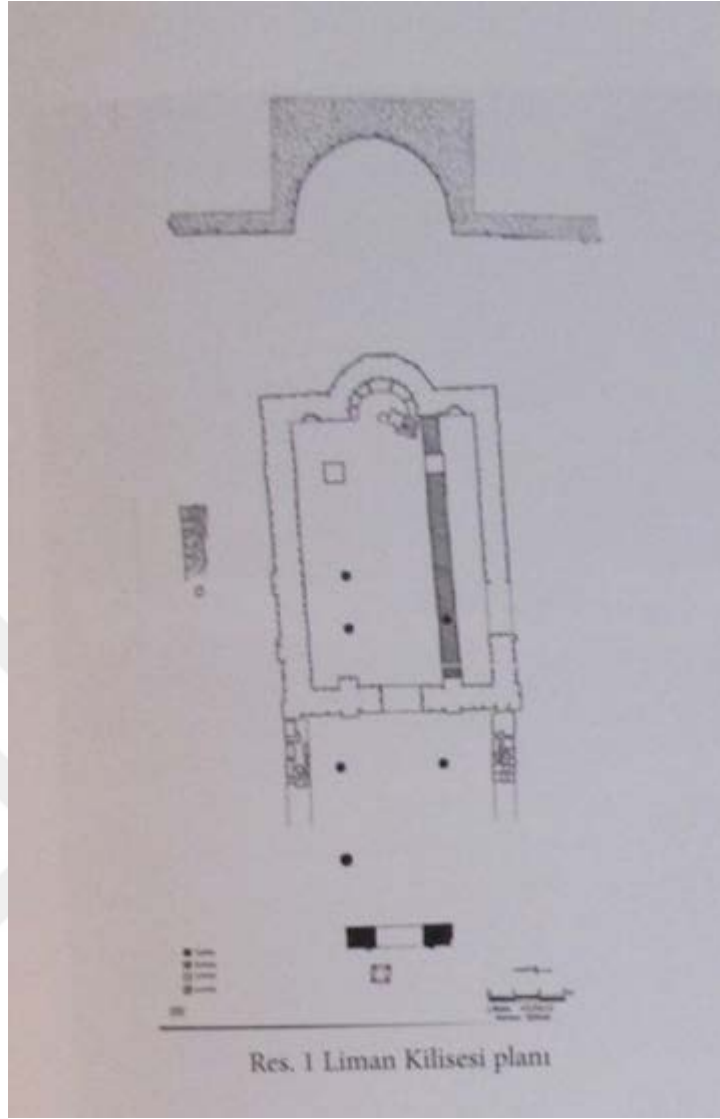

Çizim 10. Patara Kent Bazilikası Şapel

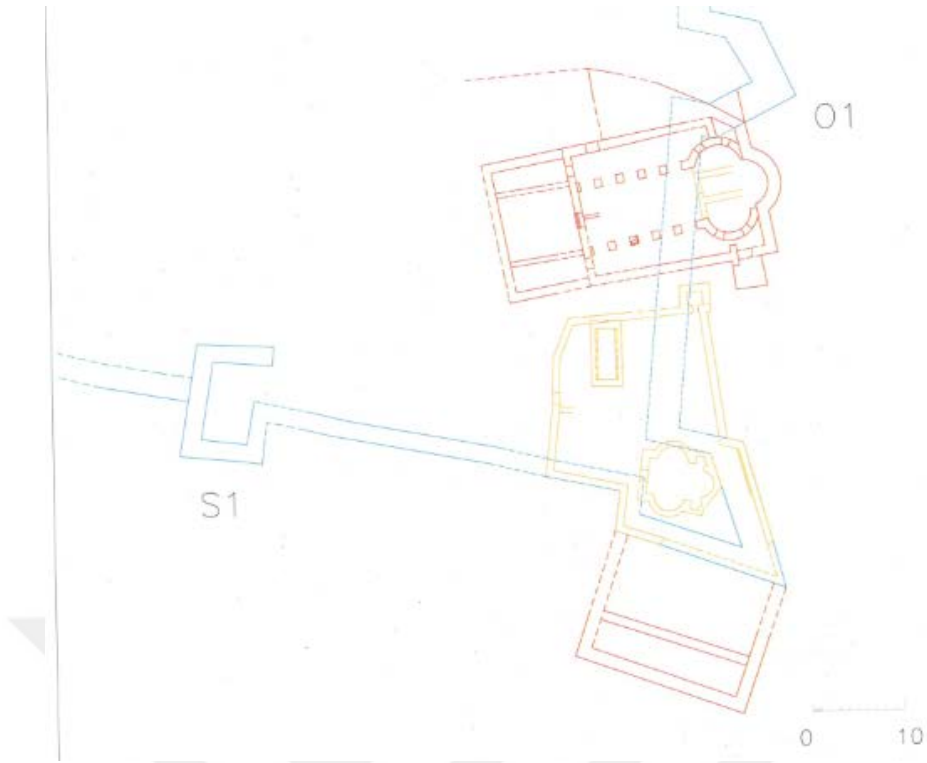
Çizim 11. Patara Liman Kilisesi

Kaynak: Işık, 1992: 241.

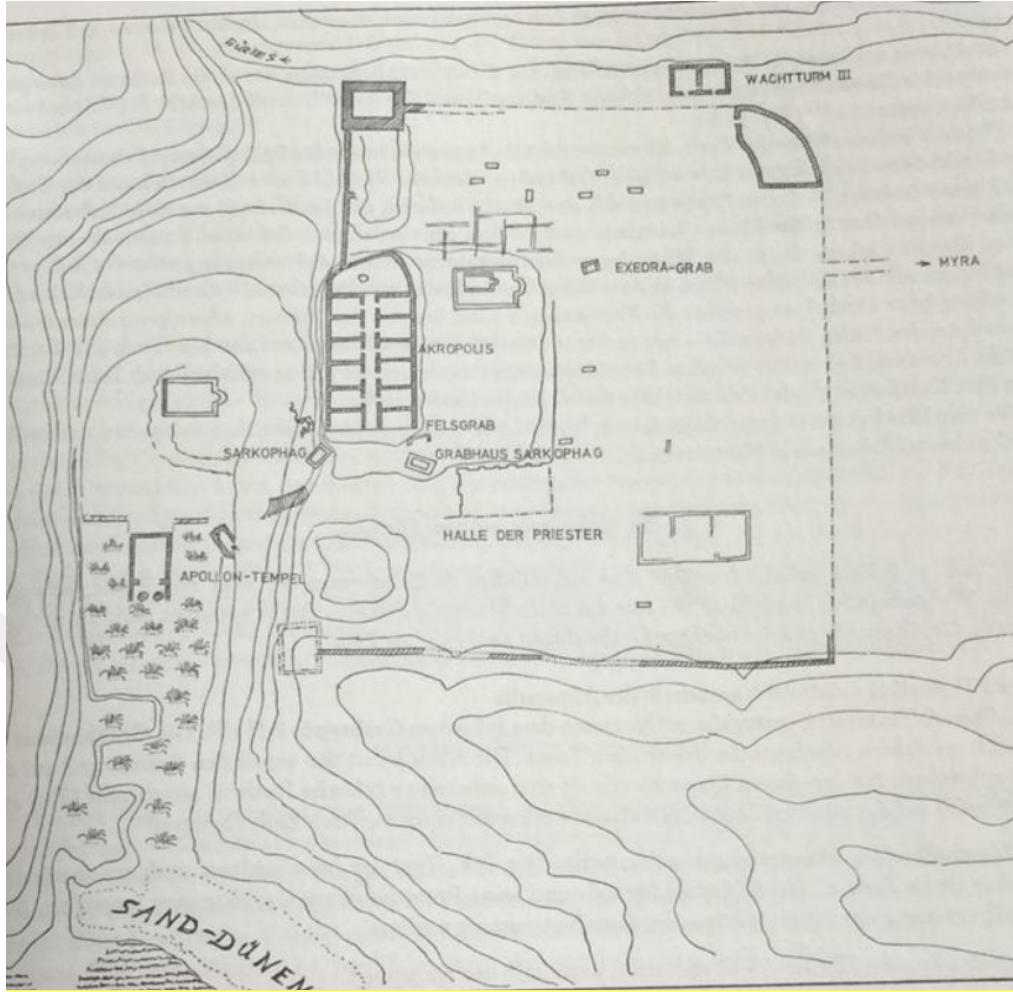
Çizim 12. Patara Liman Kilisesi ve Şapeli

Kaynak: Özkan, 2015: 457.

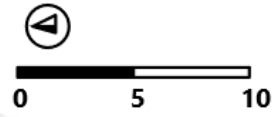
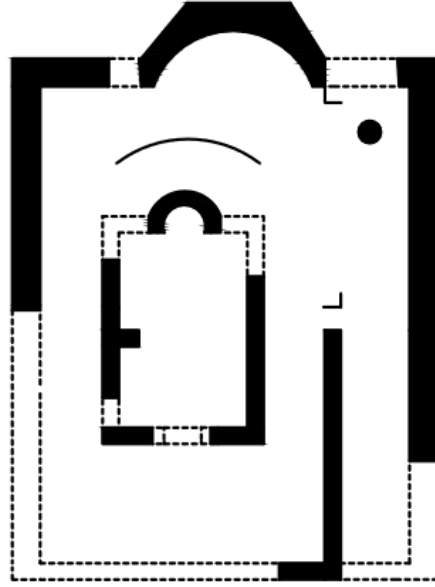
Çizim 13. Doğucasarı Bazilikası'den alınmıştır.

Kaynak: Kunze ve Bruer, 2010: 38.

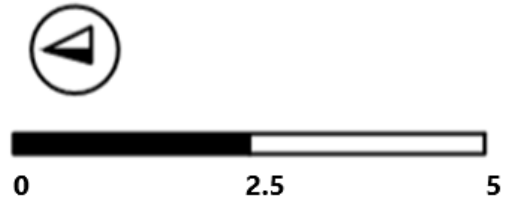
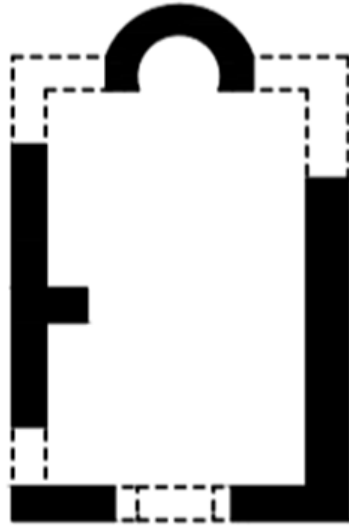

Çizim 14. Sura Kent Planı

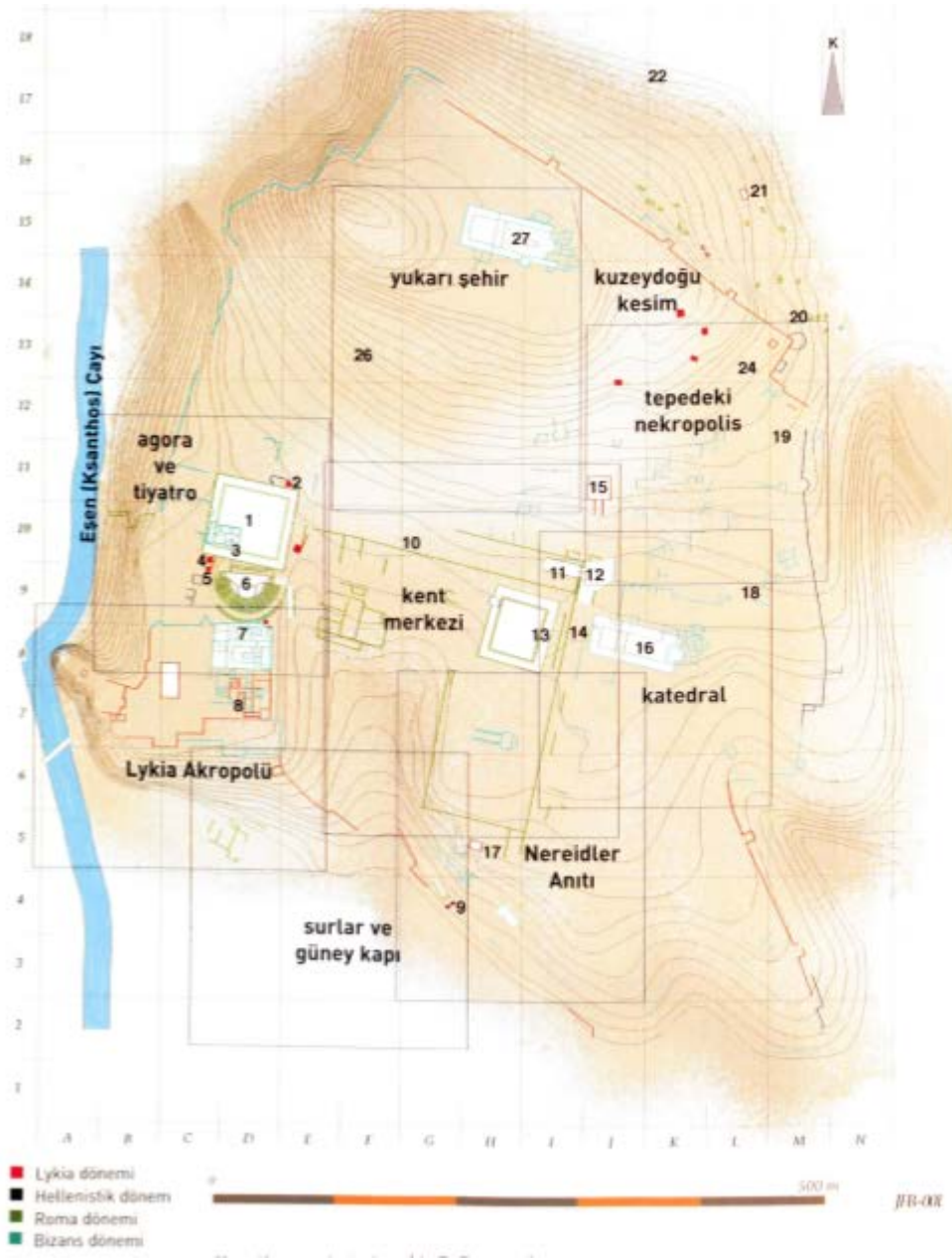
Kaynak: Feld, 1975: 77.

Çizim 15. Sura Akropol Bazilikası

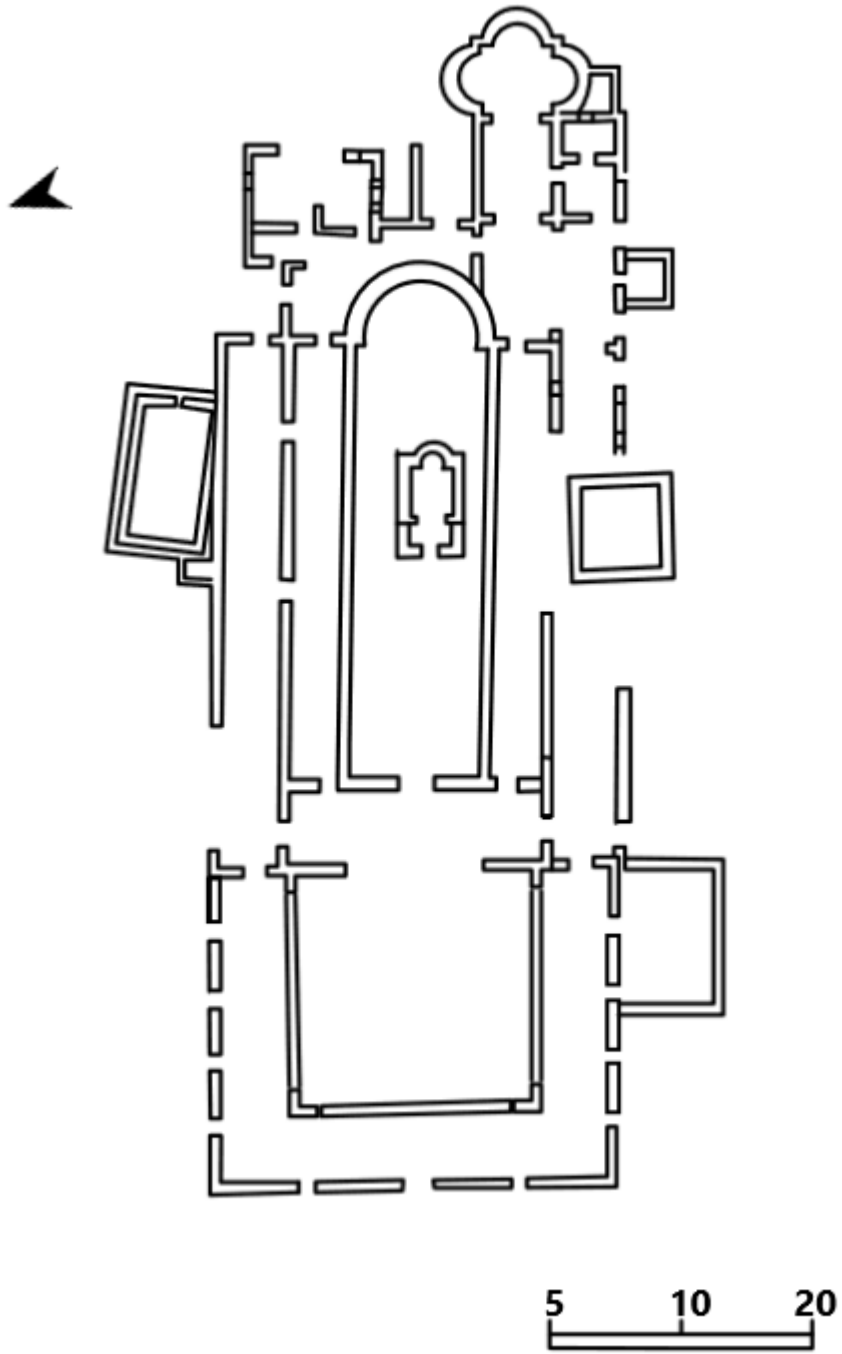

Çizim 16. Sura Geç Dönem Kilisesi

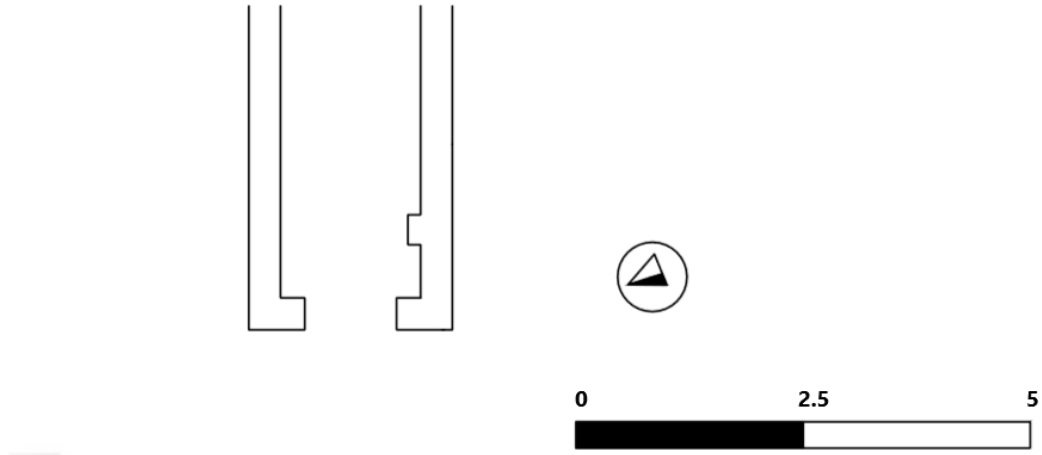
Çizim 17. Xantos Kent Planı

Kaynak: Des Courtils, 2003: 8.

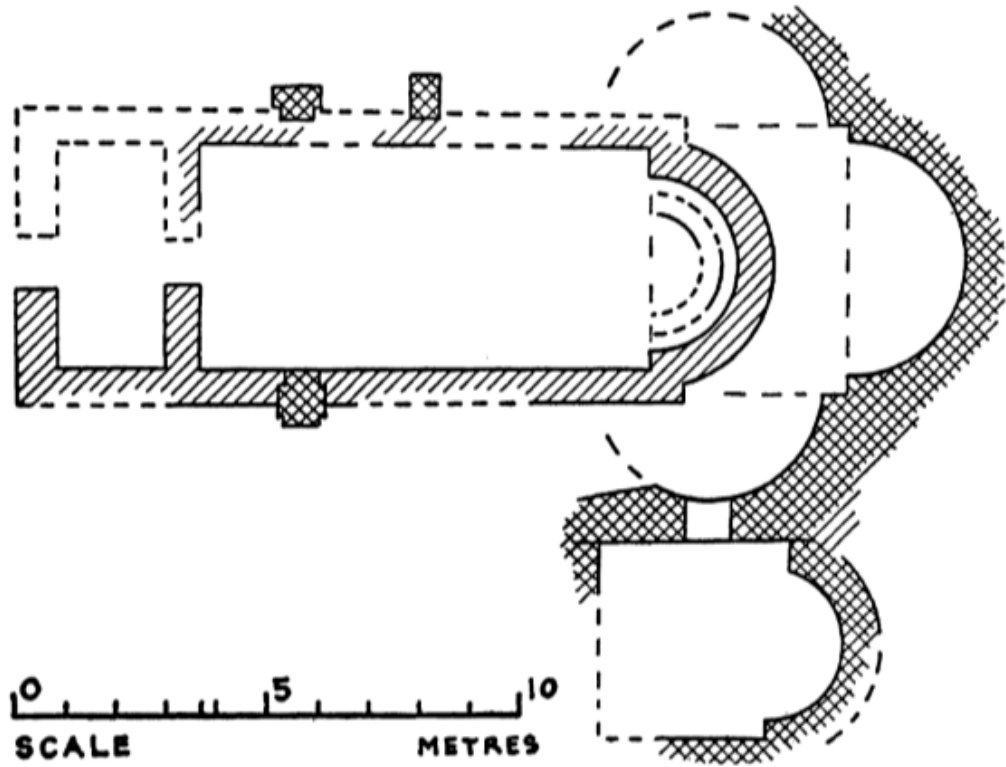

Çizim 18. Xantos Akropol (Hac) Bazilikası
Kaynak: Canbilen vd., 1996: 204.'den düzenlenmiştir.

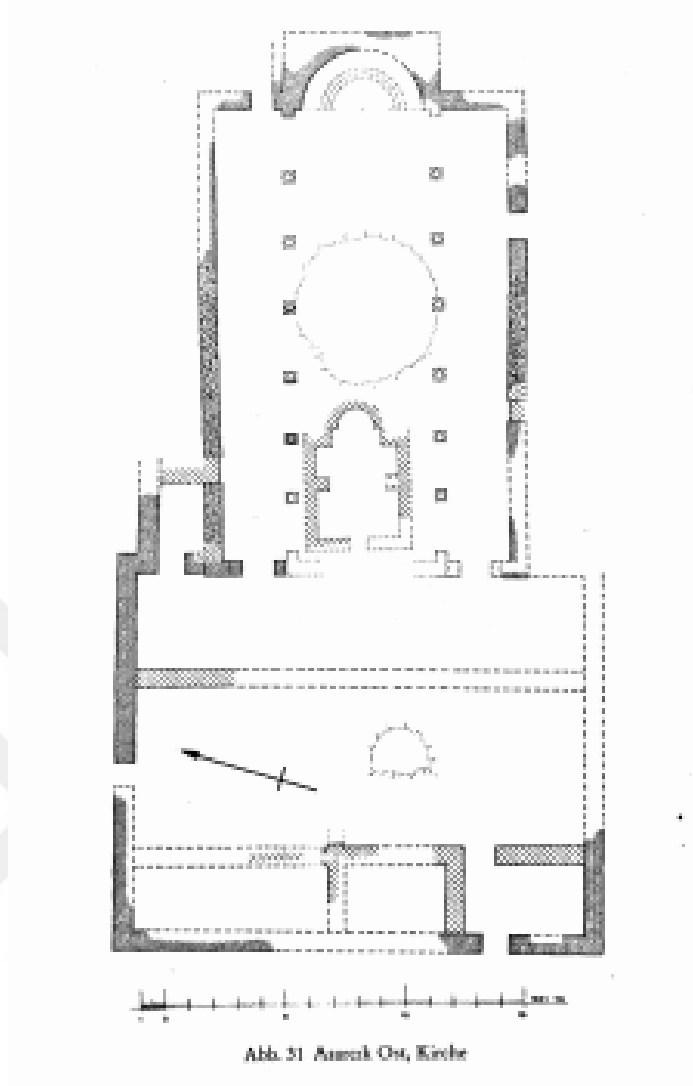

Çizim 2.5.3. Xantos Geç Dönem Kilisesi

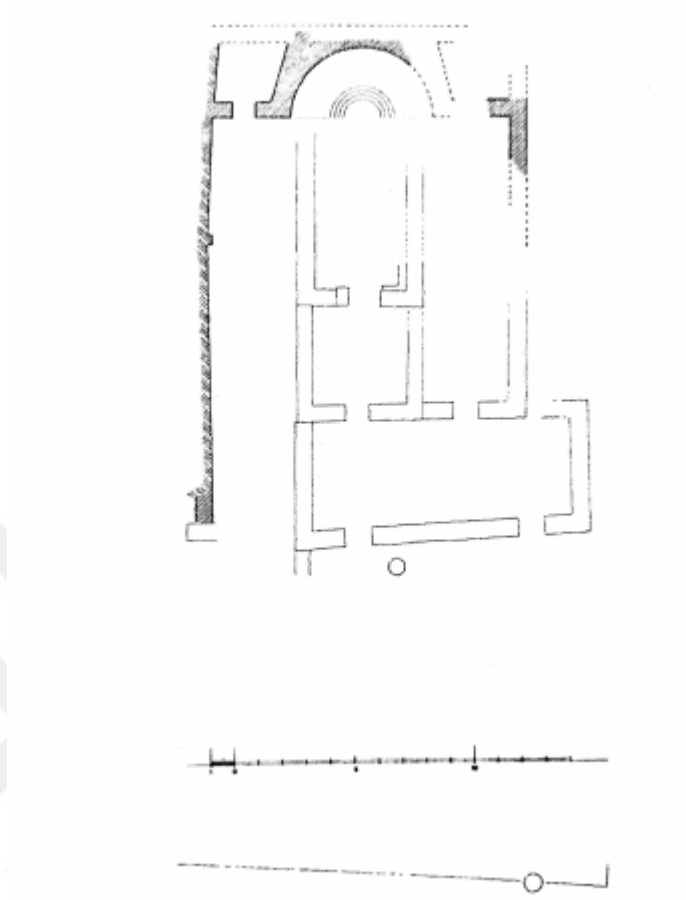

Çizim 19. Dikmen Bazilikası
Kaynak: Harrison, 1963: 130.

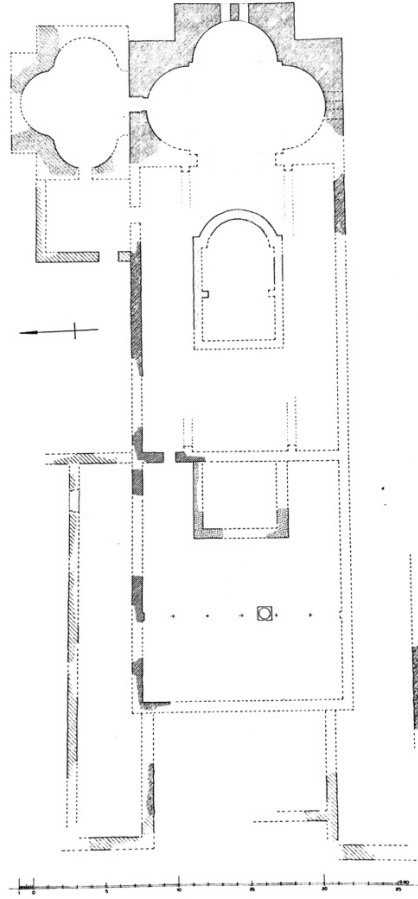
Çizim 20. Asarcık Doğu Kilisesi

Kaynak: Grossmann ve Severin, 2003: 91.

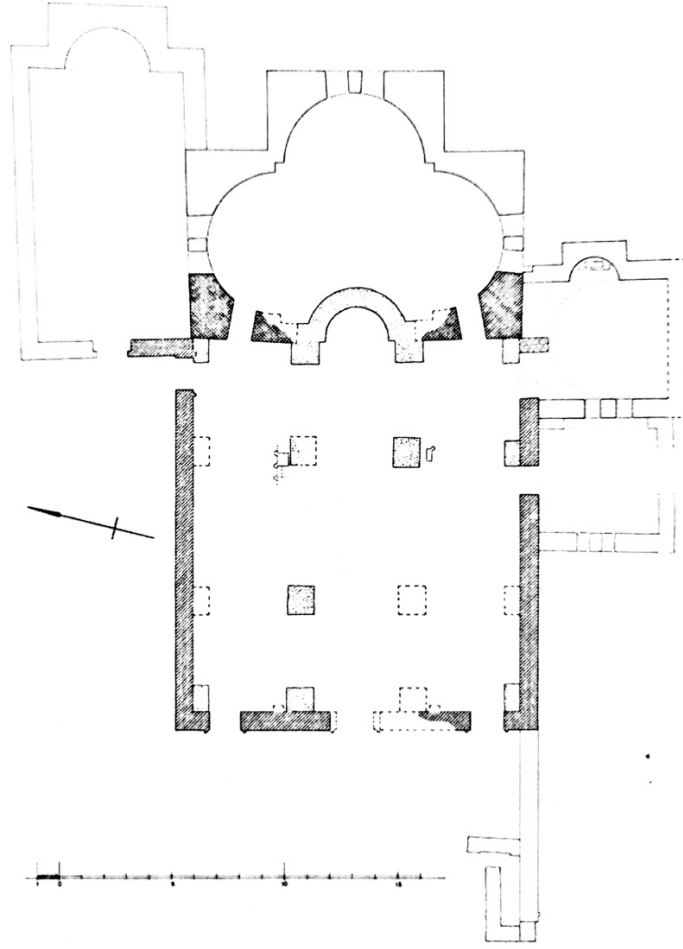
Çizim 21. Yılanbaşı Kilisesi

Kaynak: Grossmann ve Severin, 2003: 55.

Çizim 22. Devekuyusu Bazilikası

Kaynak: Grossmann ve Severin, 2003: 51.

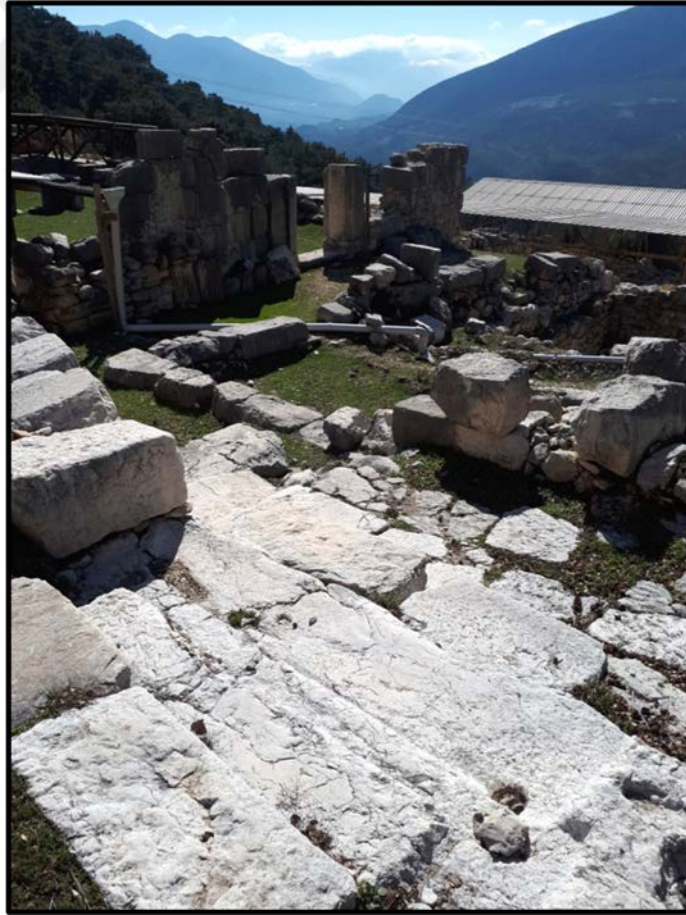
Çizim 23. Asarcık Batı Bazilikası
Kaynak: Grossmann ve Severin, 2003: 65.

EK 3- Fotoğraflar**Fotoğraf 1. Arykanda Büyük Bazilika****Fotoğraf 2. Arykanda Büyük Bazilika Naos**

Fotoğraf 3. Arykanda Büyük Bazilika Naos

Fotoğraf 4. Arykanda Büyük Bazilika Giriş Merdivenleri

Fotoğraf 5. Arykanda Büyük Bazilika Giriş

Fotoğraf 6. Arykanda Büyük Bazilika Portal

Fotoğraf 7. Arykanda Büyük Bazilika Kuzey Nef ve Kuzey Nef Giriş Eşiği

Fotoğraf 8. Arykanda Büyük Bazilika Güney Stylobat

Fotoğraf 9. Arykanda Büyük Bazilika Güney Stylobat ve Şapel Güney Beden Duvarı

Fotoğraf 10. Arykanda Büyük Bazilika Apsis Bölümü ve Synthronon

Fotoğraf 11. Arykanda Büyük Bazilika ve Şapel

Fotoğraf 12. Geç Dönem Kilisesi Genel Görünüm

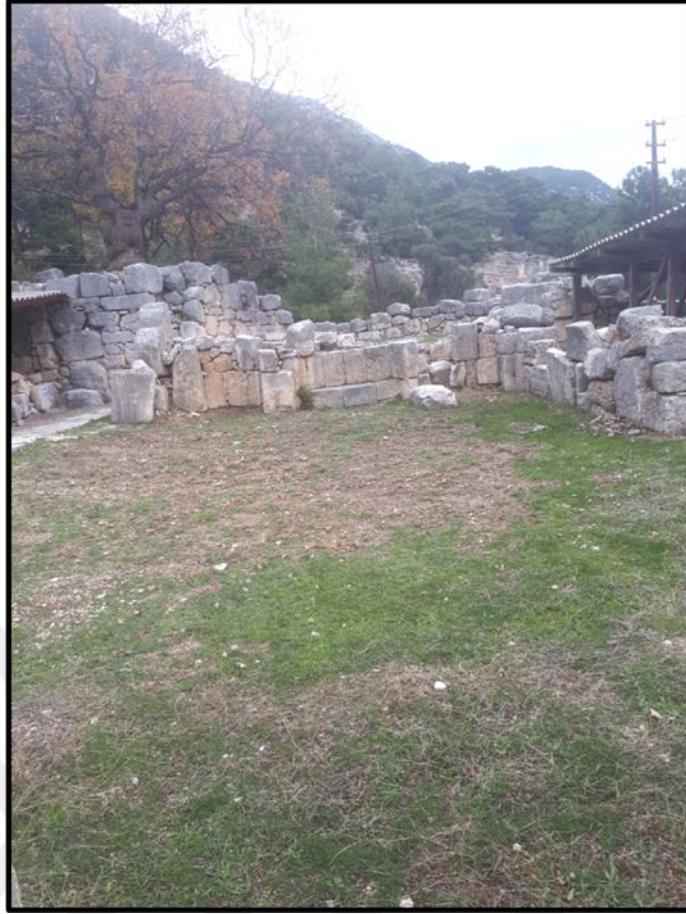

Fotoğraf 13. Arykanda Geç Dönem Kilise Giriş Bölümü

Fotoğraf 14. Arykanda Geç Dönem Kilise Giriş ve Kapı Eşiği

Fotoğraf 15. Arykanda Geç Dönem Kilise Naos Bölümü

Fotoğraf 16. Geç Dönem Kilisesi Apsis Bölümü

Fotoğraf 17. Geç Dönem Kilisesi Orta Apsis Detay

Fotoğraf 18. Geç Dönem Kilise Kuzey Yan Apsis Nişı

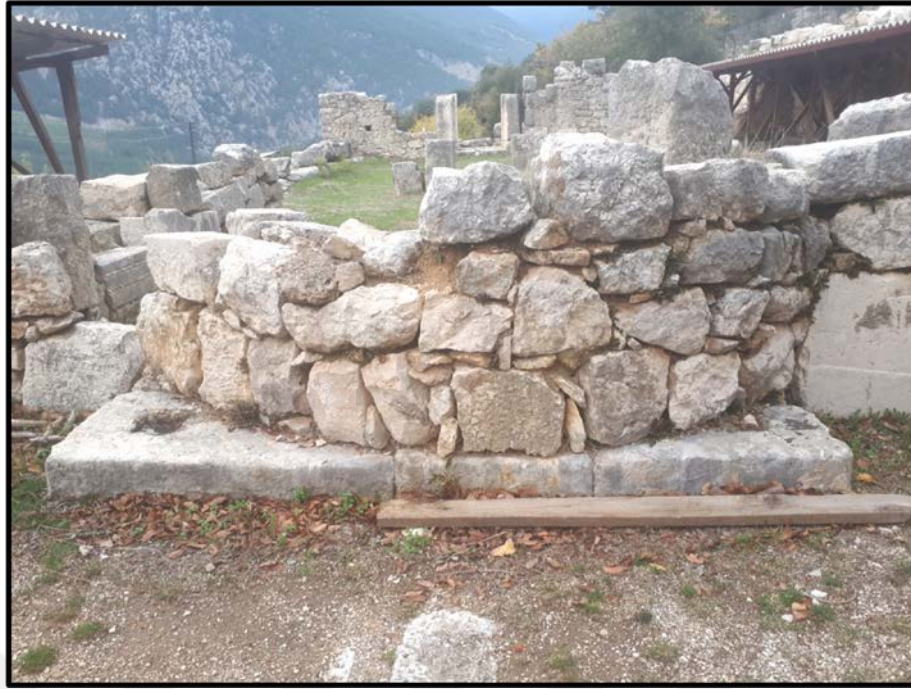

Fotoğraf 19. Geç Dönem Kilisesi Güney Yan Apsis

Fotoğraf 20. Geç Dönem Kilisesi Dıştan Apsis ve Kuzey Beden Duvarı

Fotoğraf 21. Geç Dönem Kilisesi Dıştan Apsis Bölümü ve Erken Dönem Bazilikasının Altar Tabanı

Fotoğraf 22. Geç Dönem Kilisesi Apsis Bölümü Detay

Fotoğraf 23. Arykanda Geç Dönem Kilise Devşirme Malzemesi

Fotoğraf 24. Geç Dönem Kilisesi Güney Beden Duvarı

Fotoğraf 25. Geç Dönem Kilisesi Kuzey Beden Duvarında Kullanılan Devşirme Malzemeler

Fotoğraf 26. Geç Dönem Kilisesi Devşirme Malzeme

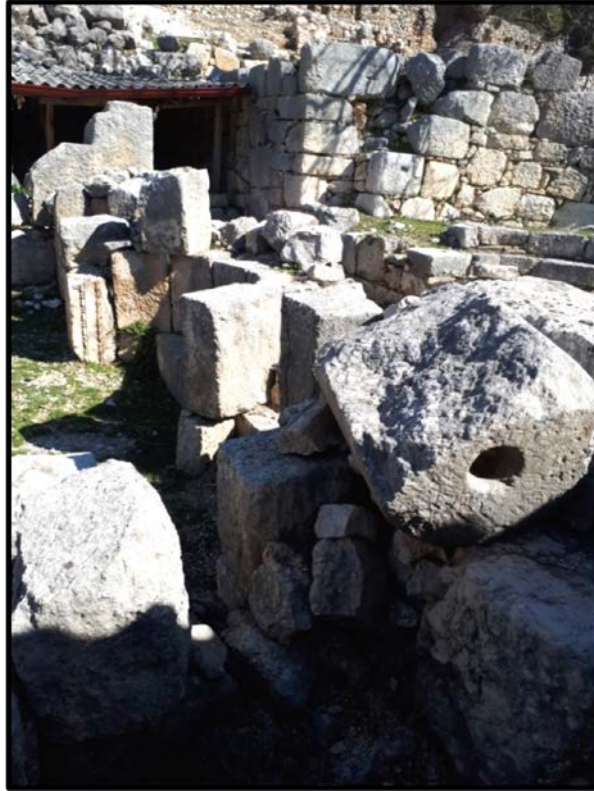
Fotoğraf 27. Geç Dönem Kilisesi Beden Duvarında Bulunan Devşirme Malzeme

Fotoğraf 28. Geç Dönem Kilisesi Naos Bölümünden Batı Yöne Bakış

Fotoğraf 29. Geç Dönem Kilisesi Güney Beden Duvarı

Fotoğraf 30. Geç Dönem Kilisesi Devşirme Malzeme

Fotoğraf 31. Arykanda Büyük Bazilika Güney Nef Mozaik Tabanı

Fotoğraf 32. Arykanda Büyük Bazilika Mozaik Taban İzleri

Fotoğraf 33. Arykanda Büyük Bazilika Orta Nef Mozaik Taban İzleri

Fotoğraf 34. Kyaneai B Bazilikası Güney Yönden Nartkes Bölümü

Fotoğraf 35. Kyaneai B Bazilikası Nartkes

Fotoğraf 36. Kyaneai B Bazilikası Nartkes Batı Duvarı

Fotoğraf 37. Kyaneai B Bazilikası Narteks Bölümü Batı Duvarı Kör Kemerler ve Kemer İzi

Fotoğraf 38. Kyaneai B Bazilikası Narteks Bölümü Detay

Fotoğraf 39. Kyaneai B Bazilikası Portal

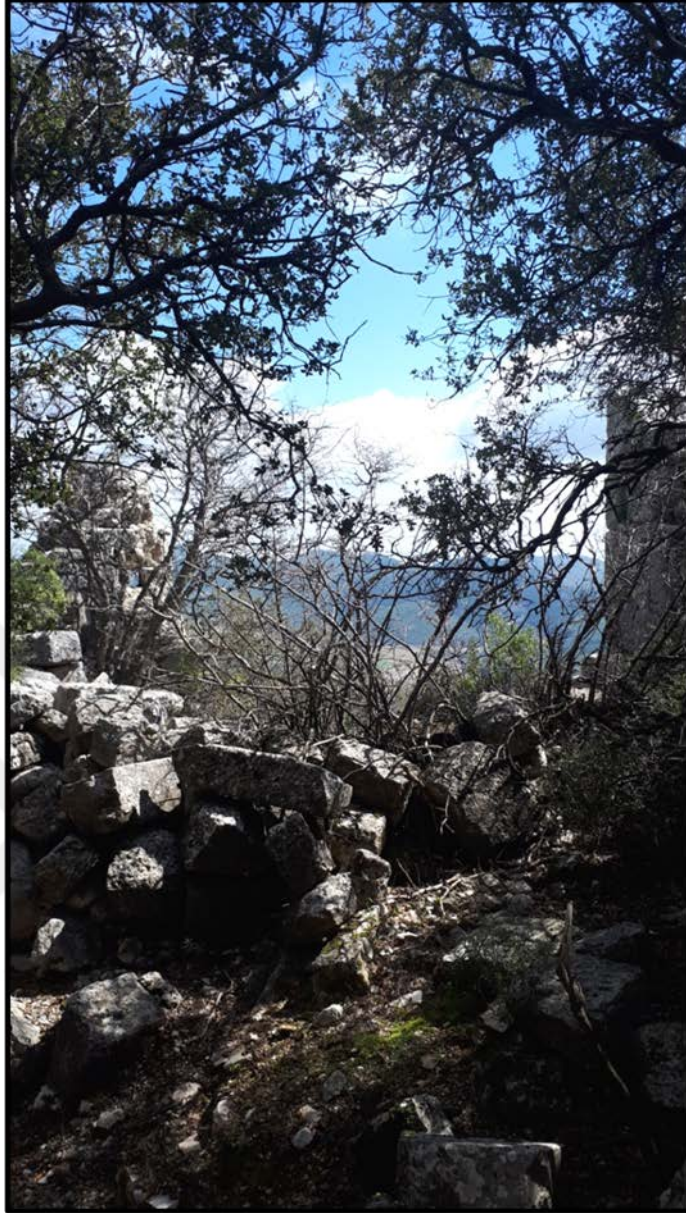

Fotoğraf 40. Kyaneai B Bazilikası Naos

Fotoğraf 41. Kyaneai B Bazilikası Orta Nef

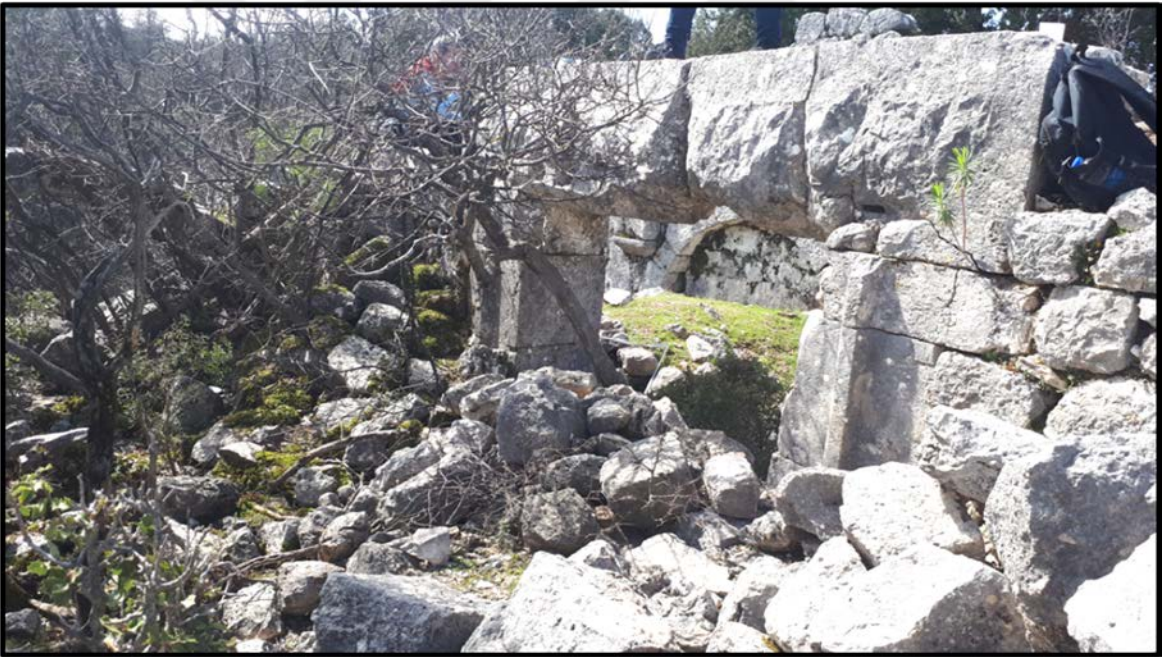

Fotoğraf 42. Kyaneai B Bazilikası Apsis

Fotoğraf 43. Kyaneai B Bazilikası Orta Nef Sütun Parçaları

Fotoğraf 44. Kyaneai B Bazilikası Naos Bölümünden Batı Yöne Bakış

Fotoğraf 45. Kyaneai B Bazilikası Kuzey Nef ve İkinci Kilise Kuzey Beden Duvarı

Fotoğraf 46. Kyaneai B Bazilikası Kuzey Nef

Fotoğraf 47. Kyaneai B Bazilikası Kuzey Nef Duvarı ve K r Kemer  zleri

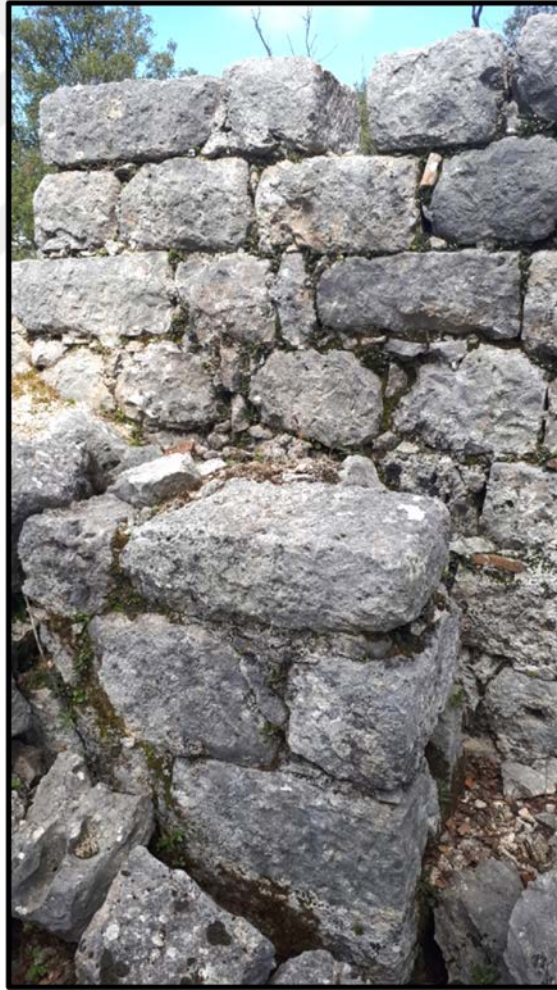

Fotoğraf 48. Kyaneai B Bazilikası Kuzey Nef

Fotoğraf 49. Kyaneai B Bazilikası Orta Nef ve İkinci Kilise Duvar İzleri

Fotoğraf 50. İkinci Kilise Duvar İzleri Detay

Fotoğraf 51. İkinci Kilise Güney Duvar İzi ve Kemer

Fotoğraf 52. İkinci Kilise Güney Duvar

Fotoğraf 53. Kyaneai B Bazilikası Güney Nef

Fotoğraf 54. Kyaneai B Bazilikası Devşirme Sütun Başlığı

Fotoğraf 55. Kyaneai B Bazilikası Devşirme Sütun Başlığı

Fotoğraf 56. Kyaneai B Bazilikası Duvar Örgüsü

Fotoğraf 57. Kyaneai E Kilisesi

Fotoğraf 58. Kyaneai E kilisesi Naos

Fotoğraf 59. Kyaneai E kilisesi Naos

Fotoğraf 60. Kyaneai E kilisesi Naos Bölümü Batı Yöne Bakış

Fotoğraf 61. Kyaneai E Kilisesi Ön Mekan

Fotoğraf 62. Kyaneai E Kilisesi Apsis

Fotoğraf 63. Kyaneai E Kilisesi Apsis Detay

Fotoğraf 64. Kyaneai E Kilisesi Kuzey Duvar

Fotoğraf 65. Kyaneai E Kilisesi Beden Duvarı Detay

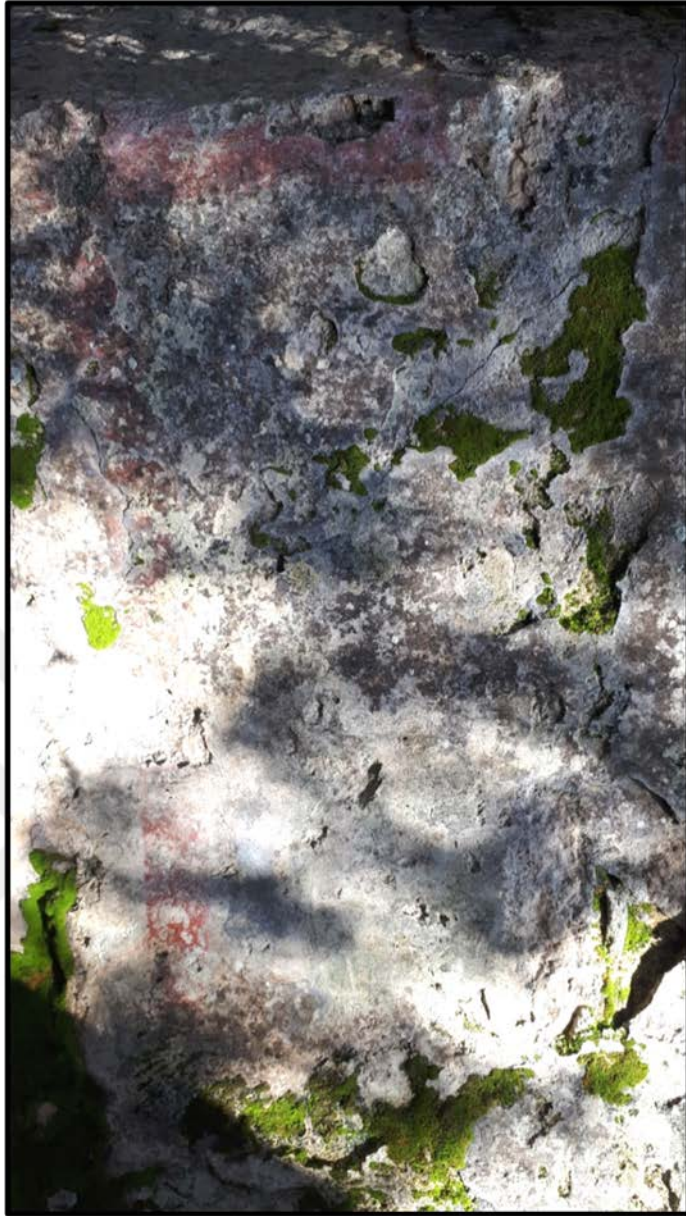

Fotoğraf 66. Kyaneai E Kilisesi Kuzey Beden Duvarı

Fotoğraf 67. Kyaneai E Kilisesi Beden Duvarı Malzeme Detay

Fotoğraf 68. Kyaneai E Kilisesi Fresko İzleri

Fotoğraf 69. Patara Kent Bazilikası Şapel Güney Beden Duvarı

Fotoğraf 70. Patara Kent Bazilikası Şapel Güney Beden Duvarı ve Erken Dönem Kilisesi Kuzey Stylobatı

Fotoğraf 71. Patara Kent Bazilikası Şapeli Güney Beden Duvarı ve Erken Kilise Kuzey Stylobatı Detay

Fotoğraf 72. Patara Kent Bazilikası Şapeli Kuzey Duvar

Fotoğraf 73. Patara Kent Bazilikası Şapel Kuzey Duvar

Fotoğraf 74. Patara Kent Bazilikası Şapeli Kuzey Yönden Görünüm

Fotoğraf 75. Patara Kent Bazilikası Kuzey Mezarlık Alanı

Fotoğraf 76. Patara Kent Bazilikası Şapel Giriş

Fotoğraf 77. Şapel Nartkes Bölümü Batı Giriş

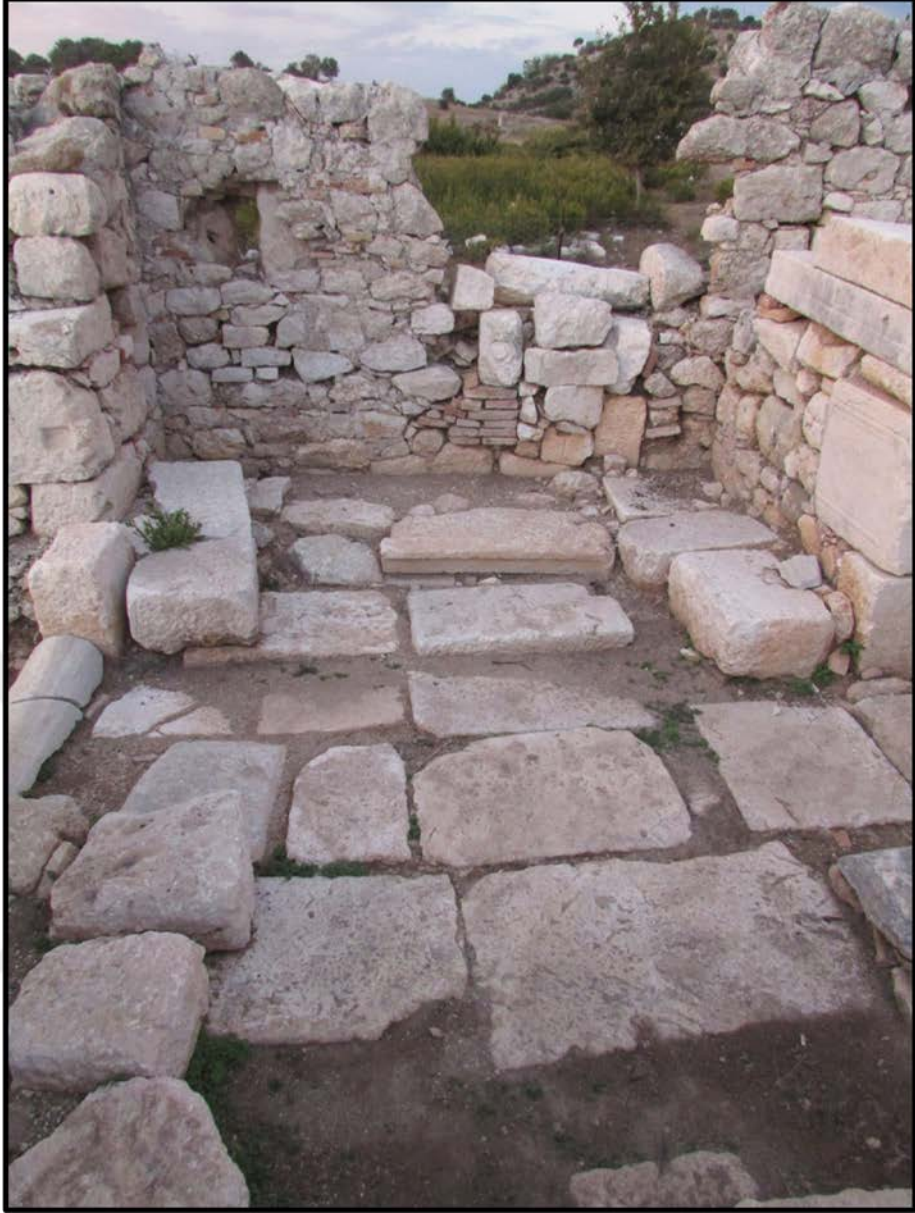

Fotoğraf 78. Şapel Nartkes Bölümü

Fotoğraf 79. Şapel Narteks Bölümü Güneybatı Giriş Açıklığı

Fotoğraf 80. Şapel Nartkes Bölümü Kuzey Yöne Bakış

Fotoğraf 81. Şapel Narteks Bölümü Batı Yöne Bakış

Fotoğraf 82. Şapel Naos Bölümüne Giriş Açıklığı

Fotoğraf 83. Şapel Naos Bölümüne Giriş Açıklığı Batı Yöne Bakış

Fotoğraf 84. Şapel Naos Bölümü

Fotoğraf 85. Şapel Naos Bölümü Batı Yöne Bakış

Fotoğraf 86. Şapel Naos Bölümü Sekiler

Fotoğraf 87. Şapel Naos Bölümü Kuzey Yöne Bakış

Fotoğraf 88. Şapel Bema ve Apsis Bölümü

Fotoğraf 89. Şapel Bema Bölümü İknostasis/Templon Bölümü İzi

Fotoğraf 90. Şapel Naos Zemin Döşemesi ve Altar Masası Ayağı

Fotoğraf 91. Şapel Tuğla Zemin Döşemesi

Fotoğraf 92. Şapel Apsisindeki Fresko Kalıntısı

Fotoğraf 93. Şapel Güney Beden Duvarı Devşirme Malzeme

Fotoğraf 94. Şapel Güney Beden Duvarı İçten Görünüm

Fotoğraf 95. Şapel Apsis Bölümü Dıştan Görünümü ve Mezar

Fotoğraf 96. Patara Liman Kilisesi

Kaynak: Işık, 2011: 98.

Fotoğraf 97. Patara Liman Kilisesi Genel Görünüm.

Kaynak: Işık, 2011: 98.

Fotoğraf 98. Patara Geç Dönem Liman Kilisesi.

Kaynak: Özkan, 2015: 458.

Fotoğraf 99. Patara Liman Kilisesi Mimari Plastik Parça.

Kaynak: Özkan, 2015: 459

Fotoğraf 100. Doğucasarı Tepesi

Fotoğraf 101. Doğucasarı Sur Duvarları

Fotoğraf 102. Doğucasarı Bazilikası Atrium

Fotoğraf 103. Doğucasarı Bazilikası Duvar Kalıntısı

Fotoğraf 104. Doğucasarı Bazilikası Bema

Fotoğraf 105. Doğucasarı Bazilikası Naos

Fotoğraf 106. Sura Akropol ve Rahipler Kutsal Alanı

Fotoğraf 107. Sura Geç Dönem Kilise

Fotoğraf 108. Sura Geç Dönem Kilise

Fotoğraf 109. Sura Geç Dönem Kilise Batı Cephe

Fotoğraf 110. Sura Geç Dönem Kilise Güney Cephe

Fotoğraf 111. Sura Geç Dönem Kilise Kuzeybatı Yönden Görünüm

Fotoğraf 112. Sura Geç Dönem Kilise Giriş

Fotoğraf 113. Sura Geç Dönem Kilise Giriş Açıklığı

Fotoğraf 114. Sura Geç Dönem Kilise Kapı Sövesi

Fotoğraf 115. Sura Geç Dönem Kilise Naos

Fotoğraf 116. Sura Geç Dönem Kilise Naos Bölümünden Batı Yöne Bakış

Fotoğraf 117. Sura Geç Dönem Kilisesi Kuzey İç Duvar

Fotoğraf 118. Sura Geç Dönem Kilisesi Güney İç Duvar

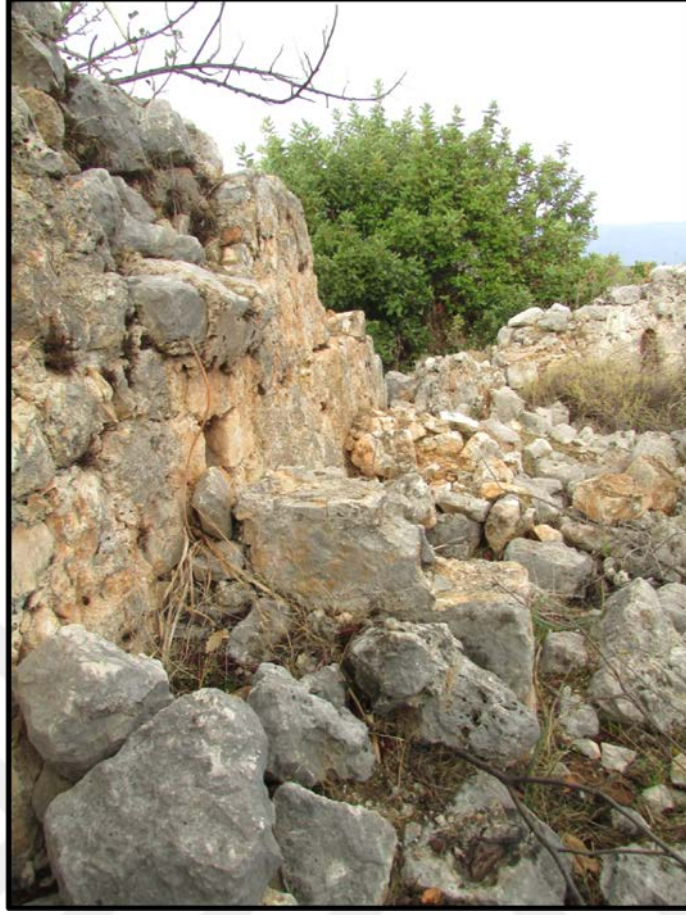

Fotoğraf 119. Sura Geç Dönem Kilisesi Kuzey İç Duvar Düzeni

Fotoğraf 120. Sura Geç Dönem Kilisesi Kuzey İç Duvar Detay

Fotoğraf 121. Sura Geç Dönem Kilisesi Kuzey Duvar Kemer Ayağı

Fotoğraf 122. Sura Geç Dönem Kilisesi Kuzey Duvar Kemer İzi

Fotoğraf 123. Sura Geç Dönem Kilisesi Apsis Bölümü

Fotoğraf 124. Sura Geç Dönem Kilisesi Apsis Penceresi Detay

Fotoğraf 125. Sura Geç Dönem ve Erken Dönem Kiliseleri Apsisleri

Fotoğraf 126. Sura Geç Dönem Kilisesi Apsis Bölümü Dıştan

Fotoğraf 127. Sura Geç Dönem Kilisesi Beden Duvarı Malzemesi

Fotoğraf 128. Sura Geç Dönem Kilisesi Beden Duvarları Moloz Taş, Tuğla ve Harç Malzemesi

Fotoğraf 129. Sura Geç Dönem Kilisesi Güney Beden Duvarı

Fotoğraf 130. Sura Erken Dönem Kilisesi ve Geç Dönem Kilisesi Güney Beden Duvarları

Fotoğraf 131. Sura Geç Dönem Kilisesi Kuzey Beden Duvarı

Fotoğraf 132. Sura Erken Dönem Bazilikası Güneydoğu Cephe

Fotoğraf 133. Sura Erken Dönem Bazilikası Apsis

Fotoğraf 134. Sura Erken Dönem Bazilikası Apsis Bölümü İçten Görünüm

Fotoğraf 135. Sura Erken Dönem Bazilikası Güney Nef

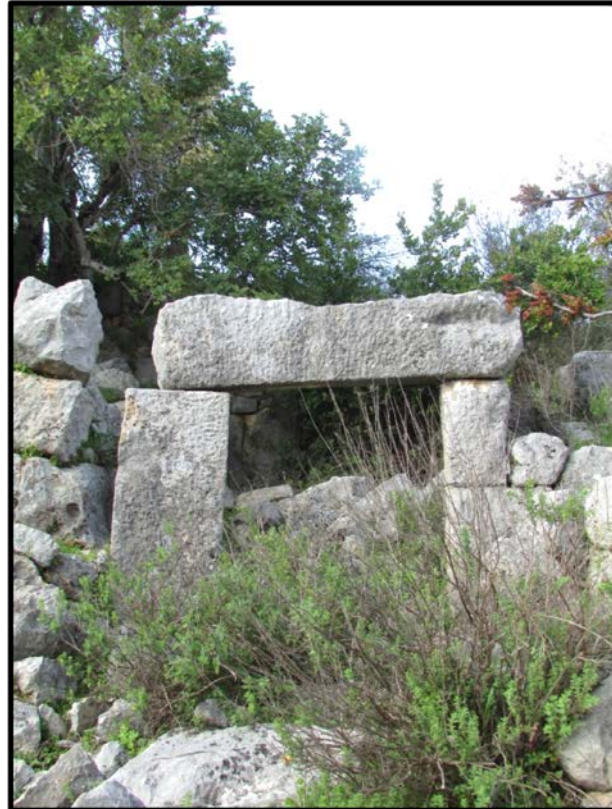

Fotoğraf 136. Sura Erken Dönem Bazilikası Güney Beden Duvarı Devşirme Malzemesi

Fotoğraf 137. Sura Erken Dönem Bazilikası Güney Stylobat Üzerindeki Duvar Kalıntısı

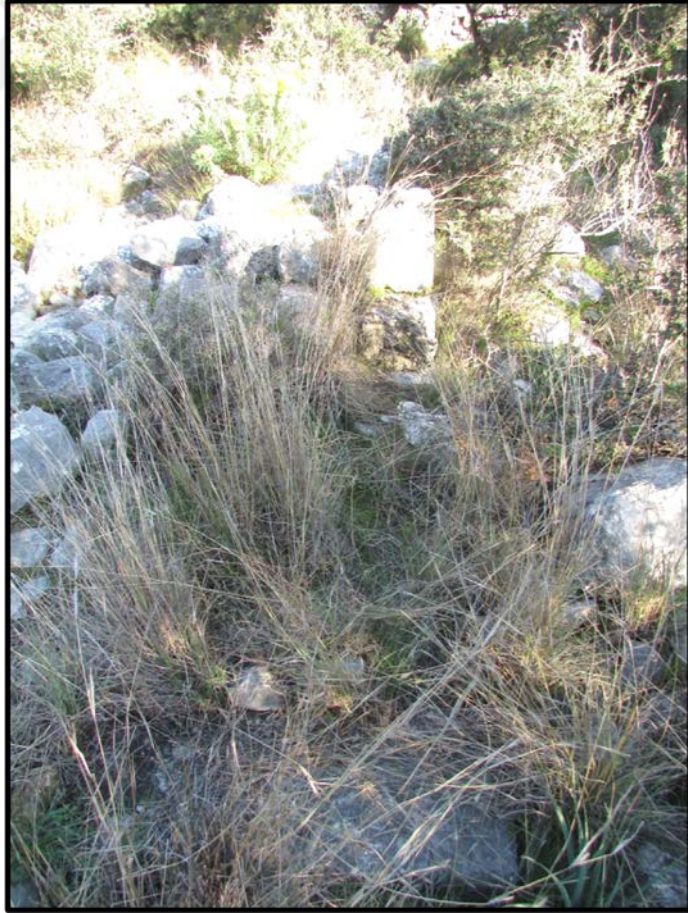

Fotoğraf 138. Sura Erken Dönem Bazilikası Batı Giriş Kapısı

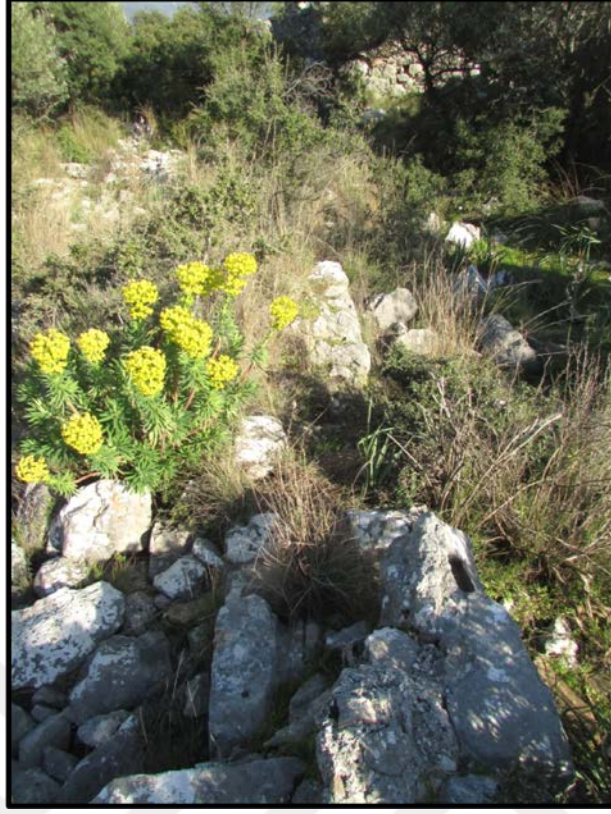

Fotoğraf 139. Xanthos Akropol Surları

Fotoğraf 140. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Kuzey Duvar

Fotoğraf 141. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Kuzey Duvar

Fotoğraf 142. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Güney Duvar

Fotoğraf 143. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Duvar Kalıntıları

Fotoğraf 144. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Kuzey Duvar Kalıntıları

Fotoğraf 145. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Güney Duvar Kalıntısı

Fotoğraf 146. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Naos Bölümü ve Devşirme Arşitrav Bloğu

Fotoğraf 147. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Naos Bölümüne Güney Yönden Bakış

Fotoğraf 148. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Kuzey Beden Duvarı İçerisinde Kullanılan Devşirme Sütun Kaidesi

Fotoğraf 149. Xanthos Geç Dönem Kilisesi Moloz Kalıntıları Arasında Bulunan Devşirme Mimari Plastik

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Alican ÖZKAVRUK
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Karşıyaka Gazi Lisesi /İzmir
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sanat Tarihi
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	T.C. Ardahan Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Arş. Gör.
E-Posta	alicankavruk@gmail.com